

МИХАЙЛО ГРИШНОВ ■

Останній неандерталець

МИХАЙЛО ГРИШНІВ

Останній неандерталець

Фантастичні
оповідання

ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ВЕСЕЛКА»
КИЇВ 1972

Невідомий міжзоряний корабель стрімко наближався до Землі. Що він несе — добрих посланців чи новітню зброю?..

Обчисливши траєкторію руху, астрономи встановили, що корабель втратив керування, попав у поле тяжіння Сонця і має неминуче загинути. Вдалося розшифрувати сигнали прихідців, які закликали врятувати їх. Назустріч кораблю вирушають космічні кораблі землян...

Про майбуття техніки, про життя на далеких планетах Всесвіту, про моральний обов'язок винахідника перед людством йдеться в оповіданнях цієї книжки.

З російського рукопису переклав
БОРИС ТИХОНОВ

Художнє оформлення
ЄВГЕНА ПОПОВА

ОДНЕ ПОМАРАНЧЕВЕ ЗЕРНЯТКО

Сержанта Бірнса, видно, мало у дитинстві лупцювали. А треба було частіш давати прочухана — виховувати страх і слухняність. Бо ж якщо цього разу Штати вцілили, то лише через витримку росіян. А Бірнсові всипати б так, щоб аж його шкіра взялася пухирями.

А може, винувата помаранча? Дурна і кругла, мов п'ятнадцятидобовий місяць?.. Чи за все хай відповідає майор Маккінлі? Мусив же він помітити у кишені йолопа Бірнса помаранчу!

Наше господарство тримається на оранжевій кнопці. Шахта, арсенал з ядерними бобголівками, чотири зміни вартових — усе навколо кнопки. Головне — сидіти й дивитися. Дивитися і чекати. Засвітиться червона лампа — втиснути кнопку в гніздо... А далі все піде своїм плином: кришка зсунеться з жерла шахти, спалахне іскра в камері запалювання. У штабах, у кімнатах президента загоряться табло. На пунктах СУ — стратегічного удару — тисячі пальців ляжуть на кнопки. А решта, як кажуть, од бога.

Та головне, одначе,— сидіти й дивитися. Так ми й робимо — дивимося на кнопку. Вона — центр Всесвіту. Вона — божество, що заворожило нас до останньої клітини мозку. Звісно, зачарований був і двадцятирічний сержант. Але ж,— грець би його взяв! — як посмів жерти перед божеством помаранчу? Коли він одкусив плід, з м'якоті випало зернятко і заскочило в лунку, на кнопку. Мимохить (за його свідченням) Бірнс зігнувся, склав пальці і дав щигля. Слизьке зернятко вискочило, щиголь поцілив у кнопку. Кнопка клацнула, сіла в гніздо.

Спершу Бірнс не второпав, що сталося. Аж коли побачив червоний сигнал, зойкнув і підскочив на стільці. Що ж він, телепень, накоїв? Спробував виколупати кнопку, але тієї ж миті все довкола загуло, завило.

— Бірнс!!! — почув він за спиною. З перекошеним від жаху обличчям на порозі кімнати стояв Маккінлі.

За наступні п'ятнадцять хвилин можна було простежити хіба що окремі спалахи характерів, бо ніяка уява не в змозі охопити подій, що розгорнулися тоді на земній кулі.

На Центральному Посту Керування сигнал помітив Командуючий групою об'єднаних штабів.

— Що?! — одкинувся він у кріслі, відчуваючи, як холодіє обличчя. Похапцем увімкнув операторську.— Хто?!

— П'ятсот сімнадцятий, сер,— почулось у відповідь.— Штат Нью-Джерсі, стратегічна ракета ММ-2. Командир майор Маккінлі.

— Викликати! — гарикнув Командуючий. Холод перейшов на потилицю, здивив волосся: Командуючий знав, куди спрямовано ракети від першого до шістнадцятого номера. «Що сталося?» — шаруділо в мізках і, наче паперова телеграфна стрічка, намотувалося на череп.

Через неї Командуючий уже бачив, як викочуються з ангарів бомбовози, як спливають на поверхню «Наутілуси» і «Драконни». Механічно увімкнув систему стеження. Локатори в Штатах, у Канаді, на Алясці й Окінаві уткнулися мацаками в небо. Тупорилі бомбардувальники над Європою повернули назустріч сонцю.

— Що сталося? — хрипить Командуючий у телефонну трубку.

Чути, як у проводах гуде час: сто сорок секунд, сто шістдесят... Ракета здіймається вгору, і ще ніхто не знає,— може, це метеорологічна ракета, може, носій супутника, але всюди тисячами очей горить червоний сигнал.

Три хвилини... Командуючий хоче проковтнути твердий клубок у горлі і не може.

Зітхання десь у проводах лунає, як грім.

— Хто?

— Майор Маккінлі, сер, командир пункту п'ятсот сімнадцять.

— Що?..— у Командуючого вистачає духу лише на односкладові запитання.

— Сержант Бірнс,— доповідає Маккін-

лі,— їв помаранчу. Зернятко впало на кнопку...

— Ви... ви...— затинається Командуючий.— Що ви мелете?

— Бірнс ненароком вдавив кнопку у гніздо.

— Майоре, ви сповна розуму?..

— Так, сер, стався запуск.

— Ви усвідомлюєте, що трапилося?

У трубці мовчання. Тільки в проводах хлюпоче і гуде час. Двісті двадцять секунд— ракета лягла на курс...

— Що тепер робити? — питає Командуючий.

— Не знаю...— щиросердо зізнається Маккінлі.

Рвучко, як піаніст останній акорд, Командуючий натискає на клавіатуру селекторів:

— Відставити! — кричить він пункту СУ.

— Назад! — бомбардувальникам над Європою.

— Відбій!..— підводним човнам.

Минуло сім хвилин. Ракета пролетіла над полюсом...

— Зупиніться! Зупиніться! — волає Командуючий. Він схожий на дитя, котре намагається голіруч втримати падаючу стіну.

Хруснули стиснуті пальці. Командуючий заплющує очі, глибше втискується у крісло. Світ пішов обертом.

У Президента відбувалася нарада з в'єтнамського питання. Величезна карта Азії лежала на столі, наче скатертину, кути її спа-

дали до підлоги. Чотирнадцять радників, голова до голови, сперечалися над картою, як здобути перемогу. Президента серед них не було, він з сусідньої кімнати розмовляв по телефону з донькою. Вона полаялася з чоловіком, зачинилася у спальні і безперервно телефонує батькові: «Як мені бути?» Вп'яте Президент залишив радників, щоб по-батьківському сказати їй:

— Мирися. Таке бувало і в нас з мамою.

Донька спересердя кинула трубку. Це означає: дзвінок пролунає знову.

Уже не раз Президент просив своїх домашніх не відривати його від справ через родинні чвари. Як горохом об стіну! Важко бути президентом і водночас батьком сімейства...

Може, владнається? Навшпиньки Президент відійшов од апарата, та, перш ніж відчинити двері, затримався: виразно чулися голоси радників.

— Дайте мені чотириста тисяч солдатів! — вимагав військовий міністр.

— Не розумію, чому б не кінчити враз усю цю музику! — перебив містер Девідс. — Півдюжини охайних «Айч» — і досить розмов. Адже пропонує генерал Хайзентауер... — Девідс був цивільний і тому вірив у силу зброї. «Айч» — воднева бомба, на його думку, сама досконалість; варто скомандувати: «Раз, два!..», і на взаємне вдоволення Девідса та громадян Америки з комуністами буде покінчено.

— А чому б не скористатися з корейського досвіду? — долинуло з іншого кінця

столу.— Мікроби не згірш од бомби «Айч». Фірма «Армстронг енд Компані» пропонує егіпетську чуму часів фараонів першої династії.

— Так? — спитав хтось,— по голосу чулося, що він за чуму.

— Спосіб лікування засекречено.

— Дайте мені...— гуде військовий міністр.

✓Президент не чекає кінця фрази, він роздратований хатніми чварами і безглуздою суперечкою радників.

— Панове! — входить він до залу.— Пора дійти спільного рішення.

— Чотириста тисяч солдатів...— наполягає військовий міністр.

— Сьогодні чотириста,— кидає у відповідь Президент,— завтра п'ятсот, а може, шістсот, а мо...мо... м...м...— президент мимрить, вирячивши очі у куток кімнати. Голови радників, мов на шарнірах, обертаються вслід за його поглядом. На табло палахкотить червоне світло. Більше того, шкала з поміткою безпечного часу світиться до половини,— з моменту тривоги минуло сім хвилин... По колу радників пробіг шелест, ніби вітер пролетів над очеретом. Пролетів і зазмер — усі оглухли від тиші... Десь у кінці коридора грюкнули двері, хтось швидко побіг, загриміли гвинтові сходи. І знову запала тиша, мов у домовині. Тільки табло розширювало смугу світла, ковтаючи одну за одною секунди.

— Пане Президент,— свистячим шепотом мовив військовий міністр, звичний бас зрадив йому.— Вам... треба зійти вниз!..

Це стало сигналом — криком душі всіх присутніх. Радники притьмом кинулися геть із кімнати.

— Пане Президент, швидше.— Міністр тяг Президента за руку.

Дивна картина відкрилася Президентові. Коридор, завдовжки мало не чверть милі, порожній, немов церковна паперть сльотливого дня; тут і там розчахнуті двері, валяються папірці, канцелярські папки. Ніде ані душі, останній службовець — усе ще було чути — стукає каблуками по східцях, поспішаючи до протиатомного бункера.

— Господи...— прошепотів Президент.

— Скоріше!..— тяг його за руку військовий міністр.

Найдивніше, що зграя радників мчала нечутно, мов на крилах: одні попереду Президента, інші поруч,— але без жодного звуку, як сови. Тихо влетіли у тамбур, до президентського ліфта.

— Панове! — попередив військовий міністр, до якого зрештою повернувся голос.— Ліфт бере не більше восьми чоловік...

Тільки-но підійшла кабіна, увесь натовп, наче приплив, ринув у бляшану коробку: десять, чотирнадцять чоловік... Лише хирлявого Девідса було відкинуто. Він торсав зачинені двері, дивився потемнілими очима і благав:

— Пане Президенте, я — Девідс...

Хтось натис на спуск, кабіна здригнулася, пішла вниз.

— Я Девідс, Девідс!..

Залізні двері гули під ударами кулаків.

— Боже...— Президент хотів перехреститися, але, стиснутий, мов курча у кошику, не зміг.

Бомбардувальник БІ-60 неквапно плив над Піренеями. Це був звичайний черговий політ. З часів Даллеса чергування у повітрі відбувалися цілодобово. Коли ескадрилья Н сідала на аеродром А, ескадрилья Б підіймалася з аеродрому В. Просто і зрозуміло, як в арифметиці... З усіх розумників Даллес, без сумніву, був найкмітливіший; ворог може вдарити по базах, аеродромах. Але як завдати удару по всій атмосфері? Є якийсь шанс відігратися...

Признатися, перший пілот полковник Джон Вуд думав про це найменше. Вчора йому виповнилося сорок. Приятелі плескали по плечу: «На відпочинок, старик! Тобі можна позаздрити». Справді, можна позаздрити: буде пенсія, буде ферма. Нарешті, можна приділити увагу синові. Хлопчик слабує на ноги — перехворів на поліомієліт. Йому треба більше ходити. Не тротуарами Чікаго, а стежками й путівцями, як було в дитинстві у Джона. І, хай йому чорт, це можливо. Двадцять років служби у повітряному флоті при суворій економії обернулися якоюсь сумою у банку. Джонові не до душі чотири ракети «Повітря — земля» під крилами літака, але, що вдієш, за це платять гроші... Хлопчик не буде пілотом — хвороба назавжди закрила йому дорогу в авіацію. Джон трохи радіє з того. Дивно створені люди: батько ті-

шиться з синові хвороби... Маленький Вуд мало не з пелюшок обожнює батька, його льотну форму, нашивки. Не було літака в небі, якому хлопчик не закричав би навздогін: «Тато!» Джон ненавидить бомбардувальники і ракети і зробить усе, щоб передати цю ненависть синові.

Пливуть під крилами гори, пливе над головою небо. Поруч куняє другий пілот. До кінця вахти недовго, Джон дивиться на годинника, — тридцять вісім хвилин. Речел подарувала йому годинника в день весілля, чотирнадцять років тому. Відтоді вони разом чекають закінчення його служби. Речел зараз тридцять чотири роки... Джон дивиться на прилади — його проймає дрож: на панелі горить червоний сигнал... З першої миті Джон відчуває, що це не лжетривога: про маневри попереджають завчасно, про навчання не було мови... Більше з переляку, ніж свідомо, Джон додає газу. Мотори кидають машину вперед. Другий пілот розплющує очі. Якусь мить безтямно дивиться на сигнал, потім хапається за скроні, обертається до Джона.

— Війна!..

І одразу світ стає маленький і абстрактний: пливуть вниз стрічки річок, стовповиська бетонних коробок — будинки; людей зовсім не видно — з висоти їх не розгледіти. А може, їх зовсім нема? Може, це чужа планета, ворожа Terra incognita, по якій треба вдарити атомним кулаком? А Речел? Маленький Дін?..

Крізь страшений гуркіт моторів Джон

чує бухкання власного серця, відчуває лет часу, поділеного на секунди. Коли Джон увімкне запалювання, серце вискочить у нього з грудей... Не треба летіти до кордону. Ракети біють на вісімсот кілометрів. Усе станеться десь далеко попереду. У відповідь буде те ж саме. Може, не чекати контрудару, врізатися у землю?

Чи зробити це зараз? А Дін? Треба ж за нього помститися!..

Руки на штурвалі біліють від напруження. Зараз покажеться останній орієнтир. Другий пілот лантухом вивалюється з крісла. Обличчя крейдяне — нерви не витримали. Не дивно, йому лише двадцять два. У нього все попереду. На мить ця думка вражає: як це попереду? Ні в кого нічого нема попереду. Важіль на себе, а потім — мордою в землю...

Не спускаючи погляду з орієнтира, Джон тягнеться до важеля. Зненацька у шлемофоні лунає:

— Відставити! Відставити!

Крізь тисячі миль Джон пізнає голос Командуючого.

— Зупиніться!..

Орієнтир під крилом. Мокрий од поту, Джон обома руками рве штурвал на себе, закидає бомбардувальника в небо. Здерев'янілими губами ледве вимовляє:

— Будьте ви прокляті!..

Росіяни розстріляли ракету над Північним Льодовитим океаном, на вісімдесят сьомій паралелі.

А сержант Бірнс? Що з ним?

Його справа закінчена на виїзній сесії трибуналу. Збереглися протоколи,— в тому числі останнього засідання,— є живі свідки, що можуть підтвердити свої думки.

Отож звернемося до судових записів:

— Останнє слово надається підсудному!
Бірнс підводиться з лави.

— Панове судді! — Обличчя його, схоже на рум'яний ранет, безхмарне. Навіть прищик на перенісці не псує його сяйва.— Я радий, панове,— каже він,— що все скінчилося без наслідків...— «Щоб ти луснув...» — думає, дивлячись на Бірнса, Маккінлі, котрий найбільше, після Девідса, постраждав у тій історії,— Девідс збожеволів.

— Я не вважаю себе винуватим,— веде далі Бірнс.— Хіба провина — з'їсти помаранчу? Їдять помаранчі негри й пуерторіканці, міністри і президент. Навіть ви, пане головний суддя...

Суддя Уелч випростовується за столом, ніби його вдарили: за тридцять років судової кар'єри він уперше шкодує, що закон надає дурням останнє слово.

— Не винуватий! — з святою впевненістю каже Бірнс.

Члени суду недовго радяться і після коротких дебатів виголошують Бірнсу виправдальний вирок. Та й справді, який тут злочин — з'їсти помаранчу?.. Інша річ — не впускати з рота зерняток. Але це стосується етики та родинного виховання. Бірнса слід було виховувати з дитинства, частіше лупцювати його.

БЕЗУМСТВО

Прокляття вам — бази і стартові майданчики!.. І тим, хто їх вигадав! — Чоловік дивився порожніми, наче діри, очима і вперто, ніби вбиваючи гвіздка, повторював:

— Так, так, це я кажу, Білл Хоуз, солдат американської армії: прокляття їм!

У барі було парко і гучно; тююновий дим уже не кошлатився в повітрі, не клубочився пасмами, а запнув усе синім згірклим туманом, і в ньому, як у помутнілій воді, коливалися захмелілі обличчя. Я опинився тут випадково: заблукав у нетрях та причалах і, рятуючись від зливи, зрадів, побачивши перші-ліпші освітлені двері. Знайшовся в кутку вільний стілець, а сусідою випадок послав мені оцього чоловіка з божевільними очима, в грубій, казенного крою сорочці, на рукаві її чорнів прямокутник, як на тюремній чи лікарняній білизні.

Він, певно, чекав, що я відповім, і, не дочекавшись, почав знову:

— Чули про безумство на острові Вітч-Харбор?.. Не чули? І вони теж, — позирнув навколо. —

Ніхто! Будь поміж них сам газетний король і той удав би невинного голуба.

Я був не газетним королем, а репортером, що починає з копійчаних заробітків, і потрапив до цієї частини міста, шукаючи пригод, про які друкують петитом на останніх сторінках. Однак я дещо згадав. Серед нашої газетної зграї ширилися чутки про дивні події на островах Тихого океану, про солдатський страйк. Потім усе це було прихляпнуте окриком зверху, і на газетні шпальти не просочилося жодного слова.

— Але я,— вів далі співрозмовник,— знаю цю історію! І може, тут,— він постукав себе по лобі,— вона зберігається в останньому і єдиному примірнику! Усі живі свідки вже мертві. Усі, крім одного солдата, на ймення Білл Хоуз!.. Пива! — гукнув він.

Певне, на моєму обличчі майнуло непорозуміння, бо він, перехилившись через стіл, підбадьорливо поплескав мене по плечу:

— Ти мені подобаєшся, хлопче! У тебе такий баранячий вираз обличчя. А я смерть як люблю баранів: добродушний народ, потішний!..

За інших обставин я образився б і пішов геть. Але тепер чуття підказувало, що ця людина не просто патякає, а, певно, знає історію, на якій можна непогано заробити.

Принесли пиво. Білл Хоуз вивільнив місце для кухлів, присунувся ближче:

— Бітч-Харбор — один з відібраних у джапів островів. Як він раніше називався по-їхньому, мені та й усім іншим наплювати! Важливо, що він дуже близько до гарячої

землі, на котру зараз сиплють бомби. Взагалі-то, важливо не мені — начальству, а острів паскудний: дві-три милі завдовжки, стільки ж завширшки і плаский, мов пудинг.

— Дуба з нудьги вріжеш! Нора! — сказав Том Бетчер, кухар, коли ступив на пісок острова.

— Гірше! — докинув Хью Ласкі.— Нора хоч у чомусь, а тут — пустизна.

І точно: океан, пісок, небо — з глузду з'їхати, якби не віскі та джазові пластинки... А втім, було на острові дещо серйозніше — дві батареї ракет. Вони стояли, витягнувши, мов чаплі, шиї, ладні плигнути будь-якої миті, щоб здибитися в небосхил убивчими грибами смерті. Та нас це мало обходило. Якщо в котрогось і ворушилися мізки, наші опікуни вміли заливати їх пивом та заглушати промовами, по яких роздуми вже були ні до чого: усі наші дії відповідали слову божому, і кожний крок — волі всевишнього. Тому ми жили без мук сумління, чекаючи, коли дадуть команду натиснути кнопку...

Білл Хоуз сьорбнув пива і знову вступив у мене темні зіниці.

— Отак тривало до ескалації,— заговорив він знову,— модне слівце, хай йому біс! Хоч і відірвано острів од усього світу, а слівце й до нас, мов вітром, занесло. Сьомого березня Джіммі Уоткінс, радист, прийняв шифровку: «Тітка Тапі прибуде сьогодні, о п'ятнадцятій... Прийміть і влаштуйте за інструкцією. Гостюватиме тридцять днів».

Джиммі був моїм другом, те, що знав він, знав і я: обидва з Кентуккі, обох призвали

в один рік. Джіммі звіряється мені в таємницях.

— Анітелёны! — попередив я його.— Якщо тітонька пригожа, веселе знайомство не завадить у нашому парубоцькому житті.

О третій годині, як повідомлялося в телеграмі, показався літак. Мало хто звернув увагу на нього. Але ми з Джіммі стежили за ним і бачили, як його кидало, хитало, як він прокатався на одному колесі, змахнувши куряву з бетонованої смуги.

— Ого! — сказав Джіммі про льотчиків.— Ото хильнули до обіду!..

Розчохнувши дверцята, льотчики зарепетували:

— Трап давай! Виставилися, як на параді! Ворушися!..

Хлопці були якісь дивні. Ми знаємо цих крилатих хлюстів, представників вищої раси в армії: вони й не дивляться на нашого брата, а коли й глянуть — то тільки спогорда. Ці ж горлали без усякої пихи, і коли їм подали трап, поспішили вниз, мов до пивного льоху.

Ми з Джіммі чекали, коли з'явиться тітка Тапі, але з дверей ніхто не виходив.

Зате через годину з літака вивантажили нову ракету.

— Чемніше, джентльмени! — кричали льотчики, коли ми витягали сріблясту тушу.— Вона зовсім гола! Свинцеву сорочку здерли з неї ще на базі... Чемніше лапайте, грубіяни!..

Ми посміхалися жартам, крутим слівцям та дивувалися з нахабства льотчиків.

Ракету встановили на бетонованому квадраті: майданчик був приготовлений для чергової півдюжини. Новенька відрізнялася меншими розмірами та зеленою смугою, що звивалась по циліндру, мов спіраль.

Літак відлетів, тітки Тапі не було.

— Джіммі,— спитав я,— може, це не той літак? Може, тітка Тапі прилетить на іншому?

— Білл,— одказав він,— помилки бути не може: все ж таки армія. А тітка — раптом вона невидима? Звідки я знаю!

Біля ракети вартував Мітчелл, простакуватий хлопець із канзаських фермерів. Нас попередили: до ракети не наближатися, не муляти очей вартовому.

Увечері мене зустрів Джіммі:

— Білл,— сказав він,— ти знаєш, про що я думаю?

— Знаю,— відповів я.— Те саме й мені з думки не сходить.

— Так, Білл,— довірливо глянув він,— ми завжди розуміли один одного.

— Авжеж,— сказав я.— Літак прибув о третій, так?

— Так,— підтвердив Джіммі.

— Єдиною особою жіночої статі була ракета.

— Ракета,— згодився він.

— Вона і є тітка Тапі.

— Тапі!.. — вигукнув Джіммі. — Але, Білл, як же розуміти: «Гостюватиме тридцять днів...»

— Зачекаємо тридцять днів — побачимо.

Але так довго чекати не довелося. На

ранок залога вирувала. Усі поспішали до нової ракети подивитися на Мітчелла.

Він сидів навпочіпки, малював на піску будиночки, пташок і щось белькотів напівголоса. Автомат, застромлений дулом у пісок, стирчав збоку, на тих, що оточили його, Мітчелл не звертав уваги, наче займався якоюсь невідкладною справою.

— Мікі,— спитав сержант Келлі,— що це в тебе?

Йому довелося повторювати своє запитання двічі, аж поки Мітчелл підвів опасисте, добродушне обличчя.

— Це ферма в Канзасі, я її збудую, коли скінчу службу. От поглянь, Джек,— кивнув він приятелеві, теж із фермерів,— оце будинок. Бачиш — шість кімнат! Тут моя Бетті буде виховувати малят, метких таких, кучерявих... Оце гараж, тільки автомобіль не поставив, зараз домалюю... А тут пташник, бачиш, кури... ко-ко-ко! — розбіглися по подвір'ю, шельми...

Ми всі посміхалися, слухаючи його. Навіть худючий, як засохлий фінік, капітан Шеррі не міг стримати усмішки. Це ще більше завдало нам охоти, чулися пирхання, смішки.

Але Шеррі, пригасивши усмішку, мовив офіційним тоном:

— Ви п'яні, Мітчелл, де ви встигли набратися?

Мітчелл пропустив повз вуха начальницький тон і звернувся до самого капітана:

— Ні, ви послухайте, Шеррі (він так і сказав: Шеррі, без чину й звання), тут буде

стайня для огирів, і я вас прокатаю — ось так...

Він підскочив, вигнув шию і, хвицнувши, як жеребець, ногою, заіржав просто в обличчя капітанові.

Це виглядало страшно, непоштиво. Намить усі остовпіли, потім — ніби за командою — розреготалися. Присідали, хапалися за животи, перегиналися навпіл, реготали, повискуючи до гикавки...

Мітчелла відвели. До ракети приставили нового вартового, непитущого Джо Вудхауза. Але ще довго в різних кінцях табору не вщухав регіт...

Білл Хоуз замовк, підніс до рота кухоль, вихилив одним духом. Руки його тремтіли, обличчя кривилося. Здавалося, його вхопить припадок.

— На цьому не скінчилося,— опанував він себе.— Але те, що почалося,— страшніше за чортову карусель.

Надвечір ми знову зішлися до майданчика, де стриміла в небо, мов поганський бог, Тапі. Біля її підніжжя, захлинаючись від задишки, плазував статечний непитущий Джо Вудхауз. Скинувши автомата й обмундирування, він рачкував і гавкав по-собачому.

Нас поймав страх. Ми тупцювали, мов череда худоби в загорозі, і дивились на товариша, а він поводив навколо налитими кров'ю очима і гарчав на нас, не підпускаючи близько. Коли його схопили, кусався і

скавчав тоненько, наганяючи на кожного мерзлякуватий жаж.

Капітан Шеррі зібрав нас і сказав:

— Якщо помічу щось таке, як у Мітчелла і Джо,— накажу обшукати всіх до одного. Роздобуваєте сухий спирт?.. Знайду таблетки,— бога беру свідком,— розстріляю!

Ці слова заспокоїли нас. Звичайно, міркували ми, в усьому винен сухий спирт. І спека теж. Капітан виголосив правильну промову, і коли взяв бога за свідка,— розстріляє неодмінно.

До ночі табір ущух, але я заснути не міг: перед очима стояло дурне обличчя Мітчелла, вицирений рот Джо. Я крутився на ліжку, як раптом увійшов Джіммі. Злодійкувато озираячись, нечутно підійшов до мене:

— Білл, вона світиться...

— Хто?

— Світиться, Білл...

— Хто? Кажі!

— Ракета!

При цих словах Джіммі подивився так, що в мене мороз пішов по спині.

— Джіммі, тобі нездужається. Піді спочинь,— сказав я і одвернувся до стіни.

Але Джіммі не пішов. Він нерішуче переступав з ноги на ногу і нарешті торкнувся мого плеча:

— Білл. Я... ти знаєш, я боюсь...

— Чого? — підскочив я на ліжку.

Губи Джіммі тремтіли, на скронях ряснів піт, він боязко шепотів:

— Цієї клятої Тапі, Білл. Вона світиться, ходімо, поглянеш!

Ніч була темна, наче притрушена сажею; до майданчика ми дісталися навпомацки. Два ряди ракет погрожували небу чорними пальцями, а перед ними висіло у повітрі кошлате чудовисько і дихало, пульсувало спалахами зеленого вогню. Хвилі світилися й перекочувалися по його довгому тілу, звивалися навколо, немов насичені електрикою хмари; деякі пасма стікали донизу, висіли по боках скуйовдженою вовною і, відриваючись шматками, з шерхотом танули в повітрі. Невидимі струми пронизували все навкруги; волосся ворушилося, обличчя, руки вкривалися сиротами.

Позаду тупцював Джіммі:

— Тікаймо, Білл, тікаймо!..

Джиммі відтяг мене, і ми побрели, наче зв'язані. Горло щось перехоплює, намагаюся видихнути повітря, але разом із повітрям вивирається регіт, і я провалююся кудись у темряву...

Отямився я від різких поштовхів. Джіммі тяг мене на плечах до барака.

Потім Джіммі сидів біля ліжка, по-старечому зігнувшись, опустивши руки між колін. Світло погасло.

— О-ох! — чи то видихнув, чи то простогнав Джіммі й рвонувся до дверей.

У темряві чути було шарудіння, бурмотіння, стукіт. Табір гув, мов джмелине гніздо. Та ось різко, несподівано хльоснула музика. Джіммі увімкнув радіовузол на всю потужність; у кожній кімнаті, на майдані ревів джаз, розсипаючи куплети хвацької пісеньки «Томмі, Томмі, прийди до мене...»

Так само раптово музика стихла, але, наче за сигналом, підхопився увесь табір. Люди кудись бігли, наповнюючи ніч гупанням підборів, криками. Мене зірвало з ліжка, викинуло за двері.

Щербатий місяць щойно зійшов над морем; у мідному світлі коливалися спини, підняті руки, автомати. Потік мчав до складів. Двері спиртного блока було вибито, зсередини викочували барила, виносили бутлі; я теж схопив діжку, вдарив по днищу...

— Стривайте! — почувся голос капітана Шеррі. — Назад, шакали!

Але підбігали нові, рвалися в темряву складу.

— Назад!.. — Два кривавих спалахи прорізали темряву, то стріляв капітан. Хтось упав, захрипів, качаючись по землі. З пільми гукнули:

— Бий його!

Коротка черга — і суха постать Шеррі переламалася навпіл.

— Світло давай! — лунало з глибини складу.

— Світло! — підхопили інші.

Спалахнули сірники, біля входу запало кілька барил; полум'я охопило барак, затремтіли червоні відблиски.

— Склад горить! Склад! — зчинився лемент. — Рятуйся!

Всередині блока, у гущі розгулу дибилосся блакитне полум'я. Долинув зойк обгорілих. Щось спалахнуло, гухнуло, засліпило оранжевою блискавкою, стіни складу впали...

Зійшло сонце і освітило картину погрому. На місці бараків догоряло смердюче сміття, від продовольчих складів не залишилося й сліду. По табору покотом лежали люди, обвуглені, мертві, живі.

Непошкодженою лишилася тільки будка радіостанції. Звідти надривно вила сирена. Центральна база запитувала острів. Кілька чоловік підвели од землі голови, серед них — Джіммі. Над силу підвівся, підійшов до апарата.

Усміхаючись, Джіммі передав в ефір чотири рядки пісеньки «Томмі, Томмі, прийди до мене», підняв заструг, що валявся поблизу, і вдарив по апарату.

На всій рівнині, похитуючись з боку в бік, підводилися люди з налитими кров'ю очима; кожного, хто встав, сповнювало бажання руйнувати все, що траплялося на шляху. Від радіорубки zostалися лиш тріски, розкидали чадні недогарки, трощили пляшки. Розлючені, сипонули на стартові майданчики. Рвали дроти, гамселили підборами в кнопки — жовті, сині, червоні... Трагічного запуску не сталося тільки тому, що дроти порвано, систему живлення виведено з ладу. Ракети, як і перше, цілилися в небо, давили тінню гурт здичавілих людей.

Після довгих спроб повалили нову, обвиту зеленою змією ракету. Від удару вона тріснула, з шпарини забив струмінь синього газу. Всі, хто був поблизу, попадали, охоплені шиплячою хмарою і скоцюрблені, як неживі. Решта кинулися геть, збиваючи одне одного з ніг. Зчинилося побоїсько.

Нараз увагу всіх привернуло скрекотання вертольота. Над островом кружляла зелена бабка, знижуючись над місцем сутички. Вона повисла за двадцять метрів од землі.

— Що тут коїться? Де капітан Шеррі? — кричав пілот.

Відповіддю була автоматна черга, що хльоснула знизу. Машина здригнулася, скособочилась, тоді повільно взяла курс на північ.

Увечері есмінці зняли з острова шістьох. Двоє померли тут же, на борту. Один вирвався з рук і кинувся у хвили. Ще один наклав на себе руки. Двох — мене і сержанта Келлі — привезли на базу, потім сюди. Лікували.... Що зі мною було, пам'ятаю погано — крижем лежав. Іноді чув:

— Психологічна зброя... Синтез радіоактивного стронцію з газом. Жертви? Без жертв не можна, містер... е-е... містер...

Оповідач замовк, важко хапаючи повітря, майже задихаючись. Я злякано дивився в його розширені зіниці.

— Учора помер Келлі...— заговорив він різко.— Я вмру завтра-післязавтра. Чи не однаково, якщо вирок уже підписаний? Тапі усім нам поставила шах і мат! Встати б,— рвонувся він,— гукнути: люди! — Руки його шастали по столу, поки не наштовхнулися на кухоль.— Випиймо!

В його очах стояла смерть.

Пити в таку хвилину було тяжко. Може, тому так повільно виливалася у горлянку гірка волога. Коли все було випито, біля столу мов з-під землі вирости троє в сірих

плащах. Двоє, нахилившись до Білла, сказали:

— Руки, Біллі, спокійно! Не можна без дозволу тікати з палати. Як ти тільки не потрощив тут усе на друзки?

Зловісно брязнули наручники.

— Ну, ходімо! Скажи о'кей другові. Веселіш!

І солдат Білл Хоуз, людина з очима, сповненими смерті, рушив до виходу між двох сірих, мов каміння, людей. Він ішов, зіщулюючись, опустивши голову; скуті руки відтягувало донизу, ніби вони тримали щось неймовірно важке. Навколо реготали завсідники бару:

— Вбив когось, малюк? Га-га!

— Курча схопили! Підсмажте його на електричному стільці!

Третій в сірому підсів до мене:

— Хто ви?

— Репортер...

— Он як! Білл Хоуз вміло обрав собі товариша по чарці... Вашу картку. Так... Ну от: скажу вам слова, а ви запам'ятайте їх, як пам'ятали в дитинстві накази матері. Якщо ви десь бовкнете слово Бітч-Харбор...— Він значущо помовчав, потім простяг руки вперед, ніби вони вже були в наручниках.— Коли ж спробуєте заробити на цій історії, раджу: віддайте заробіток приятелям — на свій поминальний обід...

Він торкнувся капелюха й пішов, кинувши на стойку кілька зелених папірців.

МІСТЕР МЕГГ У ПЕКЛІ

Містер Мегг, особистий консультант президента з ядерних випробувань, цілком задоволений. Серію випробувань закінчено. Надто вражаючим був вибух в Атакамі. Пекло! Справжнісіньке пекло!.. «А втім, чудово», — усміхається містер Мегг. Тепер він доповість президентові, і поки дипломати розводитимуть балачки про припинення, заборону та іншу фантастику, він відпочине на Каліфорнійському узбережжі.

Містер Мегг вельми стомився. Нервово перенапруження. От хоч би й та халепа з «Пепітою». Сімдесят мегатонн — і раптом годинниковий механізм наче зірвався з прив'язі: стрілки закружляли наввипередки... Але ж з годинником з'єднаний весь оцей мотлох. Який жалюгідний вигляд мав колега Сімпсон, аж волосся дибом стало на потилиці... Згадуючи про «Пепіту», містер Мегг відчуває, що у нього посилено б'ється серце. А як тоді він, Сімпсон, заволав: «Тікай-мо!» — ніби справді можна втекти від вибуху. А от він, містер Мегг, не схибив, — хвалить сам себе мі-

стер Мегг. Сорок хвилин копирсався у «Пепіті», а таки вийняв з її черева клятого годинника.

Дорога в'юниться між пагорбів. Обабіч пустеля, принишкла, розпанахана. Випробування провадилися в самому серці пустелі — «The heart of desert». І серце її розірване. Дивовижний кратер утворився серед пісків. До нього не підступишся: сто вісімдесят постів охороняють його з усіх боків. І хай стережуть, — містер Мегг поспішає на аеродром. Багаж він відправив уранці і тепер мчить на вілісі порожнем. Навіть без особистої охорони: можна ж проскочити без отих похвостач... у сірих капелюхах... Містерові Меггу імпонує власна відвага. Йому подобається бути наодинці. Можна помріяти, ніхто не заважає.

Вечір. Сонце скосило око і, здається, зазмерло, наполовину занурившись у піски... Верхів'я пагорбів стали пурпурові, тіні густолілові, як ото на абстрактній картині. Містер Мегг любить абстрактності і не любить пустелю, — за півроку вона остобісіла йому. Приємно помріяти про жінку, про своїх дівчаток. У містера Мегга дві доньки: Рахелі чотири роки, Марії — п'ять. Імена він підібрав сам, з біблії — адже він чоловік набожний і взірцевий батько. Проте коли його спитати, навіщо він привів на світ двоє маленьких створінь, де страшні бомби розривають серце пустелі, — він відповість: моїм крихіткам ніщо не загрожує. Його ім'я значиться у першому номенклатурному списку. Його родині в разі атомної війни забезпечене

місце в генеральному сховищі на глибині двох тисяч футів, з басейном для плавання, квітами та іншими вигодами.

Дві тисячі футів! Містер Мегг пускає за вітром сигарний дим. Останні випробування бомби спрямовані вглиб. У росіян теж є бомбосховища. Кажуть, вони на глибині тисяча сімсот футів. «Пепіта» дала кратер на тисячу сімсот футів! Росіяни хай добра не чекають...

Якщо зазирнути в душу містера Мегга, він навіть трішечки бажає атомної війни вже тепер, на своєму віку. Тоді він серед небагатьох стане засновником нової раси.

Бог створив людей, містер Мегг створить майбутнє...

Літак уже відлетів. От що то замріятися у дорозі!

— Сім хвилин минуло, містер Мегг! — виправдовувався дон Перес Хуан Марія Гонзалес, начальник аеропорту. — Сім хвилин тому літак злетів.

— І багаж? — коротко спитав містер Мегг.

— Усього сім хвилин! — показував на годинник дон Перес.

— Я питаю: і багаж?..

У голосі містера Мегга було стільки металу, що дон Перес перестав виправдовуватись і тільки лупає переляканими очима.

— Ви знаєте, що в мене там, у багажі? — захлинувся від люті містер Мегг.

Начальник аеропорту не знав, що з бага-

жем містера Мегга полетіли розрахунки і результати проведених випробувань,— найсекретніша інформація для президента. Зараз усе це бовтається у повітрі без господаря. Звісно, багаж дійде до місця призначення,— та не такий містер Мегг, щоб пробачати будь-кому помилку, навіть якщо вона сталася з його власної вини.

— Паршива країна! — гримнув Мегг, не тямлячи себе,— все можна стерпіти: піски, «Пепіту», товстий загривок Сімпсона, але не можна потурати триклятим чілійцям.— Чому не затримали багаж? — грюкає кулаком містер Мегг.— Негайно повернути! Радируйте!

Начальник аеропорту відчуває провину. В тому, що багаж відправили без пасажира, без сумніву, винуваті підлеглі. Але, на жаль, літак у повітрі йому не підвладний.

— Що ж ви стовбичите? — багровіє від люті містер Мегг.

Найближча хвилина сповнена дзвінками, тріскучою іспанською мовою по двох телефонах одразу. Дон Перес, як віртуоз: слухає, розмовляє, віддає розпорядження. Зрідка він позирає на розгніваного містера Мегга. «Хай би його чорти забрали, цього запізнілого янки! — думає він.— Та й співробітники — теж хай їм дідько,— не додивилися, що місце в літаку лишилося вільне». Однак дон Перес кмітливий, недаремно він начальник аеропорту на найголовнішій лінії: по один бік — океан, по другий — пустеля, Анди. В цьому є свої переваги, маршрути авіаліній тут не прямі, не проведені під лінійку, а ле-

жать на карті кутами — від гір до узбережжя і знову в гори, поки не сховаються в Болівії, в Аргентині. Такий і сімдесят третій рейс, з яким пішов багаж містера Мегга.

Поки літак візьме курс на північ країни, а потім поверне на південний захід, в аргентинське місто Росаріо, можна бути в Росаріо раніше, якщо... Якщо містер Мегг так хоче.

— Дайте мені літак! — гримає містер Мегг. — Ви знаєте, що в моєму багажі?..

Містер Мегг мало не лусне від крику. Дон Перес натискує кнопку виклику чергового пілота.

— Гаразд, — каже він. — Ви будете в Росаріо раніше, ніж туди прибуде ваш багаж.

За чверть години містер Мегг уже сидів у літаку. Ця маленька обдерта машина літає на місцевій лінії. Найбільше, що з неї можна витиснути — двісті миль на годину. Ну й наплювати! Аби тільки перехопити багаж. Містер Мегг вдоволений собою: варто прикрикнути — і фортеці падають. Так усюди: у Мексичі, в Конго...

Крізь ілюмінатор містер Мегг бачить, як до літака підходять пілоти. Він їх знає на ймення: високий — старший пілот — Мігуель, низенький — помічник пілота — Франціско. Розмова в кабінеті начальника аеропорту була коротка. І дуже нечемна. Вони говорили іспанською, ніби тим самим хотіли відгородитися від містера Мегга. Потім хлопець провів його до літака: пілоти затрималися, все ще розмовляючи з начальником.

Ось вони йдуть через поле сюди, в закуток аеродрому, де стоять кілька запасних машин.

Як повільно, перевальцем ступають вони! Містер Мегг нетерпляче жестикулює. Він не навидить пілотів, аеродром, землю, яку сам витолочив і споганив.

Пілоти не квапилися.

— Мені не подобається його пика,— каже Франціско, маючи на увазі містера Мегга.

— А ти знаєш, хто він? — спитав Мігуель.

— Хто?

— Містер Мегг.

— Містер Смерть? — Франціско уповільнив ходу.

— Той самий...

Кілька хвилин вони йдуть мовчки.

— Я б охоче втопив цього пацюка,— вимовляє нарешті Франціско.

Мігуель скоса поглядає на нього.

— Ми полетимо навпрошки, Франціско.

— Через пустелю?

У літаку вони надівають на плечі парашути. Допомагають надіти парашут містеру Меггу.

— Небезпечно? — питає той.

— Вночі, в горах... — непевно мимрить Мігуель і заводить мотор.

Коли літак вийшов на доріжку, в кабінеті начальника аеропорту ще горіло світло. Та ось усі чотири вікна погасли. Однак дон Перес не поспішав додому. Він спостерігав

у вікно, як сріблястий птах при світлі сигнальних вогнів розігнався і, злетівши над стрічкою бетону, щез у темряві.

Затих гуркіт за літаком.

Дон Перес зморився за день, за всі ці дні. Зморився від тривоги, від чекання і таємних шифровок: «Спішні перевезення», «Таємний вантаж...» І все це скінчилося вибухом у пустелі... Не лише вибухом — гриманням янкі: «Паршива країна!» Дон Перес за свої п'ятдесят зніс чимало принижень та образ. І сьогодні, власне, стався звичайний випадок. Але чому перед очима опасте, червоне обличчя? Чому у вухах образливі слова, звернені до нього, його країни? Країна, в розумінні дона Переса, це простір, на якому розкинулись міста і аеродроми, земля, по якій він ходить. Усе це зрозуміло і просто. Але коли почались вибухи, дон Перес відчув біль, той самий біль, котрий відчувала його земля. Може, вперше в житті старий служака збагнув кривий зв'язок із своєю землею. Отже, землі можна завдати болю, а людині — відчувати цей біль. Можна образити землю і разом з нею людину... «Паршива країна...» Жаль, що машину веде не він, Перес Хуан Марія, він би збив пиху з цього янкі!..

Містер Мегг також у цю хвилину міркував про землю, про вибухи. Добре придумано — випробовувати бомбу в Атакамі, між океаном і Андами. Вітри дмуть з материка, дощів майже не буває. Радіоактивний порох віднесло в океан. Коли щось і попало в гори, то нікому не завдасть шкоди, хіба що прибудним індіанам... Містер Мегг бачив

згімок «The heart of desert», зроблений з літака: на тлі пісків — чорна рвана рана. «На згадку,— посміхнувся містер Мегг.— А паршивим чілійцям кинуть подачку...»

Двері в кабінку пілотів щільно зачинено. Але й там свої думи, свої проблеми.

— Літака тобі не шкода? — питає Мігуеля Франціско.

— Мотлох! — каже Мігуель і різко переводить важіль на себе.

Машину трусонуло. Містер Мегг втратив рівновагу і вдарився головою об спинку сидіння. Літак нахилило, містера Мегга відірвало від підлоги, кинуло вбік, він мало не вибив плечем ілюмінатор. Двері з пілотської кабіни розчинилися. У світлому прямокутнику, який здався містеру Меггу ромбом, бо машина все ще не вирівнялась, стояв Франціско.

— Аварія! — крикнув він і кинувся допомагати містерові Меггу вибратися з сидіння.

Літак робив гарячкові спроби вирівнятися, його трясло, наче в лихоманці. Але він і далі плив на боку, і, коли містер Мегг з допомогою Франціско вибрався нарешті з сидіння, вони пішли до дверей по стінці — ілюмінатори лежали на їхньому шляху, мов пришиті гудзики. Містер Мегг мав міцні нерви, він не злякався, йому навіть здалося кумедним, що вони йдуть по стінці, а ілюмінатори під ногами схожі на гудзики. Та коли Франціско смикнув на себе двері і в кабінку, ніби з шахти, ринув вітер, містер Мегг завагався.

— Плигайте! — крикнув Франціско. Містер Мегг уперся руками в одвірок.

— Ну,— квапив Франціско,— сміливіше! Парашут розкриється сам!

Містер Мегг усе ще зволікав. Франціско пхнув його під коліно черевиком, у Мегга підломилися ноги, і він пірнув у темряву, немов у воду.

Якусь мить йому здавалося, ніби він летить поряд з машиною. Чи не зачепився парашут? Але ось залізний птах промчав вище, полетів уперед. Щось величезне, кругле спалахнуло в небі, бухнуло, наче постріл. Містер Мегг відчув ривок і загойдався на стропях. Гуркіт літака пронісся над головою: повітря проціджувалося крізь купол. Це заспокоювало містера Мегга. «Нормально!» — подумав він, йому й раніше доводилося спускати на парашуті. От тільки не видно землі, та вона все одно дасть про себе знати прохолодою чи пахощами лісу. Тоді він підібгає ноги, спружинить і благополучно приземлиться. Містер Мегг твердо вірив у свою щасливу зірку. Пілоти, певно, теж уже покинули машину. Можливо, містер Мегг ще зустрінеться з ними. Що ж сталося з літаком?.. Але тут він згадав, куди і з якою метою летів, і настроїй йому зіпсувався. Проте він одразу ж філософськи заспокоїв себе: могло бути гірше...

Земля зустріла містера Мегга теплом, як з потухлої, але ще не остудженої печі: за день вона не встигла охолонути від сонця...

Унизу було темно. Зверху теж темно,— небо суціль запнули хмари,— але за цією пільмою вгадувалися зорі, небо здавалося сірим. Коло парашута світліло великим самотнім оком, що дивиться униз і нічого не бачить. Людина теж нічого не бачила внизу: ні води, котру пізнаєш за свинцевим блиском, ні вогника. Лиш гарячий струмінь повітря рвався навстріч. Містер Мегг підгинає ноги, зараз він торкнеться ґрунту. Але ґрунту нема, зробилося ще темніше. Тепер чорнота була не лише внизу, а й всюди, ніби містер Мегг опускався у криницю. Це його стривожило. Він підвів очі. Над ним так само білів парашут, вище слалосся сіре простирадло неба, а внизу й навколо була пільма. «Що за штука? — промайнуло в містера Мегга.— Що за колодязь у мене під ногами?» Але в цю мить він торкнувся землі. Дивне відчуття: містерові Меггу здалося, мовби він опустився на биті черепки — так захрустіло і забряжчало у нього під ногами... Кілька кроків він пробіг по інерції, квапливо розстебнув лямки, аби парашут не потягнуло повітрям. Але вітру тут не було. Парашут згас і ліг на землю білою плямою.

«З прибуттям!» — привітав себе містер Мегг. Його життєве кредо — ні за яких обставин не втрачати спокою. Ану, де він? Містер Мегг потупцяв на одному місці: черепки бряжчали під ногами. Ніде не помітив просвіту. Підвів голову — недосяжне небо стелилося над ним. Певне, він попав у глибокий каньйон. Це не страшно, з каньйону є вихід, треба тільки його знайти. Не здиву-

вала містера Мегга і суха спека: каньйон теж не встиг охолонути після денної спеки. Отже, шукати вихід! Містер Мегг обережно ступив крок, витяг поперед себе руки. Уперся в стіну. Гаразд, сказав сам собі, тепер він піде вздовж стіни, треба лишень бути обережним, не оступитися, не зірватися.

Мацаючи ногами землю, містер Мегг рушив у темряві. Поверхня ґрунту здавалася рівною, під черевиками похрускувало: звичайний каньйон, розмірковував містер Мегг, дно всіяне рінню. А от стіна якась дивна: гладенька, мов скляна. Іноді скло здавалося тріснутим, відчувалася шерехатість каменю; в цих місцях під ногами було більше розсипаних черепків. Та й щось надто жарко у каньйоні. Містер Мегг розстебнув комір сорочки. Це не допомогло. Тепло огортало все тіло, ніби містер Мегг брів у теплій воді. «Жаркенько...» — скаржився він, на ходу розстібаючи гудзики... Щось схоже на прохолоду віяло зверху.

Містер Мегг зупинявся і дихав, задерши голову догори. Витягував шию, ротом як риба хапав повітря. «Бісова душа,— лаяв він стіну,— коли ж ти кінчишся?» Але стіна не кінчалася. Вона все продовжувалася, скляна, шерехата, ніби нагріта зсередини.

Очі звикли до темряви, і містер Мегг розрізняв найменші зміни кольорів. Стіна де-неде світилася, невловимо флуоресціювала. Це було незрозуміло. І, як усе незрозуміле, викликало тривогу. Містер Мегг кілька разів зупинявся: чи це здається йому, чи стіна справді світиться? Не було сумніву,— світиться: палевим, місцями сірчано-жовтим

світлом. «Чортовиння,— містер Мегг відганяє од себе страх,— усе це ввижається!»

Так він пройшов, мабуть, з кілометр. Піт заливав йому очі, губи потріскалися. Краватку він зняв, на сорочці розстебнув усі гудзики, в голові у нього гупало. Стіна тяглася безконечно... Містер Мегг перестав лаятися. Ним опанувала жорстока лють — швидше вибратися з каньйону. Він уже не звертав уваги на стіну, що світилася,— швидше! — прискорював ходу, майже біг, розкидаючи ногами черепки. Але так небезпечно, можна звалитися у прірву, хай йому цур, коли скінчиться скляний тунель? Містерові Меггу здавалося, що він біжить по безконечній штольні метро, де не світить жодна лампочка. Як він попав сюди, він не знав, його охопило занепокоєння. Може, це повітряна тривога, він спустився у метро і заблукав у безконечних тунелях? Тоді швидше, швидше! Має ж бути десь станція!..

Раптом містер Мегг завмер: попереду щось біліло. «Калюжа! — майнула думка.— Можна напитися!» Кинувся до білого, сів навпочіпки. Це був парашут. Спочатку містер Мегг подумав, що це хтось з льотчиків опустився в каньйон слідом за ним. Але парашут був білий. У Мігуеля і Франціско — містер Мегг добре пам'ятає — парашути з червоного шовку. Це його парашут. Каньйон виявився круглий. Містер Мегг може поклястися, що він на тому самому місці, де приземлився

і де покинув свій парашут. Каньйон скидався на лійку, вулкан!.. Містер Мегг обмацав руками навколо, під пальцями відчув мільйон скалок. У горлі дерло від нестерпного гару. Вулкан, але який? Страхітливий здогад майнув у містера Мегга: вулкан од вибуху «Пепіти»! «Пепіта»! Містер Мегг відчуває, як тисячі невидимих голок вп'ялися йому в тіло, розривають його, живого, на частки. «О-о!» — застогнав він і, жажнувшись свого хриплого, схожого на ревіння голосу, повалився на скалки.

Коли він опритомнів, небо посвітліло. Десь далеко займалася зоря. На дні кратера так само стояла спека, спалюючи душу і тіло. Дикий ляк поймав містера Мегга, скував йому руки й ноги. Тільки очі ще корилися йому, вимагали: «Дивися!» Поволі, ніби боячись посковзнутися на крутизні, у кратер спускався ранок. Містер Мег бачив обпалені скелі, з'їдене вогнем каміння. Вони оплавилися від вогню, вкрилися скляною кіркою. Згодом, охолонувши, кірка потріскалася, обсипалася, наче скалки — зелені, чорні, жовті. Кратер був завалений ними, мов лушпинням. Днище було кругле, як арена, і чорне, як сажа. Вся сила «Пепіти» вихлюпнулася звідси, розірвала землю, кожную порошинку пронизала променевою смертю.

— А-а-а!..— заволав містер Мегг, видихнувши з легенів отруєне повітря, щоб ще з більшою силою вдихнути трутизну.— А-а-а!..— кинувся він на стіну, гамселячи руками, ногами, дряпаючи її нігтями, аби вибратися наверх, до сонця.

Сержант Бігбері, вартовий 132-го поста, був чоловіком життєрадісним. А чого йому смуткувати? Зарплату платять утричі більшу, капітан Харрі до нього прихильний: за два місяці не дав жодного позачергового наряду! Пустеля, щоправда, не подобається солдатіві, атомна діра теж не до душі. Та вона звідси далеко, кілометрів за тридцять. А взагалі ці пости — зайве діло: хто туди поткнеться?..

Сержант дивиться з-під руки, чи скоро сяде сонце? Сьогодні зміна — вночі вартують по двох — затримується, машини ще не видно. Поставивши автомат біля шорсткої металевої будки, Бігбері виводить на губній гармошці пісеньку про Міссісіпі. Тоненькі звуки повисять у повітрі і щезнуть. З ними щезає і час. Скінчить «Міссісіпі», почне «Красотку Джен», згадає свою Мерлін, від котрої вчора одержав листа, і йому стає радісно. Навіть у бридкій пустелі жити ще можна...

Ось і хмарка вигулькнула на обрії — то мчить автомашина. Бігбері ховає гармошку в нагрудну кишеню, обсмикує форму — служба насамперед, — бере до рук автомат. Нараз він чує, як пустелю пронизує жахливий крик. Бігбері озирається — може, почулося? Крик повторюється. Сержант з автоматом біжить за будку.

За чверть милі від будки, з боку «діри», де, на думку Бігбері і начальства, нічого живого й бути не може, просто на пост іде чоловік. Він хитається, як п'яний, падає, стає навкарачки і повзе, потім підводиться, дико тягне «А-а-а!..» Іноді виття переходить на хри-

піння і знову жахливе «А-а-а!». Сержант знає інструкцію — нікого до «діри» не пускати. На те й пости, щоб ніякий йолоп випадково туди не сунувся. Але чоловік іде не туди, а звідти. Бігбері розгублений: хто може вийти з пекла? Диявол! Сержант підносить автомат:

— Стій!

Чоловік не звертає уваги на окрик і з кожним кроком підходить ближче. Обличчя в нього страшне: круглі, з розширеними зіницями очі, губи закривавлені, підборіддя заросло, подерта сорочка звисає... Здається, він нічого не бачить — іде навмання, біжить, наче хтось безжальний жене його.

— Стій! — не своїм голосом кричить Бігбері. Незнайомець падає, якусь мить лежить. До поста під'їжджає машина. Поруч Бігбері з'являються капітан і двоє солдатів:

— Що таке? В чім річ?

Незнайомий, підвівшись з землі і втрапивши орієнтацію, починає кружляти на місці.

— Боже! — вигукує капітан.— Та це ж містер Мегг!

Капітан здогадується: вночі за сто миль звідси упав літак. Пілоти, Мігуель і Франціско, врятувалися. Вони заявили, що з ними був американець, котрий вистрибнув раніше. Вони хотіли врятувати машину, але літак втратив керування і врізався в землю.

— Містер Мегг! — капітан не вірив своїм очам.

Це був справді містер Мегг. Він кружляв на місці, ніби вибирав, куди бігти, і реготав,

підносячи руки догори. Раптом регіт урвався і він заспівав псалом: «Слову божему — слава...» У солдатів по спині побігла дрож. Містер Мегг нарешті помітив людей.

— Тікайте! — загорлав він. — Ще одна бомба, і ви перетворитесь на скалки! Будете хрускотіти під ногами.

Містер Мегг затулав на місці ногами, здійняв кураву.

— Ось так! Ось так! — реготав він. — Бомба — і вся планета шкереберть!.. — Він підніс над головою руки, розірваний рукав замавав на вітрі. — Геть! До бісової матері! — кричав містер Мегг. — Ха-ха-ха!

Бігбері скинув автомата й натис курок, щоб заглушити божевільний регіт. Автоматна черга прогрімала, наче грім. Регіт змовк. Містер Мегг на мить отямився, покрутив головою врізнобіч, ніби послаблюючи тісну краватку:

— Люди! — рушив він до солдатів.

Люди здригнулися і відступили.

— Люди! — повторював містер Мегг, простягаючи руки.

Тривожне і червоне сонце стояло над обрієм. Воно освітлювало обличчя містера Мегга, губи йому кривилися. Містер Мегг був схожий на вурдалака, що вертався з шабашу мерців. В очах його стояла смерть. «Люди!..» — повторював він, наче в його мозкові крутилася пластинка з одним-єдиним словом: люди!..

Капітан Харрі, сержант Бігбері, змінні вартові повернулися і побігли до машини.

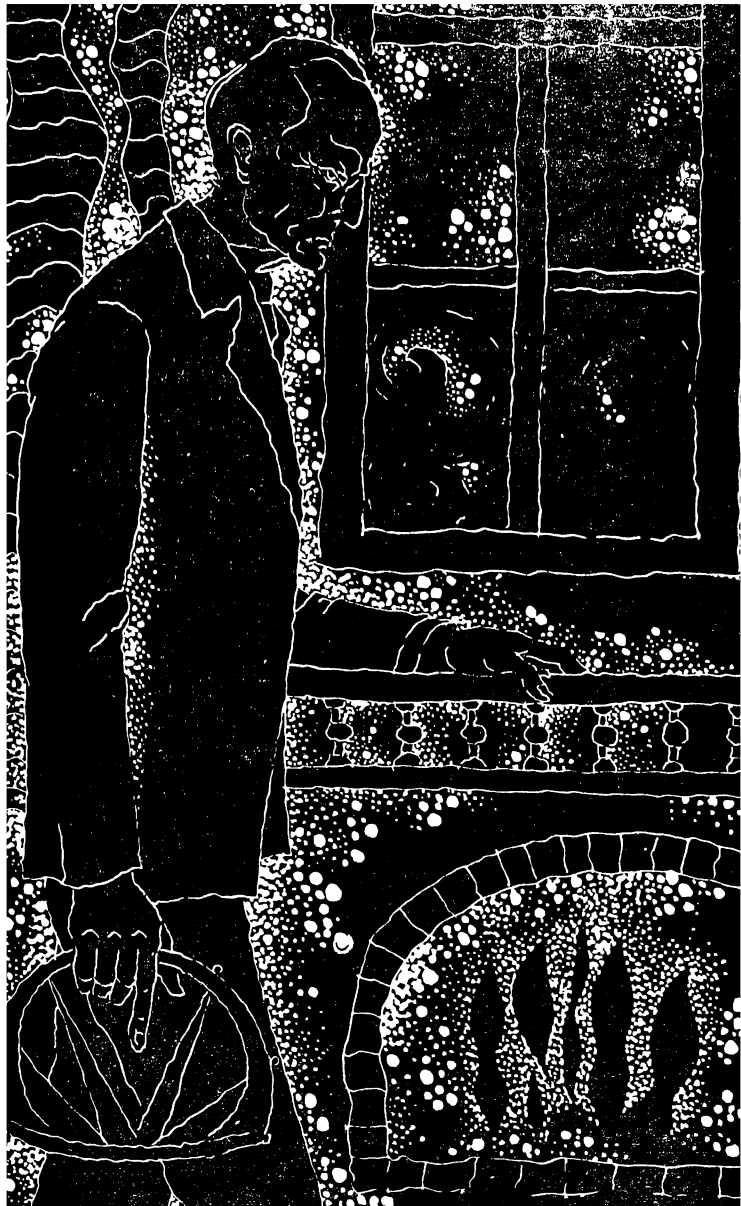
Містер Мегг спіткнувся, впав, простяг ру-

ки до солдатів, що вискочили з розгону на машину.

— Жени! — крикнув водієві капітан Харрі.

— Люди! — кричав містер Мегг, потрясаючи кулаками.— Люди!..

Машина на повному ході мчала геть через пустелю.

ТИСЯЧУ РАЗІВ НАРОДЖЕНИЙ

Старий парк Інституту мозку та умовних рефлексів шумів глухо й непривітно. Вітер кружляв поміж дерев, припадав до землі, шугав уздовж алеї, примушуючи Шлезінгера горбити плечі. Листя падало в темряву, шелестіло під ногами, викликало спогади про минуле...

Було близько першої ночі, але в інституті все ще працювали. Світилася лабораторія Хейфітца, відсвічували зеленим вікна в кабінеті директора Шваббе. А нагорі, під дахом, мружилися в п'ятьму чотири видовжених вікна кімнати асистентів.

Шлезінгер знав напевно, що директор пише промову, до завтрашньої вченої ради, де йому, Отто Шлезінгеру, доведеться грати першу скрипку. Хейфітц вивчає проблеми підсвідомості, а в асистентській Палескі й Теодор роздивляються енцефалограми орангутанга Ікара. Мабуть, запустили роботу за кілька днів і тепер наздоганяють втрачене, інакше Теодор, зять Шваббе, давно сидів би вдома.

В інститут можна зайти будь-

коли, вдень і вночі. Такий порядок. Шлезінгер теж любив працювати ночами. Але зараз він до інституту не піде, поки не згаснуть вікна в кабінеті директора. Ця затримка прикра й недоречна. Та поки Шваббе не піде додому, Шлезінгер не ступить на східці під'їзду. Ні, він не боїться директора. Він нікого не боїться. Але зараз йому треба побути одному.

Завернувши в бічну алею, Шлезінгер іде геть. Холодне листя торкається його обличчя. Може, воно заспокоює його? Може, хоче зігрітися від людського подиху? Ах, якби хоч трохи тепла цьому холодному, холодному світу!

Як усякий добропорядний німець, Шлезінгер був трохи сентиментальний і, як усякий сучасний добропорядний німець, ненавидів у собі цю сентиментальність. Він бачив, так роблять усі. Серед обчислювальних машин, серед жорстких, мов приводні паси, перфокарт, сентиментальність і людяність були надто старомодні. Ті, хто вмів їх придумувати в собі (хоча, як думав Шлезінгер, не зовсім), ставали схожими на Шваббе. Для них не було нерозв'язаних питань, вони бачили світ у двох тонах, як чорно-білу фотографію. Можливо, так жити простіше, поступливіше? Можливо. Однак Шлезінгер до інституту не піде, поки не згаснуть три зелених вікна.

Відкриття Шлезінгер зробив випадково. У кожній пачці енцефалограм, що надходили з лабораторії, одна чи дві мали нечітку лінію.

До цього в інституті звикли; розмитий контур пояснювали недосконалістю апаратури. Хоч які точні були прилади, та справу доводилося мати ще з тоншим інструментом — мозком. Енцефалограми з розмитою лінією нещадно бракувалися. Нікому й на думку не спадало пов'язати нечіткі лінії з біологічною основою експерименту. Наприклад, з тим, що на потік електронів, що подаються в мозок по дроту, нашаровується природний електричний струм, і коли частота штучного струму не співпадала з природним, лінії енцефалограм виходили розмитими. Ніхто не зважав на магнітне поле, створюване природними струмами, хоча дослідити і виміряти його було нескладно... А втім, відкриття тоді стає відкриттям, коли у звичному раптом знаходиш щось незвичайне. Переконавшись, що розмиті лінії — це наслідок нашарування природного струму на штучний, дослідивши і обчисливши контур магнітного поля, Шлезінгер замислився: що може означати цей природний струм? Після численних дослідів, розрахунків і безсонних ночей він дійшов висновку, що струми викривлюють енцефалограми тоді, коли піддослідний щось згадує,— тобто вони характеризували процес згадування.

Це було щось більше за простий теоретичний висновок. Шлезінгер побачив проблему в іншому аспекті. А що станеться, казав він собі, коли дослідити зворотний хід: через магнітне поле збудити природні струми мозку, посилити їх?.. Поліпшиться процес згадування, пам'ять? Мозок, розмірковував

Шлезінгер, таїть безліч інформації. Усе, що ми бачили, пережили, відкладається в клітинах пам'яті, в численних комірках, де зберігається доти, поки нам не заманеться згадати про нього. А якщо немає потреби згадувати? Інформація все одно залишається в дрімотних клітинах. Але тут постає питання: чи не заперечуємо ми процес забуття? Аж ніяк не заперечуємо. Цілковите забуття неможливе. Це так само суперечило б природі, як матерія без руху чи порушення закону про перехід одного виду енергії в інший. Те, що ми вважаємо забутим, дримає в мозку і часом потрібні чималі зусилля, щоб розбудити його. Добре це чи погано — інша річ. Природа вирішила, що кожному пережиту дрібничку не варто тримати на передньому плані. Щоб згадати, треба напружити пам'ять, створити в мозку електричний імпульс, котрий пробудив би комірочки пам'яті. А сам процес згадування? Спершу обличчя чи предмет, що ми його згадуємо, спливає в пам'яті яскраво, але не затримується, тої ж миті зникає. Треба кілька разів повторити імпульс, аби втримати викликаний образ.

За цю думку і захопився дослідник. Спочатку Шлезінгер не відкрив тут нічого нового. При дії електричним струмом на скроневі долі мозку вдавалося досягти дивних результатів: люди згадували почуті в дитинстві мелодії, вірші, забуті, здавалося, до останнього слова. Але струм у цих дослідах подавали у мозок через електроди. Незвичне в Шлезінгера було те, що він намагався розв'язати завдання з іншого кінця: посилю-

вати контур магнітного поля і з його допомогою, без електродів, підсилювати електричні імпульси мозку.

Складність полягала в іншому. В мозку працюють одночасно сотні нервових вузлів: перші відають зором, другі слухом, треті диханням. Кожний центр подає свої імпульси, має своє магнітне поле. Якщо підслухати роботу мозку, то вона нагадуватиме завод: з його гуркотінням, гудками, сиренами, де майже неможливо почути роботу окремого цеху чи верстата... Але тут дослідникові помогла природа: усі нервові центри мають свою частоту електричних імпульсів, своє магнітне поле, тому й уживаються в одній черепній коробці.

Щастя сприяло Шлезінгерові. Досить швидко він знайшов потрібний магнітний контур і, отже, дістав змогу впливати на процес згадування.

Вікна інституту все так само дивилися в ніч: три зелені квадрати з кабінету директора, чотири світлих — з лабораторії Хейфітца і примружені довгасті — з кімнати асистентів під дахом будівлі. Шлезінгер знайшов лаву і сидів, відкинувшись на її спинку.

Отже, винахід зроблено. «Корону» збудовано. Дію приладу Шлезінгер випробував на собі. Справді, незбагненні путі під зірками. Шлезінгер думав, що йому вдасться посилювати процес згадування, в кращому разі — зробити пам'ять сталою. Але те, що сталося,

коли він надів «Корону», приголомшило його.

Він згадав себе малюком. Згадав, що все це дуже не точно. Навіть слово не відтворює того, що відчув Шлезінгер. Він став малим. Вони з батьком пливли на човні. Порипували весла в кочетах. Та Шлезінгер їх не бачив, він лежав на сидінні ближче до корми і, опустивши руку за борт, цідив крізь пальці воду. Вона була холодна, прозора і пахла рибою. Ні, рибою пахло із човна. І ще пахло гіркою, щойно зрізаною вербою. І в роті була гіркота, як ото коли затискаєш у зубах вербову гілку. Збоку від човна бігли маленькі водоверті. Добре плескати на них краплинами з долоні. Але для цього треба нахилитися до води.

— Не пустуй, Отто!

Шлезінгер здригнувся, почувши батьків голос,— він і тоді здригнувся, у човні. Але похлюпати краплинами було так спокусливо, що Шлезінгер нахилився до води.

— Впадеш!

Спогади... Спогади... Ринули хвилию, полонили мозок.

«Зараз батько схопить за ногу...» — подумав Шлезінгер, бо човен хитнувся і він відчув, що падає вниз, головою у воду. Тієї ж миті міцні цупкі пальці схопили його ногу вище кісточки. Це було так реально, що Шлезінгер не витримав,— скинув «Корону» з голови...

Якийсь час сидів, намагаючись опанувати себе. Розбурханий мозок утихомирювався поволі. Перед очима бігла вода, весло, при-

бите течією до борту. Лунав сердитий батьків голос: «Я тобі казав!..» Лише по тому Шлезінгер побачив письмовий стіл, поруччя крісла, на якому сидів. І ще минув час, поки він наважився знову надіти «Корону».

Тепер він побачив очі Елізи.

— Ти кохаєш мене, Отто?—питала вона.

Шлезінгер чекав її, і зараз, коли вона була поруч, він нічого не бачив, крім її очей.

— Отто! — шепотіла вона.

Її батьки були проти їхнього шлюбу. Півроку Еліза і Шлезінгер зустрічалися потай. І ось вона пішла з дому, порвала з родиною. Він тоді був студентом Берлінського університету, жив у дешевих мебльованих кімнатах. Тепер вони були вдвох.

— Ти кохаєш мене, Отто?

Кілька разів, не скидаючи «Корони», Шлезінгер повертався до початку зустрічі, і Еліза так само питала:

— Ти кохаєш мене?..

Було щось дивне, неприродне у повторенні почуття, що його пережив понад тридцять років тому. Шлезінгер відчував подих Елізи, бачив її губи. Усе це було так близько і з таким болем,— певно, «Корона» підсилювала почуття,— що воно і відштовхувало і притягувало до себе водночас. Шлезінгер уже не хотів повторення зустрічі, не хотів бачити її очей, а вони кружляли в розбурханих мізках, наче музична фраза на пластинці, коли зіскочить борсенка запису і некерована голка біжить по безконечному колу:

— Ти кохаєш?..

Може, це жорстоко пропонувати «Корону» Елізі. Проте Шлезінгер мав на комусь перевірити прилад.

«Корона» — досить точне слово для виствору Шлезінгера. Голову охоплює гнучкий металевий обруч, кінці його сходяться на скронях. Звідси до потилиці йдуть тонкі дужки, що замикають собою футляр для електричної батарейки. На кінцях обруча плоскі коробки магнітів; наверху локатор, він настроює прилад на магнітний контур; разом із локатором — підсилювач. Зовні «Корона» нагадує легку блискучу річ.

— Щось пригадай,— сказав Елізі байдуже, приховуючи хвилювання: він не хотів тривожити жінку, задалегідь розкривати таємницю «Корони».

Фрау Еліза була худорлява, передчасно змарніла жінка. Їй виповнилося п'ятдесят, але виглядала вона старше своїх років. Видавши заміж Матільду, єдину дочку, в котрій не чула душі все життя, фрау Еліза нічого вже не чекала для себе, так само перестала чекати вже чогось від чоловіка. Отто був невдахою,— яка сліпа юність, а попереджали її батьки! Крім інституту, роботи, Отто більше нічим не цікавився. А десь був Рим і віденська опера, і життя, про яке мріялось і котре сплило безслідно рік за роком.

— Що ж мені згадати, Отто?

— Що хочеш,— відповів Шлезінгер.

Може, він сподівався, що на чужій хвилі прилад не спрацює. Він уважно дивився на Елізу.

Її худорляве обличчя зблідло, змарніло

ще більше. Воно було всіяне дрібними зморшками. Шлезінгер спостерігав за жінкою, і йому ставало боляче: як багато, — якщо не все, — забрали з собою тридцять років! Він пригадав Елізу, якою бачив її учора, коли випробовував на собі «Корону». Боже мій, невже це вона, Еліза, питала його: «Ти кохаєш?..» Він усе ще дивився на жінку. Раптом обличчя її почало яснішати, щось забуте пробилось крізь зморшки, торкнулося губ, повік і зникло. І тільки очі: Шлезінгер читає у них те саме, що вчора йому не давало спокою.

— Отто... — шептала Еліза.

Великі, світлі сльози котилися по її щоках. Нестерпно було дивитися на них. Еліза страждала. Шлезінгер зірвав «Корону» з її голови.

Батарейка випала з гнізда і, поки Шлезінгер шукав її, а потім згорбившись ішов до дверей, Еліза захлиналася сльозами:

— Отто... Це було найкраще в нашому житті!

В кабінеті Шлезінгер поклав «Корону» на стіл. Він боявся її. Прилад навіював йому минуле. А навіщо воно Шлезінгерові? Еліза могла пригадати інше. Через місяць після того, як вони побралися, нацисти захопили владу в Німеччині. Молодята втекли до Швейцарії. Нишком, у товарному вагоні. Адже Еліза — єврейка. В Лозанні, щоб прожити, Шлезінгер працював сміттярем на майдані Кальвіна. Еліза заробляла шитвом.

Її музикальні пальці були поколоті голками. Відтоді вона ніколи не грала на віолончелі... Чотирнадцять років у вигнанні! Чи треба було винаходити «Корону», щоб пережити це знову? Шлезінгерові стає боляче від самої згадки про фартух сміттяра. Добре, що йому тоді поміг доктор Верндт. Хто там грюкає?..

— Тату! — прочинила двері Матільда.

— Заходь! — обернувся Шлезінгер. Він зрадів доньці, можна було на якийсь час забути свої важкі думки.

— Ти чимось образив маму? — пригорнулася дочка.

— Ні, ні...— Шлезінгеру приємно відчувати доччині теплі руки.— Я не хотів їй нічого прикрого.

— Це твоя «Корона»? — Матільда взяла зі столу прилад.— Як з нею поводитись?

Шлезінгер хотів був одібрати в неї прилад.

— Постривай, тату,— відійшла вона від столу.— Надіти можна?

Якусь мить Шлезінгер вагався. Може, молодість оцінить все інакше? «Корона» не навіє їй тяжких спогадів. Людина і винахідник боролися в Шлезінгерові: людина була у відчаї, винахідник сподівався. Чи не розв'яже молодість усіх сумнівів? Напевно, він би odmовив Матільду, якби не телефонний дзвінок.

— Я не заважатиму тобі, тату,— Матільда вийшла з кімнати.

Телефонував Теодор. Шваббе просить дані про дослід з Ікаром за минулий місяць.

— Вони у мене в сейфі,— відповів Шле-

зінгер.— Секретна документація—в сейфі.—
Пообіцяв за годину приїхати.

Експеримент з Ікаром провадиться під шифром Ік 17-67. Вивчається дія на мозок хімічних компонентів — через повітря і воду. Шлезінгеру не подобаються ці досліди. Від них тхне Майданеком... Поки що на мавпі. Але навіть зараз «поки» несе на собі певний наголос. Усе менше стає в інституті чистої науки, все більше прикладних утилітарних завдань під шифрами...

Шлезінгер забув про свої роздуми, зачувши притоптування, плескання в кімнаті доньки. «Щось із Матільдою?..» — подумав він, згадавши «Корону».

Шлезінгер вибіг з кабінету. Постукав у двері Матільди. Донька не відповідала, плескання не припинялося. Шлезінгер прочинив двері.

Посеред кімнати, між канапою і туалетним столиком, тупцювала Матільда. Очі заплющені, вона скидалася на заводну іграшку: руки, напівзігнуті в ліктях, як важелі рухалися назад, уперед; спина вигиналася; дівчина присідала, плескала в долоні. Іноді вона кружляла на місці, знизувала плечима і знову рухала ліктями назад і вперед.

— Матільдо!..— покликав Шлезінгер і завмер на порозі.

Дівчина не відповіла. Зараз вона снувала ногами в туфлях, витягнувши руки вздовж туба,— все це мовчки, нічого не бачачи перед собою. Зачіска розкуйовдилася, на голові виблискувала «Корона».

— Матільдо! — підбіг до неї Шлезінгер.

Донька була повністю знеможена. Вона задихалася, на скронях рясніли краплинки поту. Шлезінгер посадив її на канапу, зняв з голови «Корону».

— Що з тобою? — питав він Матільду. Йому кортіло кинути на підлогу клятий прилад, розтоптати його.

— Зупинись! — трусив він доньку за плече.

— О! — зітхнула вона, отямившись.— Тату, ти? — Відчужено розсміялася: — Ми танцювали з Тедді.

Шлезінгер дивився на неї: Матільда була недурна дівчина. Вона науковий працівник, має дві друкованих праці.

— Як ми танцювали,— тягла вона.— Ти подаруєш мені «Корону», тату?

Шлезінгер не міг вирішити питань, які непокоїли його. Що таке «Корона», що вона дасть нашому стрімкому світові? Чи слід розповідати про відкриття директору Шваббе? Ні Еліза, ні Матільда, ні Тедді, ні колега Хейфітц не зможуть допомогти йому в цьому. Тедді тільки й мріє, аби йому піднятися на сходинку. Заради кар'єри він рідного батька не пожаліє. А Хейфітц дивиться на кожного зверху вниз.

Є лише одна людина, котрій Шлезінгер може довірити свої сумніви — це доктор Верндт.

Колишній проректор Берлінського університету чотирнадцять років, як і Шлезінгер, провів у вигнанні, Верндт у Федеративній

республіці був не при справах. Ні в Берлінському, ані в Мюнхенському університетах для нього не знайшлося кафедри. Чому — Верндт зрозумів це досить скоро, перестав оббивати пороги. Зрештою, голова в нього на плечах є, письмовий стіл і папір знайдуться. Верндт зайнявся дослідницькою роботою, друкується в прогресивних газетах. Йому уже шістдесят вісім, але очі не втратили свого блиску, а стиль — гостроти. Чимало людей в республіці лякливо гортають газети, чи, бува, немає там статті доктора Верндта...

— Слухаю,— коротко сказав він, коли Шлезінгер у розмові торкнувся найголовнішого.

— Не знаю, що робити з «Короною», боюся її,— розповідав Шлезінгер.— Троє людей спробували її дію на собі, і вона, мов дух-спокусник, вабила усіх до безрозсудства молодості. Я згадував минуле до перших проявів думки, бачив предмети перекинутими, наче у фотографічній лінзі,— такими їх бачать новонароджені. Ні з яким телевізором цього не зрівняєш. «Корона» відтворює минуле у відчуттях. Можна стати юним, закоханим... А чи варто, Верндт? Тисячі людей, яким не поталанило в житті, поспішатимуть до минулого. Чи треба давати нещасним заспокійливі марення? Чи, може, зробити «Корону» долею обраних? Навряд чи вдасться. Ділки розмножать винахід, розмінюють на марки, як радіоли або транзисторні приймачі.

— Чого ж ви хочете? — спитав Верндт. Шлезінгер не знав.

— У вас може бути слава, гроші,— сказав Верндт.

— Слава мені не потрібна...

— Бачу, що не потрібна,— підтвердив Верндт.— Вас цікавить моральний аспект винаходу. На вашу честь можу сказати, мало хто порушив би питання так, як це робите ви. Я скажу чому. Ви — пересічна натура, Шлезінгер. Даруйте, що так кажу. Я знаю вас давно, і це дає мені право на чесну розмову між нами. За вихованням і способом мислення ви німець, з усіма плюсами і мінусами, властивими німецькій нації. І ви напрочуд правильно схопили суть питання: що ваше відкриття дасть звичайній людині? Це,— прийміть мою похвалу,— підносить вас над іншим. Дайте-но мені «Корону».

Кілька хвилин Верндт сидів із заплющеними очима, зосередившись. Потім узяв ручку, папір і почав писати. Писав швидко, аркуш за аркушем. Потім зняв «Корону» й довго дивився на Шлезінгера.

— Нічого я вам зараз не пораджу, Отто,— сказав він.— Зайдіть до мене днів через два. «Корону» візьміть. Я не хочу такої насолоди...

Експеримент з Ікаром, на думку Шлезінгера, переходив припустимі межі. Мозок тварини давав шалені криві. Безпосередньо з мавпою Шлезінгер не працював, він лише узагальнював енцефалограми. Через Тедді йому було відомо, що на Ікарі вивчалися екстракти з беладонни та іржавих ріжків.

Під їхнім впливом Ікар зазнавав шаленства чи безсилля, втрачав пам'ять і орієнтування в просторі. Усе це відбивалося в імпульсах мозку. Таблиці кривих помічалися цифрами, а Шлезінгер давав заключення: «14. Збудження мозку досягло межі, котру можна контролювати», «17. Занепад роботи мозкових клітин»... Звіт, якого вимагав Шваббе за місяць, складався лише з активних кривих. Переглядаючи таблиці в присутності Шлезінгера, Шваббе задоволено мимрив:

— М-м... Непогано. Йй-бо, непогано!

Шлезінгер дивився на його квадратний череп, ледь прикритий жорстким армійським їжаком; Шваббе зберіг військову виправку, а з підлеглими — солдатську прямоту.

— Непогано, Шлезінгер,— він роздивлявся графіки далі.— Можна перенести дослід на вищу... е-е... нервову організацію. Що ви на це скажете?

Шлезінгер нічого не міг сказати. Шваббе одразу ж забув про нього. Перегорнувши ще кілька графіків, Шваббе вдоволено провів по аркушах долонею:

— Зер гут, хай йому дідько, зер гут!

Побачивши, що Шлезінгер сидить мовчки, він підвівся з-за столу:

— Можете йти, Шлезінгер. Інструкції одержите пізніше!

Шлезінгер мав доповісти Шваббе про свій винахід, але не наважувався цього зробити. Не тому, що Шваббе антипатичний йому і має Шлезінгера за ніщо як працівника. Причина тут глибша: колишній есесівець Шваббе ненависний Шлезінгеру, тут і втрата

близьких, і роки вигнання, і безконечне при-
ниження... Передати в руки Шваббе «Коро-
ну», що з цього вийде? На якийсь час вина-
хід можна приховати. В інституті про нього
не знають. Коли Верндт скаже свою думку,
тоді й можна вирішити, що робити. Ще з
більшим нетерпінням Шлезінгер чекав дру-
гого побачення з Верндтом.

І от він сидить у кабінеті. Верндт і тепер
не поспішає з розмовою. Переглядає списані
дрібним почерком аркуші, відшукує в жур-
налі потрібний абзац. Шлезінгер тим часом
згадує, як в університеті складав Верндтові
іспит з філософії, одержав вищий бал і як,
поставивши оцінку в матрикул, Верндт спи-
тав Шлезінгера: «Цікавитесь?..» Потім у Ло-
занні зустрів його з візком асенізатора, по-
кликав: «Це ви, Шлезінгер? Чому ви тут?»
Вони довго мовчки блукали міськими вулич-
ками і завулками, аж поки не опинилися
в лабораторії фізіолога Шміда. Верндт відвів
ученого вбік і сказав, киваючи на Шлезін-
гера: «Це такий же вигнанець, як і я. Йому
треба допомогти». З лабораторії Шміда й
розпочався шлях, котрий привів Шлезінгера
до відкриття.

— Чекаєте, що я скажу? — спитав на-
решті Верндт, відклавши папери і журна-
ли.— Я можу сказати тільки одне, Шлезін-
гер: ваше відкриття геніальне.

Шлезінгер здригнувся, чи не почулося
йому?

— Водночас,— вів далі Верндт,— ваше
відкриття небезпечно, як ядерна зброя. Точні-
ше: воно потрапить до рук, що зроблять його

таким. Будемо одверті, Шлезінгер. Ми обидва живемо в країні,— уточнив Верндт,— де почувають свою силу мілітаристи й бюргери. Мілітарист небезпечний тим, що відкрито прагне війни. І всі це знають. Але бюргер не менш страшний, бо він здійснює задуми мілітариста на ділі. Що таке наш бюргер, Шлезінгер, які його відмітні риси? Він здатний проливати сльози над здохлим котом. І він же здатний збудувати Освенцім і здирати шкіру з живих людей... Є в бюргера ще одна властивість: він легко дає себе одурити. За допомогою вашої штуки,— Верндт кивнув на «Корону»,— одурювання піднімуть на вищий рівень. Вона,— Верндт торкнувся «Корони»,— навіть бюргерові золотий сон. Минатимуть грози і катастрофи, бюргера поведуть на бійню, а він милуватиметься першим коханням і юною Гретхен. Вам відомий експеримент Олдза над пацюками: у мозок тварини, в центр «задоволення», вживлено електроди. Пацюк натискає на важельок, дістає імпульс. Це йому подобається,— Верндт показав очима на журнал, де було відкреслено абзац.— Він починає тарабанити по важельку до п'яти тисяч подразнень на годину, поки не звалиться без сил... Так і наш бюргер — забуде все на світі, крім золотих снів. А ті, кому це вигідно, здійснюватимуть свої плани. От яку штуку ви придумали, Шлезінгер. Небезпечна іграшка, надто небезпечна.

— З іншого боку,— провадив далі Верндт,— чому я назвав відкриття геніальним? Коли ви мені дали «Корону», я згадав

конспекти своїх перших статей. Ви ж знаєте, нотатки моїх перших років, мої книги і дім спалили наці... Я поновив у пам'яті ці статті.

Верндт потягся до списаних дрібним почерком аркушів.

— Це дивина, Шлезінгер: все забуте поновлено слово в слово! Але це крапля порівняно з тим, що ви пропонуєте бюргеру. Пам'ятаєте, я повернув вам «Корону»? Я боюся її, Шлезінгер. Бо в мені, і у вас, і в кожному з німців сидить цей бюргер! Звільніть мене, Шлезінгер, від вашого винаходу. Звільніть! А якщо хочете перевірити дію моїх слів — дослідіть «Корону» на комусь іншому. Хоча б на вашому директоріві Шваббе.

В парку так само гуде вітер. Але вікна в асистентській погасли. Шлезінгер дивиться на годинника: дві хвилини на другу...

Гаснуть вікна в лабораторії Хейфітца. Зараз і Шваббе вимкне світло. Поїхав Хейфітц. Погомонівши на сходах, розходяться врізнобіч асистенти. А зелені вікна, як і раніше, стережуть темряву. Шваббе готує спектакль за участю Шлезінгера.

Ну що ж, Шлезінгер не відмовиться зіграти роль. А поки ще є час пригадати, як розгорнулися події після розмови з Верндтом.

Шлезінгеру не привелося доповідати директоріві про свій винахід. Шваббе зайшов до нього сам.

— Чому,— питає він,— я маю дізнавати-

ся про винаходи співробітників з третіх вуст?..

Шлезінгер дивиться на директора. Звідки Шваббе довідався про винахід? «Матільда...— згадав він.— Це вона розповіла Тедді». Шлезінгеру неприємно, що дочка виказала його таємницю. Але тут він подумав, що чим більше живеш на світі, тим більше втрачаєш близьких: навіть рідна дочка йде до чужого... А Тедді? Той піде далеко!

— Що ж, ворушіться, показуйте,— не то жартує, не то наказує Шваббе.— Що у вас там?

Шлезінгер помітив цю напівтональність: шеф завжди звертався до нього лише в наказових інтонаціях. Помітив Шлезінгер інтерес до себе і в свинцевих очах директора. Шваббе дивився на нього надто пильно, тепер від нього не сховаєш жодної дрібниці.

Шлезінгер дістав із сейфа «Корону».

— Це?..— спитав Шваббе, беручи до рук «Корону».— Надіти на голову?

— Щось пригадати,— сказав Шлезінгер.

Шваббе уместився в крісло, насунув на солдатського їжака «Корону». Для його квадратного черепа прилад виявився затісним. Шваббе посовав обручем, утихомирився...

Верндт пропонував дослідити «Корону» на Шваббе. Чи це був жарт, чи, може, Верндт мав намір наштотхнути Шлезінгера на єдиний висновок, який мав зробити винахідник, але Верндт не відповів на основне: що робити з «Короною»? Сам Шлезінгер

досі цього не вирішив, подумував, чи не приховати поки що «Корону».

Але Шваббе сидить перед ним, таємницю розкрито, і тепер багато що залежить від того, як Шваббе сприйме винахід. Шлезінгер розуміє, що це вирішальна хвилина, в душі зароджується страх: він ніколи не був сміливим, він не борець. Життя він прожив у залежності й підлеглості,— звичайний бюргер, сказав би про нього Верндт. Шлезінгер і зараз відчуває приниженість перед Шваббе. Де вже йому взяти сміливості...

Шваббе знімає «Корону». Мине хвилина, перш ніж він отямиться. Шлезінгер жде, що скаже директор, але йому навіть не примарилося б те, що сказав директор:

— Як він їх, росіян, з автомата,— тах-тах...— заговорив Шваббе.— Браво, оберштурмфюрер Штарке! Я завжди захоплювався його рішучістю! — Шваббе знову надіває на голову «Корону». — Нумо, я ще раз гляну на його обличчя...

За хвилину він скидає «Корону»:

— Ух, як він їх з автомата!..

У Шлезінгера повзуть по спині мурашки. Від холоду чи від слів есесівця Шваббе? Так, так, від холоду — вітер...

Нарешті погасли вікна в кабінеті директора. Шлезінгер чекає, поки Шваббе зійде вниз.

Ось він виходить, натягує рукавички: його квадратну постать добре видно в освітлених дверях. Неквапом спускається по сходах,

сідає в машину. Блимнувши фарами, машина рушила. Шлезінгер підводиться з лави.

Відчиняє йому швейцар Курт Вейнер.

— Це ви, пане Шлезінгер? — Широке обличчя Курта від усмішки здається круглим... — Пізно ви сьогодні. І яка ніч — холодно, вітер...

Швейцар прихильно ставиться до Шлезінгера. Може, через те, що Шлезінгер, на відміну від інших співробітників, завжди привітний і щирий з старим. Він і зараз відповідає Вейнеру:

— Собача ніч, Курт. Не заздрю тому, хто нині в дорозі...

— Ви змерзли, пане Шлезінгер. Я приготую каву.

— Дякую.

— У нас сьогодні нещастя, пане Шлезінгер. Помер Ікар.

— Ікар?..

— О десятій годині. Якої тут пан Шваббе давав прочуханки лаборантам!

Старий підіймається разом з Шлезінгером по сходах.

— Лаборанти пішли. Палескі навіть сказав: «Піду до біса з інституту!» Пробачте лайливе слово. Але він так сказав.

Біля кабінету Курт повертається назад:

— Кава зараз буде, пане Шлезінгер.

Загибель орангутанга не така вже й несподіванка. Шлезінгер глянув на останні енцефалограми, що лежали на столі. Шалені криві свідчили про деградацію мозкових клітин. Лаборанти тут не винні. Шваббе це добре знає. Причина його невдоволення зовсім

інша: Ікара треба кимось замінити, а кандидата «з вищою нервовою організацією» поки що нема.

Шлезінгер відчиняє сейфа, дістає «Корону», розрахунки і креслення. Треба готуватися до виступу.

— Загалом, непогано! — оцінив Шваббе своїм улюбленим слівцем «Корону» після того, як побачився з оберштурмфюрером Штарке.— Вітаю вас, Шлезінгер!

Шлезінгер найбільше боявся, що Шваббе потисне йому руку. Проте Шваббе не подав руки. Для нього Шлезінгер — усього-на-всього молодший науковий співробітник, нікчема, якому неждано звалилося в руки чудо.

— Вітаю,— казав він.— І отак можна згадати все, Шлезінгер,— юність, гулянки, жінок?..

Шлезінгер не відповідає. Він був паралізований стражданням. Ось вона, відповідь Хельмута Верндта. Якщо відкриття потрапить до таких чудовиськ...

А Шваббе не чекав від нього відповіді. Він знову нап'яв «Корону» і, ніби на зло Шлезінгеру, мимрив, реготав, віддаючись спогадам.

Коли Шваббе опам'ятався, долю «Корони» було вирішено. І ним, і Шлезінгером.

— Сьогодні четвер,— сказав Шваббе.— В суботу наукове засідання. Підготуйте доповідь. Будуть гості. Будуть шефи. Я презентую вас. Ви зробите доповідь і демонстрацію. Щоб усе — як на плац-параді.

Шваббе не забажав пояснень і креслень. Він, директор Шваббе, теж залежний від

сильних світу сього. Але не такий він про-
стак, колишній майор СС. Він не від того,
щоб заробити на відкритті Шлезінгера полі-
тичний капітал,— піднесе «Корону» як сюр-
приз для тих, хто стоїть вище...

У двері постукали:

— Можна зайти, пане Шлезінгер?

— Заходьте.

— Ось кава.— Курт ставить на стіл бли-
скучий кавник, склянку.— Приємно вам пра-
цювати, пане Шлезінгер.

Віля дверей Шлезінгер зупиняє швей-
цара:

— Курте, розпаліть камін!

Старого це прохання дивує: він не пам'я-
тає, коли в інституті востаннє топили камін.
Що скаже директор?.. Але ж пан Шлезінгер
чекає, пан Шлезінгер просить. Хіба не цей
сутулий, завжди заклопотаний чоловік зна-
ходив час привітатися з ним, Куртом Вейне-
ром, поцікавитися родиною, онуками?.. Кі-
нець кінцем розпалити камін — дрібниця.
Старий згоджується.

— Для вас, пане Шлезінгер. Ніч така хо-
лодна...

— І покладіть побільше дров,— просить
Шлезінгер,— побільше дров, Курт!

Конференц-зал інституту гуде благопри-
стойно, вишукано, як і личить поважному
інтелектуальному збіговиську.

Дами, з віялами і декольте, респектабель-
ні чоловіки з орденськими колодками на
грудах, дехто при орденах; там і тут бли-
щить золото генеральських погонів.

Збори ще не розпочалися. Однак рада інституту в президії. Тут і Шлезінгер. Сидить у задньому ряду. Шваббе запрошує його в перший ряд. Шлезінгер у чорному костюмі, руки йому холодні.

Зал чемно жде. Виблискує вставними зубами. Виблискує коштовними камінцями. Але до чого тут погони? Шефи з дружинами — це зрозуміло. Але чому то там, то тут серед темних костюмів промайне мишачі хакі?.. Зал сповнений шепоту, цікавих поглядів. Хто цей Шлезінгер? У задньому ряду? Ординарний мужчина... Кажуть, науковий співробітник. Навіть не доктор... А йому вже за п'ятдесят!.. Шлезінгер відчуває, що про нього подейкують саме так.

Нарешті Шваббе сходить на кафедру.

— Панове,— починає він.— Сьогодні наш інститут демонструє чудове відкриття!

Шваббе позує, він милий, ніби янгол, колишній майор СС. Він зумів піднести шефам сюрприз.

— Колега Шлезінгер,— проводить далі він,— слава і гордість нашого інституту...

Як усе це дешево — діаманти, кар'єра,— коли переживаєш критичну мить у своєму житті. Хочеться побути наодинці, згадати, як прожив свої п'ятдесят три роки, коли був добрий, коли підлий, сказати самому собі, не кривлячи душею, хто ти.

Та навіть у цю єдину мить такі, як Шваббе, не дадуть побути тим, хто ти є.

— Відкриття Шлезінгера...— гримить з кафедри Шваббе.

А часу лишається — лічені хвилини. Ма-

тільда розповіла Тедді про «Корону». Тедді розповів Палескі. Палескі — Хейфітцу. Хейфітц — директорові. «Що, у тебе неприємності, татуню?..» Матільда прийшла попросити «Корону». Їй приємно згадувати, як вони танцювали з Тедді.

Та навіщо думати про дрібниці?..

— Кого не звабить думка побачити себе молодим і вродливим?..— питає у залу Шваббе.

Він певен, що така перспектива захопить кожного. Зал чемно аплодує. Генерали щось записують у блокноти.

— Вічне кохання,— веде своє Шваббе,— золоті сні людства — ось що дає нам винахід колеги Шлезінгера.

А перед винахідником — полум'я. Гарних дров приніс для каміна Вейнер! Навіть металевий обруч згорів на вугіллі.

— Слава винахідникові! — проголошує Шваббе.

Серед гучних оплесків ніхто не розчув пострілу. Чоловік у задньому ряду схиляється головою вперед і сповзає з стільця. Йому не потрібна слава, не потрібні оплески, він вважає за краще забрати з собою таємницю «Корони» — золоті сні людства.

ОСТАННІЙ НЕАНДЕРТАЛЕЦЬ

Тепер, коли хвороба, госпіталь і ці три дивовижні дні уже позаду, я хочу написати книжку про зустріч з неандертальцем. Друзі підганяють мене — пиши. І я напишу її. Але я рішуче проти поспіху: сімдесят годин, котрі я провів з ним, і два місяці марення на лікарняному ліжку настільки переплутали в голові картини дійсного і фантастичного, що мені ще довго доведеться розплутувати цю історію. Лікарі дозволили мені читати і писати. Друзі просять: розкажи се, розкажи те. Я розповідаю, намагаючись зосередитись. І як усякі друзі, що зичать тобі добра, вони радять: пиши. Я витримав з ними не один бій. Але, мабуть, треба поступитися. Поки що я погодився написати статтю.

Отже, з чого все почалося?

Тедді Гойлз зірвав із себе кисневу маску: так він робив завжди, коли йому хотілось чортихнутися на весь білий світ. Що буде далі, я знав.

— Хай йому чорт! — сказав

він.— Відколи цей дойда Хілларі та ще з цією мавпою, з шерпом Тенсінгом, забрався на Еверест, мені робити в горах нічого. Подолай я хоч десять вершин, та якщо кожна з них буде бодай на метр нижча за Еверест — це вже не дасть ані слави, ані грошей. Три рядочки петиту десь на шістнадцятій сторінці «Нью-Йорк Таймс» — ото і все!

Говорити було важко: сухе, морозяне повітря обпікало легені, але Тедді вже не міг зупинитися:

— Три рядочки петиту! Досить! Більше не затагнеш мене ні в Гімалаї, ні в Анди. У тебе, звичайно, інше діло, — ти вчений. Та, власне, що це тобі дасть? Назвеш якимось ім'ям ще одну дурну вершину.

Бовдур цей Тедді. Четверту вершину ми долаємо не задля того, щоб дати їй назву. В моєму рюкзаку лічильник космічних злив. Три лічильники вже встановлено: ця остання вершина замкне квадрат завдовжки сто кілометрів. Автомати дадуть змогу з'ясувати інтенсивність потоку корпускул, ступінь природної радіації на височині двадцяти тисяч футів. Не пояснювати ж це зараз Тедді!.. Як він попав в експедицію? Через свою волячу силу чи як син голови «Юнайтед Індіен Бенк»?.. Розмовляти з ним — нестерпно. Добре, що можна не відповідати йому — мовчати і дивитися на гори.

Краєвид звідси чудовий. Гімалайська дуга величезними руками простяглася із заходу на схід; руки вигнуті до півночі, наче стримують і не можуть стримати натиск повітряних хвиль: хвилі перепліскують

через хребти і поспішають до Індійського океану.

Останній намет на шістсот метрів нижче, звідси його не видно: коли ми підходили до вершини, то обігнули скелю з північного боку, тут, здається, легше зробити кидок. Схил збігає донизу, а подивишся вгору — голова паморочиться: простір такий безмежний, наче висиш у центрі синьої кулі, синява затягує в себе, одірвешся і розтанеш у зачарованій глибочині...

Тедді на мить змовкає. Я зовсім не знаю цього хлопця. Єдине, чого йому не бракує, — це витривалості. Недарма його призначено в останню пару.

— Ходімо! — каже він, утоптуючи страховий майданчик. — Плюнемо згори на паскудні Гімалаї, а там — до яхт-клубу, до футбольної команди, хоч у біржеві маклери, аби від цих гірських красот подалі. З мене годі — ось так! — Тедді ребром долоні проводить по горлянці.

Встромивши льодоруб між камінням, він пропускає мене вперед. Я легший за Тедді, і стежину доводиться прокладати мені. Тедді пройде по моїх слідах, тоді знову я піду вперед. Ми зв'язані мотузкою. Вона для нас — значно більше, ніж та, на котрій розвішують білизну. Більше, ніж струна в першій скрипці оркестру. Вона з'єднує нас, як пуповина з'єднує маля з матір'ю. Від кількох мотків, що звисають біля паска, залежить наше життя. Але ми не думаємо про це під час підйому, так само намагаємося не дивитись у прірву, по краю якої ступаємо.

І не дивитися в синяву,— на неї хочеться спертися... Краще в такі хвилини думати про напарника у себе за спиною. І покладатися на нього.

— Уперед!..— Тедді міцно стоїть на майданчику. До вершини звідси — чистий, обдутий вітрами наст. Глибину його не визначити. Ліворуч цукрова поверхня,— до неї можна доторкнутися рукою; праворуч урвище до середини гори... Шарудить мотузка, її попускає Тедді. Вона ковзає по снігу і співає тоненько, мов порцеляна, коли по ній постукуєш пальцем. Це створює особливий настрій. Останні метри перед вершиною завжди особливі. Забувається втома, не тисне на плечі рюкзак. Ще крок, ще крок — і перемога! Але — обережніше промацуй кожний дюйм. Не дивися вгору. Не дивися вгору!..

Щось тріснуло, розкололося, наче скло під різцем. Блискавичний зигзаг пробіг по снігу, біла ковдра здригнулася, поповзла. Завалюючись головою вниз, бачу поверхню схилу. Вона сліпучо димить, набрякає, вирує... Зараз мотузка натягнеться, мене гойдне, як маятник, центр кріплення котрого — Тедді. І точно — ривок...

Тієї ж миті щось в мені луснуло, мов кровоносна судина. Шугає вгору кінець мотузки, дугою зависає у повітрі. Нічого не розумію: де Тедді? Мене вже перекидає, кружляє, занурює в сніг, викидає і тягне донизу. Марно хапаюсь за снігові брили, вони спалахують білим димом. Рюкзак то опиняється перед очима, то б'є по спині. Навколо стогін і шурхіт, небо і гори гарцюють, сонце стри-

бає то вгору, то вниз. «Оце спуск!» — дивуюся я. Але страху чомусь не відчуваю: кожний поштовх сигналізує, що я ще живий, і я чекаю наступного поштовху, щоб пересвідчитися, що я ще живий. Коли мене не стерто на порох, то тільки, мабуть, тому, що я перебуваю на верхівці лавини. І так триває нескінченно довго.

Нарешті мене боляче вдаряє об снігову подушку, кидає ногами вперед — у замет.

...Хтось схилився наді мною...

Хоча я опритомнів усього на якусь мить, побачене лишилося в мозку. Зіниці відтінялися коричневим обідком на сірих, схожих на мрамур білках; над ними — витягнуті вперед брови, що злилися в один надбрівний вал, а за ним — нічого: лоба нема... Далі — коричнева, збрижена зморшками шкіра, з прорізом рота й губів, котрі ледь прикривали зуби; плесканий ніс, скошене підборіддя; шиї нема, голова вросла у плечі... І все ж це була не морда тварини, це було обличчя!.. Більше того, воно посміхнулося до мене, губи розтулилися:

— Йа-а...

І ще краєчком ока я помітив, що лежу в ущелині. Небо над нею, ніби ріка, що тече у височині.

Отямився я від ударів каменя об камінь. Поруч нікого не було. Кресали недалеко. Якщо підвестися, певно, можна побачити, хто і навіщо креше... Але, щоб підвестися, треба побороти біль і страх. Страх, певно, силь-

ніший. Жодного разу в житті я не бачив такого обличчя!.. Може, це марення, що напливло, коли я знепритомнів? А якщо не марення? Якщо чудовисько чекало, поки я прокинуся? Якщо воно не вживає мертвого? Ведмеді ж не їдять мертвечини. Може, слід нечутно відповзти, заховатися?

Знову чується стукіт. Треба встати, примушую себе,— хто там стукає? Підводжуся і, тримаючись за камінь, ступаю кілька кроків ущелиною. Бачу його. Він сидить на землі і їсть. Відриває кусні од туші,— в сутінках не можу розрізнити, що перед ним: гірський козел? Кістки розбиває об камінь... Я дивлюсь на нього — поки він не бачить мене. Коли він обертається, я сповзаю з каменя на землю.

Намагаюся пригадати: як я сюди попав. Один до ущелини я прийти не міг. Хтось мене привів чи приніс. Він? Ось рюкзак, мотузка... Кілька хвилин я розглядав мотузку. Кінець її не розірвано, не перетерто. Його відрізано ножом. Гладенько й чисто — одним ударом... Чомусь не дивуюся. Надто вже кортіло Тедді до яхт-клубу...

За спиною відчуваю камінь. Це приємно: спина болить, холодний камінь заспокоює біль. І ще спостерігаю вечір: в ущелині сутеніє, а вершини палають на сонці. Небо синє, з лілуватим відтінком,— таке воно буває в Гімалаях на гарну, безвітряну погоду... Чи шукатимуть мене? Тедді, звісно, живий. Він скаже, що я загинув...

Од роздумів мене відвертають кроки. Це він. Підходить; щось подає. Тягнуся назу-

стріч рукою. Мимоволі, наче він подав руку, вітаючись, а я відповів йому. Пальцями відчуваю липке і холодне — м'ясо. Спершу хочу відкинути шматок, але, стримавшись, беру. Чую сопіння. В ущелині темно, не можу роздивитися обличчя того, хто підійшов. І нічого не можу сказати. Відзначаю, що мені не лячно. Але і слів немає — ні запитання, ні вдячності. Кроки віддаляються. А я тримаю і не можу кинути м'ясо. Не можу швиргнути його, наче воно приросло до рук. Цей шмат, з вовною і з шкірою — найдивовижніше з усього, що я пережив за день. Це не тільки дарунок і не тільки їжа, це акт людяності. Тварина могла знайти мене на снігу, могла притягти до лігва. Могла знехтувати мною як здобиччю. Але врятувати й нагодувати слабого може лише друг — людина.

Я мушу йти до нього.

Підводжусь і, тягнучи за собою рюкзак, йду туди, де він їсть. Він ще там. Зупинившись на відстані трьох кроків, питаю:

— Можна з тобою... Адаме?

Мовчки він згоджується з ім'ям, котре злетіло з моїх уст. Мовчки вкладаємося спати. Майже поруч — двоє в ущелині. Я не відійду від нього ані на крок, поки не довідаюся, хто він і яка доля зв'язала нас обох.

Уранці я готуюся йти з Адамом. Мотузку я кинув. Витяг із рюкзака тепер непотрібний лічильник, щоб не муляв плече. А в голові снуються ті ж самі думки, що і вчора: філософський монолог, звернений до Адама. Це трохи смішно: філософствувати в ро-

лі Робінзона, але П'ятниця мій, слово честі, хороший, і ранок гарний, і почуваю я себе краще, відпочив за ніч, і тому пишномовні слова так і рояться в моїй голові: хто ти, Адаме, чому ти тут? Чому люди тебе не знають? І якщо ми зараз разом, чи відповіси ти на ці запитання? Треба йти з тобою, і я піду — чи не заперечуватимеш? Тільки не поспішай. Не лякайся мого голосу. Можливо, мені краще зовсім не говорити? Згода, я лише йтиму за тобою слідом. Не звертай на мене уваги, будь собою. Будь тільки самим собою! Уяви, що я тїнь, до котрої ти звик і не помічаєш.

Я міг би й далі вести цей монолог, але часу немає. Починався наш перший день.

Ми вийшли з ущелини назустріч сонцю. Попереду був розложистий спуск у затиснуту між хребтами долину; позаду сніг, що завалив розпадину. Ущелина, що ми її залишали, була випадковою складкою, якої лавина не досягла. Під ногами стелилися лужки, там і тут пробивалися джерела і напували водою трави та зарості невисоких чагарів. Адам ішов не поспішаючи, і поки наш невідомий шлях вів донизу, встигати за ним було неважко. Він ступав, похитуючись, наче моряк на палубі пароплава, ноги ставив важкувато, але міцно, руки його звисали нижче колін. Він увесь був у русі. Вранці він снідав, і цілковито віддавався цій справі: виривав із землі коріння рослин і їв. Чи знаходив їх за запахом, чи збирав механічно, — не знаю, але мене дивувало, що Адам ні на мить не зупинявся: снідав на ходу —

легко, без зусиль. Тут починалося справжнє мистецтво, і ним володів Адам досконало: то нахилявся трохи праворуч, то — трохи ліворуч, зривав рослину і йшов далі. Потім нахилявся знову праворуч і знову ліворуч. Був своєрідний ритм у цих похитуваннях, пластичний танок, що нагадував ритуальні рухи первісних землеробів. Це дуже цікаво і заразливо. Я й собі почав рухатися під цей ритм, — стеблина обірвалася, корінь залишився в землі. Але влада ритму підкорила мене... Я жорстоко помилився, коли сказав, що збирання не вимагає зусиль. Ще яких зусиль коштувало мені викопати корінець, коли я намірився це зробити. До того ж я відстав від Адама, довелося наздоганяти його. Словом, у мене нічого не виходило і, навіть знаючи усі їстівні коріння, я навряд чи зміг би поснідати отак — бракувало Адамових умінь і досвіду. Він харчується рослинною їжею? Дивлюсь, які рослини вибирає. Налічив майже півдюжини. Назв їх не знаю — адже я фізик... Скільки треба йому, щоб наїстися? На такій височині, постійно рухаючись? Ми йдемо вже годину, але я не помічаю, щоб Адамові надокучив сніданок. Учора він їв м'ясо. Мабуть, вегетаріанською їжею не проживеш. Як же Адам полює? В нього немає ні лука, ні стріл, ані звичайної палиці. І в мене нема зброї. Скінчиться запас у рюкзаці — не буде що їсти. Коріння і стеблини рослин — не про мене...

Як Адам добуває м'ясо, я побачив того ж дня. Було це після відпочинку, коли сонце підбилося над горами. Ми вже спустилися

з лук до горіхових гайків. В одному з них і влаштували перепочинок. Наперед скажу, що Адам багато спить. Позначається тут висота чи потреба швидко відновлювати сили,— не знаю, але, якщо Адам не рухається, то дримає чи засинає. Мені здається, що в Адама день сплановано: ранок — час для сніданку, опівдні тривалий відпочинок, увечері знову добування їжі, полювання. І в просторі Адам орієнтується свідомо, він не ходить навмання. Можливо, у нього свій район — плантації та мисливські угіддя: волоський горіх, жолуді, коріння й трави, полювання дає йому доста їжі, за житло правлять скелі і зарості. Видно, Адам не новачок у тутешніх місцях.

Ми вже проминули кілька горіхових гайків, коли раптом Адам зупинився, розсунув гілля і поліз у гущавину. Це було саме вчасно для нас обох: шерсть на його спині змокла від поту, я ледве переставляв ноги. Слідом за ним у хащі поліз і я. Тут було прохолодно. Ми заснули.

Я не боявся, що Адам скористається моїм сном і втече. Якби йому схотілося, він заховався б од мене в будь-якій розколині. Але цього не сталося, і тут доводилося думати так: або він мені симпатизував, або зовсім не помічав. Перше для мене було б приємніше, хоч я не міг зрозуміти, чим викликав у нього довіру. Тим, що безпомічний, беззбройний?

Я прокинувся перший і, мабуть, тріснув гілкою, коли повернувся, щоб глянути, чи тут мій супутник. Адам безшумно підвів-

ся, повів головою в один бік, у другий, при цьому плечі його разом з головою хиталися праворуч і ліворуч; так само нечутно став на ноги, вийшов з нетрів. Я продирався за ним. Він був уже метрів за двадцять, йшов уздовж узлісся. В кожному його русі відчувалася цілеспрямованість — хода широка, руками розмахував сильно.

Але ось чагарі скінчилися. Адам пішов повільніше. Я наздогнав його. Перед нами був порослий травами виярок: невеличка зелена оаза, що загубилася в скелях. За формою виярок скидався на клинок, вістря якого впиралося в розколину, що вела, мабуть, до іншої долини. Сонце сідало позад нас, освітлювало жовті скелі. Зелень і жовтизна, пахощі квітучих трав змішувалися, і виярок, здавалося, був заповнений свіжим прозорим медом. В гирлі виярка височіли купи каміння. Що ближче ми підходили, то обережнішими ставали Адамові кроки, рухи. Я подумав, чи не побоюється він чогось, може, хижака? Але це було не так: Адам полював.

Мені давно слід було помітити, що вздовж виярка тягнеться витолочена копитами стежина. Тут проходили стада гірських козлів. Адам знав її, знав, коли тварини спускаються до водопою. Підійшовши до виярка, він схилився до землі і ніби щез між камінням. Я теж сів на камінь, міркуючи, що далі йти не варто, аби не заважати йому полювати.

Повіяв легкий, по-вечірньому прохолодний вітерець. Жоден звук не порушував тиші. Сонце сіло за гори. Жовті осики стали

оранжеві, потім червоні, потім бурі. Повітря було таке прозоре, що предмети навіть на великій відстані можна було роздивитися ніби крізь побільшувальне скло. Я бачив горловину ущелини, стежину, каміння, де заліг Адам. А от коли підійшли тварини, я не помітив. Раптом з каміння виріс Адам і жбурнув, як мені здалося, брилу в траву. Тут же він сам стрибнув услід за брилою, і за мить я почув різкий крик тварини: гірський козел бився в Адамових руках.

Увечері ми розмовляємо.

— Не ображайся,— кажу я Адамові.— Сире м'ясо мені не підходить.

— Йа-а...— непевно відгукується Адам і стежить за тим, як я готую страву. На щастя, в мене збереглися таблетки сухого спирту і дюралевий футляр од лічильника, що мені править за полумисок.

— Зварю юшку — не відмовишся?

— Йа-а...— відповідає Адам. Він і сьогодні поділився зі мною здобиччю. Зараз його цікавить блакитне полум'я і всі рухи, котрі я проробляю над бляшанкою. Приготування юшки затягується, Адам насилу переборює сон. Мені хочеться пригостити його стравою і, щоб він не заснув, я займаю його розмовою:

— Солі в нас нема. Перцю духмяного теж. Але юшка все одно буде...

Час од часу я змушений забувати про дюралевий полумисок: плече розпухло, ліву руку я підтримую здоровою правою; ми сидимо під навислою скелею, в ніші, видовбаний вітром чи морозом.

— От якби ти полікував мені руку,— кажу я Адамові.— Певно, плечовий суглоб вивихнуто. Але ти, мабуть, нічим не зарадиш...

— Уф-ф...— зітхає Адам, шкодуючи, що не може допомогти.

Мені подобається оте «уф-ф». Адам лагідний хлопець. Шкода, що він більше нічого не може сказати. Чи є в нього родичі? Де вони? Чому він блукає один, де буває взимку?

Але ось юшка готова. Адам спостерігає, як я, обпікаючи пальці, витягаю з бляшанки м'ясо, охолоджую.

— Ще мить,— кажу.— Хай лишень прочахне.

Викладаю перед ним галети і шоколад — увесь свій аварійний запас.

Вареного м'яса Адам не їсть. Не торкнувся і юшки, галет не бере; я хотів пригостити його галетами ще вдень, та він і тоді не взяв. Можливо, вони здаються йому запиленою рінню? Зате шоколад Адамові смакує. Він довго розжовує шматочки, прицмокує.

На світанку повторюється кружляння по горах: ті ж луки, той самий пошук їжі. Я йду за Адамом і думаю про його життя: сьогодні те ж, що і вчора, завтра те саме, що й сьогодні. В ім'я чого? Щоб прожити ще один день?.. Дивне існування, його й життям не назвеш. У чому Адамові радощі, пристрасті? Чи є в нього бажання, думки, прагнення? Згадую диких козлів: з дня в день ходять вони тим виярком на пасовисько і во-

допій. Трапляється, гинуть. Але забувають і знову йдуть звичною стежкою. Невже так і в Адама? Хай у нього більше сили, більше кмітливості й розуму. Однак в іншому — те ж саме. Це жахливо. Другий день я блукаю луками і вже ненавиджу їх. Але Адам уже не молодий: у бороді сивина, на голові й на грудях теж сиве волосся.

Ми йдемо з одного виярка до другого через луки, ручаї, завали каміння. Я не зважаю на них, усе мені здається схожим одне на одне... Я зайнятий собою і своїм болем. З спідньої сорочки зробив перев'язку для руки. Втім, біль не вщухає ні на мить, кожний крок віддає у плече. Мені потрібний відпочинок. Як це пояснити Адамові? Морщусь і стогну, показую на руку, проте Адам не розуміє мене. Байдуже створіння!

Сонце вже підбилось височенько, пече нестерпно. Адам іде вниз. Він притомився, рухи стали повільні, мляві.

Спускатися легше, я майже наступаю йому на п'яти. От уже близько зарості. Чомусь Адам бере вбік — побачив пташине гніздо? — а я йду прямо.

І весь час озираюсь: чи піде він за мною, чи обере інший шлях? Адам іде слідом, але я одним оком стежу за ним. Ось і кущі. Обминаю один кущ, другий, виходжу на галявину і, ні про що не думаючи, простісінько натрапляю на барса. Він кроків за шість од мене. Якусь мить роздивляюсь його, і перше враження — усе в ньому гарне і досконале: очі перекреслені чорною блискавкою згори донизу; зігнуті, готові до стрибка лапи, довга,

всипана темними кільцями спина, і ще далі білий кінчик хвоста. Ось він стрибне, повалить, зімне. Ця думка приголомшила мене, прикувала на місці, позбавила волі. В мізках, як в арифмометрі, стугоніло одне слово: кінець...

Ледь помітно барс підтяг перед стрибком задню лапу. У цю ж мить жажливі руки-клешні схопили мене й жбурнули на траву. Там, де щойно був я, стояв Адам. Не млява, стомлена спекою людина, а люта звірина: очі йому звузилися, шерсть на потилиці й спині здибилася. Якщо для мене була несподіваною зустріч із барсом, то для барса не менш несподіваною була зміна осіб. Замість напівмертвої з переляку нікчеми, котру можна було знівечити ударом лапи, перед ним стояв господар Гімалаїв. Звір заревів. Уникнути зустрічі вже не можна було — увесь він мов зведена пружина, — вступати в бій з найсильнішим з усіх ворогів небезпечно, а відступати пізно. Тварина виміряла стрибок, щоб не схибити й накрити людину всією своєю вагою і силою. Адам розумів це, він пригнувся, майже присів, витягнувши наперед могутні руки. Він стежив за кожним порухом звіра, точно вгадуючи його дії.

Я дивився на Адама. Я бачив його в ці дні за різних обставин: на луках він нагадував селянина, що прополює грядки, на полюванні — мисливця. Зараз це була тварина, сильна і нещадна.

Вони стрибнули водночас. Барс сподівався впасти на людину усіма чотирма лапами й підібгав задні у ті частки секунди, доки

тривав стрибок. Але в момент найвищого зльоту, коли тіло тварини розпласталось в повітрі, Адам опинився під черевом барса, схопив його за задні лапи. І вже не дав йому опуститися на землю. Могутнім рухом він розкрутив барса над головою і, вклавши в останній ривок усю силу, вдарив об камінь...

Уперше за час мандрів із Адамом я втратив свідомість. Галявина, куці попливли перед очима, все запнула темрява. Переживши жах снігової лавини, я думав, що нічого страшного зі мною не станеться. Поблукаю з Адамом, поспостерігаю за ним, дістануся людського житла, — увесь час я поглядав униз, у долину: чи, бува, не синіє десь димок? Ця безтурботність, напевно, була навіяна цивілізацією. Більше того, зустріч із Адамом — твариною чи людиною — не пробудила в мені навіть почуття небезпеки чи тривоги. Тільки зустріч віч-на-віч із барсом — та й то якусь мить я милувався твариною, ніби в зоопарку, — і сутичка, що розігралася на галявині, відкрили мені світ, де я перебував. Цей світ зламав мене, нерви мої не витримали.

Не знаю, скільки я марив. Отямився від болю в плечі — Адам торсав мене, намагаючись розбудити. Я встав на ноги і, хитаючись, пішов геть од галявини. Недавня подія згадалася мені до найменших подробиць. Барс розтерзав би мене. Не вірилося, що я живий; гори, небо здавалися сірими, мов укриті пилом. Довго йти я не міг і, скори-

ставшись тим, що Адам вибрав місце для відпочинку, зупинився, впав мов підкошений поруч нього.

Нервові потрясіння і хвороба спричинилися до марення. Вночі я кидався в гарячці, не давав спати Адамові, вранці не міг стати на ноги. Адам бачив, що зі мною коїться щось погане, але допомогти мені не міг. Удосвіта його вже мучив голод — напередодні він не ходив на полювання. Кілька разів він пробував іти на пошуки їжі, але я кликав: «Адаме!», і він лишався. Нарешті він сів поруч, мабуть, змирившись із тим, що залишити мене не можна. Обличчя його було зосереджене, брови насуплені — Адам думав. Я то неприємно, то приходив до тями, а він усе сидів непорушно і думав. Опівдні, коли сонце, що весь ранок блукало в тумані, визирнуло, і я лежав, зігрівшись, позбувшись противної судоми, Адам раптом підвівся і подався геть. «Адаме!» — гукнув я. У відповідь затріщали кущі — Адам побіг. Мене поймав відчай, я поповз, продираючись крізь хащі, але сили щомиті залишали мене і, коли я вибрався на галявину, то далі повзти не зміг. Припав обличчям до землі і заплакав. Од жалю до самого себе, від жорстокості Тедді, Адама, котрі кинули мене напризволяще. Але що міг вдіяти Адам? Усе, що було в його силах, він зробив. Навіщо йому морочитися зі мною? Адам — частка природи. В його розумінні і я частка природи. Слабша частка, бо в природі виживає сильніший. Якщо я не можу рухатися, добувати їжу, боротися, я вже мертвий. Така нещадна логіка. Не си-

діти ж, не оплакувати мою слабкість — сентиментальність тут ні до чого.

Минали години. Сонце здіймалося все вище. Я ховався від нього в затінок. Мучила спрага. Усю ніч мені хотілося пити, і тепер спрага затьмарювала розум: здавалося, наді мною, а може, в мені самому безупинним колом кружляла чудернацька чорно-біла ніч. Коли сходила біла половина кола, я намагався якомога глибше зітхнути, бо чорна половина тягла мене в прірву, де не було ні світла, ні повітря. І так безперервно — вгору, вниз, угору, вниз...

Потім з'являється Тедді. «Плюймо на паскудні Гімалаї!» — регоче він. Я відштовхую його, намагаюсь вилізти з чорної безодні. «До яхт-клубу! В маклери!» — горлає й кривляється Тедді, і я люто ненавиджу його. Від ненависті мені легшає, біле коло підіймає мене вгору. Тут я набираю повні груди повітря і кличу:

— Адаме!..

І Адам приходить. «Ти?» — я не вірю очам. Адам кидає з плечей козеня. Козеня живе і рябе — шерсть його в сонячних плямах.

Тут знову починається марення: Адам закидає козеняті голову, встромлює в шийні м'язи білі зуби. Кров він засмоктує собі в рот, і коли щоки віддуваються, наче за кожною по яблуку, Адам тягнеться ротом до мене. «А-а-а!» — кричу я і відштовхую Адама, як щойно відштовхував Тедді. Але коричневе обличчя наді мною, губи торкаються моїх губ. «А-а...» — щоб не захлинутися, ковтаю

теплу пряну рідину. Вона розливається жаром по тілу і вгамовує спрагу. Потім я дихаю, дихаю і дивлюся на небо: крізь гілля і листя воно здається смарагдовим, наче індійський шовк.

— Адаме...

Він сидить поруч, зіщулившись, наче дід. Мені здається, що в його очах — смуток. Козеня з перекушеною горлянкою лежить на землі. Я намагаюсь не дивитися на нього.

— Адаме,— кажу я,— пробач.— Мені соромно, що я зневірився в нього, коли він пішов по козеня. Він хотів вилікувати мене і робив це так, як робили на землі сотні віків тому. Він не знає, що мені потрібно інше — у мене вивихнута рука. Але я вдячний йому.— Я не знав, що ти повернешся,— кажу я.

Здала, з-за вершин долинає дивний звук. Дуже знайомий, але я не можу визначити, що це. Не шум вітру і не спів ручаю. І не шамотіння дощу. І не гуркіт грому. Адам чує його і лякається.

— Вертоліт! — здогадуюсь я.

Намагаюсь підвестися, вилізти з кущів. Де повзком, де навкарачки дістаюся середини галявини.

— Вертоліт! — горлаю я і непритомнію.

А потім бачу, як біля мене упадають люди: пілоти, Люсьєн Тома з нашого табору. Вони підводять мене, втягують у люк вертольота.

— Адаме! — кричу я.— Адаме! — вириваюся з їхніх рук.

— Джонні, ти мариш,— заспокоюють вони мене.— Поглянь на себе, який ти...

— Адаме! — Я відбиваюся від них здоровою рукою. Але їх троє. Вони заштовхують мене до кабіни.

Про історію мого порятунку я довідався пізніше.

Лавина відгуркотіла на протилежному від табору боці. Тедді повернувся до групи один.

— Де Джонні? — спитали його.

Тедді показав на свій пасок:

— Розв'язалася мотузка...

Мене шукали. Винищпорили увесь схил і не знайшли.

— Я сам бачив,— стверджував Тедді.— Його одразу накрило снігом.

І йому повірили.

На вершині гори поставили лічильник — із запасних, що були в експедиції. Вже склали намет, коли Олівер Хові побачив орла. Той пролітав над ущелиною, тримаючи в кігтях щось довге.

— Змія!

— Ліана...— почувися здогади.

— Альпійський лінь!

Хові схопив рушницю. Він був кращим стрільцем і на очах усіх довів свою майстерність. Орел із здобиччю впав на сніг. В його кігтях був кінець мотузки, навскіс відрізаної ножем.

За годину Тедді йшов геть. Йому кинули бляшанку консервів і льодоруб. Йшов він,

втягнувши голову в плечі і часто озираючись, чи не втелюють йому кулю в спину. Але ніхто не хотів бруднитися.

Тоді й викликали вертоліт.

А що Адам?

Переді мною десятки книжок, учених трактатів і просто домислів «про снігову людину», непальського йеті, троглодитових людей. Я розмовляв з найвидатнішими антропологами. Кожний з них прагнув викласти свої гіпотези, погляди. Усі їхні твердження, здається мені, не варті однієї-єдиної статті російського професора Поршнева. Він висловлюється одверто: «снігова людина» — нісенітниця. Коли йдеться про таємничу істоту, що є в Тибеті чи Гімалаях, то вона зовсім не живе в снігах. Вона може перетинати снігові схили, переходити з долини в долину, залишаючи відбитки ніг на снігу. Але питання не в тім, що ми стріли нову істоту, а в тім, де ми розійшлися з нею на шляхах історії. Це, — твердить професор, — залишкова парость людини неандертальської. Це релікт, котрий зберігся в важкоприступних місцях нашої планети. Маємо на оці пережилих свої століття неандертальців, котрі нині вимирають...

Зустріч з Адамом, проведені з ним три дні дають мені право приєднатися до цієї думки.

Скептики — вони є серед моїх недругів і друзів — сумніваються, чи був Адам взагалі.

— Коли був,— запитують вони з мото-рошною іронією,— то чому один, а не два і не три Адами?

Чому один, я не відповім, але як будь-яка сторона в обопільній суперечці я можу мати свою думку: Адам був одинаком у цій долині чи, може, й у всіх Гімалаях, через що він з такою прихильністю і поставився до людини. Це був останній неандерталець.

У свою чергу я ставлю скептикам свої запитання:

— Хто звільнив мене з лавини, переніс до ущелини і потім три дні водив гімалайськими схилами? Хто вбив снігового барса? Хто приніс козеня?

Про козеня мене питали тисячу разів; льотчики підтверджували, що горло в нього було прокушене. У мене вивихнута рука, мене підібрали в такому стані, що я навіть мухи не здатний був убити.

Я закінчив статтю в Майамі-Біч, у Флориді, де я відпочиваю. Рука зажила. Душевні травми загоїлися. Друзі й рідні зробили все, щоб оточити мене спокоєм. Але я не сказав їм про одне, хай це буде для них несподіванкою. Я поїду в Гімалаї і розшукаю Адама. Мені скажуть, що це безумство, відмовлятимуть од поїздки. Але я бачу Адама, як він сидить, зіщулившись, коли я марив, бачу смуток його очей. Цей смуток — людський.

Не можу визначити, що тягне мене,— мрія дослідника чи прагнення допомогти Адамові. Навряд чи я зможу допомогти. Але

він врятував мене, а я навіть не віддячив йому.

Можливо, це сентиментальність? Увага друзів, лагідний океан розм'якшили мене, вичавили сльозу? Тоді мені краще лишатися тут. Але я поїду. Підпишу статтю і поїду.

На пляжі я абоную постійне місце — з восьмої до одинадцятої ранку. Сюди мені приносять пошту і книжки.

Коли надійшли гранки статті, на пляжі зі мною був Оноллі, доцент Чикагського університету, етрускознавець.

— Цікаво,— спитав він, побачивши редакційний конверт,— як ви назвали статтю?

Я показав назву.

— О! — вигукнув Оноллі.— Неандерталець!

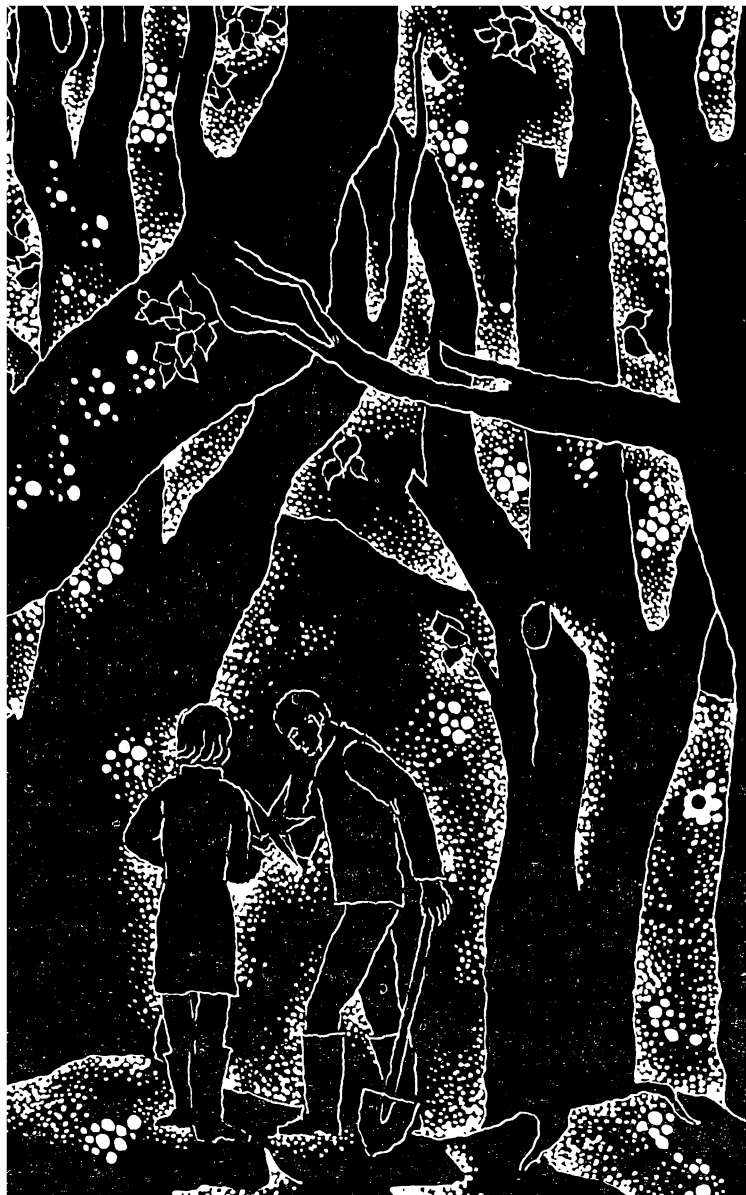
Повз нас проходила купка «золотих бєбі», як тільки не називають нудьгуючих гультаїв! Попереду дибав паруб'яга, зарослий коричневим пухом, з волячою шиєю та здоровенними кулаками.

— Тедді Гойлз! — забув я про гранки.— Це ж Тедді Гойлз!

— Так,— ствердив Оноллі.— Син директора «Юнайтед Індіен Бенк». Між нами кажучи, пройда, яких мало на світі: підробляє на чеках батьків підпис, не гребує гендлюванням старими автомашинами. Справжній неандерталець!

— Як ви сказали? — перепитав я.— Неандерталець?

Я знав за Тедді дещо гірше за підробку автографів. Але навіщо Оноллі приклеїв йому слівце з моєї статті? Це ображає Адама.

Знаеш, Людко, ми з тобою просто невдахи! Ціле літо кружляємо на цьому нещасному Л-2, і хоч би що! Група Василя знайшла молібден, Макарова — хром. А ми? Загубили молоток, утопили в струмку рюкзак з консервами... Якщо ж говорити про знахідку, про цей жалюгідний колчедан, з півтора відсотками міді, то я досі не оговтаюсь від погляду Івана Сергійовича, коли він слухав про наше відкриття. Бр-р!

Вовка труснув чуприною, і веснянкувате його обличчя — Люда прозвала «зимою й літом тим самим цвітом» — зашарілося.

— Хоч розбийся! — підсумував він

— Потерпи, Вово, — заперечила Люда, — ти завжди лізеш поперед батька в пекло. А пегматитова жила?

— Жила!.. Що про неї сказав Іван Сергійович? Ду-рниця! Ось що сказав!..

Вовка заїкався, як це траплялося з ним, коли дуже хвилювався.

— Але ж пегматит буває супутником берила.

— Камінців? Геліодора, смарагда? Може, тобі вже — готові сережки? Ні, дякую, дріб'язковим не був! Піду на іншу ділянку.

— Хочеш розвалити нашу групу?

— Групу! — вигукнув Вовка. — Ти та я — оце й уся група. І обоє невдахи!

В душі Люда була згодна з ним. Звісно, їм не щастило, Вовка обурювався не дарма. Погрозу, що він піде, не варто сприймати всерйоз. Просто потрібна розрядка після зустрічі з Іваном Сергійовичем, після всіх невдач, от Вовка й висловився.

По Уралу йшла тиха, в сонці й золоті, осінь. Червоними спалахами жевріли кущі черемхи, осичняки, горіли охоплені полум'ям берези; навіть Вовчина чуприна золотилася червоним сплавом. Усе палахкотіло, блищало, одверто хизуючись яскравими осінніми барвами.

Тільки Вовці було не до краси. Схопивши молотка, він розгонисто рушив по схилу!

Люда витягла карту, схилилась над злощасним квадратом Л-2. Скільки стоянок, маршрутних ліній, і — нічого! Справді, хоч розбийся! От і ще стоянка...

Вовка був десь поблизу, стукотів молотком. «Дятел дзьобом тук та тук...» — подумала Люда. І так — щодня.

Несподівано стукіт урвався, немов його проковтнула тиша, — нестерпна і тривожна. Люда підвела голову і почула Вовчин крик:

— Лю-Людо! Він — дивиться!

Люда побігла вниз по схилу: бур'ян, кущі багна хапали її за ноги, ніби намагаючись зупинити.

Вовка стояв у розколині, у річищі висохлого струмка. З одного боку здіймалася чорна, мов зрізана ножем, скеля, з другого — височів осип такого самого чорного, зруйнованого часом і дощами каміння. По осипу густо росли осики, ще зелені тут, куди не долітав вітер; крізь крони пробивалося сонце, лягало на дно розколинки і на Вовку яскравими плямами. Вовка тримав у руках щось схоже на зірку, з чотирма нерівними променями, а скоріше — на птаха, стрімкого, з розпластаними крилами, витягнутим дзьобом. На обличчі хлопця — переляк і розгубленість.

— Про-зумієш! — почав він. — Я підняв її тут... І коли глянув, то остовпів! Просто на мене, звідси ось, зі скелі, дивилися очі. І потім — іскри...

Сім кольорів полум'я!

Хлопцеві було не по собі: брови сіпалися; лізли на лоба, навколо губ проступили білі плями. Люда взяла зірку. Це був кристал, твердий, важкий. Забарвлення зірки нерівномірне; біля основи промені відсвічували голубінню, кінці темно-фіолетові, потовщена середина — зеленкувата, мов пляшкове скло. Повертаючи кристал, Люда на мить повернула його боком до сонця: кристал спалахнув у неї в руках, а на зламі, навіть всередині зламу, — Люда встигла помітити шпарини й шерехатості каменю, — відкрилася пласка заболочена рівнина, що тяглася аж до виднокола. На передньому плані височіли могутні дерева, схожі на пальми, біля їхнього підніжжя, у воді, здіймалося щось велетенське,

буре, безсумнівно, живе. Руки її здригнулися, все зникло.

Дівчина глянула на Вовку, він усе ще стояв ошелешений, і розгублено опустила на траву. Кілька секунд вони дивилися одне на одного, не вірячи тому, що бачили.

— Вовко... Знаєш, що ти знайшов? — спитала вона.

— Що? — спитав він. Голос його, здавалося, лунав звідкись здаля.

— Не знаю... Жахно сказати... Треба негайно йти до табору!

Посутеніло, коли вони підійшли до центральної бази геологів. З десяток наметів громадилося на галявині. Діловито торохтів двигунець, постачаючи табір світлом, проте лампи горіли тьмяно: працювала електролізна і забирала половину енергії.

Намет керівника містився в центрі. Сам Іван Сергійович нездужав; давалася ознаки давня рана та ще цей клятий ревматизм. Він сидів на ліжку, парив ноги у тазку з гарячою водою, настрій у нього був кепський.

Радист Євген Петров, котрий жив із ним у наметі, сказав, що прийшли Володимир та Людмила і дуже хочуть бачити його.

— Завтра! — пробурмотів Іван Сергійович, проте, схаменувшись, спитав: — Як це — прийшли? Володимир же був третього дня. Чого їм треба?

— Кажуть, прийшли з зіркою...

— Із зіркою? Христа славити? Теж мені, дотепники... Може, знову колчедан?

— Ні, не колчедан. Але вони дуже хочуть бачити вас.

— Давай! — Іван Сергійович відсунув тазок, ступив у старі валянки.

Володимир і Люда ввійшли. Хлопець тримав у руках згорток.

— Ми до вас, Іване Сергійовичу, із знахідкою, — сказав Вовка. — Зірку знайшли....

Він розгорнув парусину, підійшов ближче... Зірка тьмяно заблищала гранями.

— Ось... Дивна якась...

Володимир обіруч подав зірку Іванові Сергійовичу.

— Важкувата... — непевно промимрив той роздивляючись. — Зроблена непогано. Звідки?

— У тім-то й річ, Іване Сергійовичу, — звідки? — підхопив Вовка.

— Де знайшли, питаю?

— У своєму квадраті Л-2.

— І що ж?

— Як вам сказати... — затнувся Вовка... — Вона незвичайна!

Іван Сергійович глянув на Володимира, на Людмилу.

— Він правду каже, — вступилася за товариша Люда. — Дуже дивна...

— Що ви мені голову задурюєте? — раптом напрочуд спокійно мовив керівник. — За хлопчиська маєте?..

Тоді Вовка плутано і квапливо розповів, як ішов осипом, побачив зірку і як зі скелі глянули на нього очі.

— Очі? — перепитав керівник.

— Та ще які, Іване Сергійовичу,— про-
низали наскрізь...

— Скажи-но, хлопче, а язика ти часом
не бачив?

— Ні,— не зрозумів Вовка.— Не бачив.

— Одному моєму знайомому пощастило
більше. Чортів бачив! Як хильне чарчину —
вони тут як уродилися. Стовбичать, кажé,
дражняться, язика показують... І, думаєш,
чорти його до чогось путнього довели?

— Іване Сергійовичу,— не витримала
Люда.— Ми не жартувати до вас прийшли,
дільницю покинули. Ця зірка... Цей кри-
стал...

І вона розповіла про рівнину, яку побачи-
ла в кристалі, про дерева, про щось живе,
що кублилося в болоті.

Іван Сергійович сидів, слухав, поглядаю-
чи то на Людмилу, то на Володимира, то на
зірку, то на Петрова, котрий все ще здивова-
но стояв і мовчав.

Зірка лежала на столі і в сутінках наме-
ту здавалася безбарвною.

Коли Людмила скінчила, він спитав:
«Усе?» — і на ствердний кивок відповів:

— Ви... От що. Ідїть, влаштовуйтеся на
ночівлю. І не натякайте зайвого, щоб з вас
не кепкували.

Іван Сергійович помовчав.

— Як ви можете не вірити,— обурився
Вовка,— коли це стверджують двоє людей?

Але Іван Сергійович підвів очі й сказав:

— Лікаря, якщо треба, надішлю до вас
завтра вранці...

Людмила і Володимир пішли, так і не зрозумівши, серйозно чи жартома говорив з ними керівник. Він мав звичку розмовляти в такому дусі: гумор важкуватий, але загальом безневинний.

Коли вони пішли, Іван Сергійович відіслав Євгена в сусідній намет грати в доміно і задумався, що за предмет принесли геологи. Він зважував зірку на руці, підносив до очей, намагався роздивитися щось у кристалі. За багато років йому не доводилося зустрічати нічого такого. Тримав у руках і гірський кришталь, і алмаз, і берили, але такого огранення, такого шліфування йому не траплялося, і жоден кристал не важив стільки, як цей. Нарешті, зсунувши зразки порід до середини столу і поклавши зірку на звільнене місце, він дійшов думки, що оповіді Володимира та Людмили маловірогідні. А що, як вони захворіли в тайзі і все це їм привиділося?

Іван Сергійович уместився на ліжку, але заснути не міг. Ніла нога, і перед очима знову ця зірка-птах.

Світло різко посилилося, всю енергію переключили на табір. У сусідньому наметі залунали радісні вигуки і ще пристрасніше застукотіли кісточки. Іван Сергійович потягся за кварцовою лампою, і хоч вона остобісіла йому, та без неї при ревматизмі ніяк не можна,— намет наповнився фіолетовим світлом. Крекчучи, він стяг з ноги валянок, та так раптом і завмер з ним у руці.

Зірка зовсім змінилася у кварцовому промінні, заблищала голубінню, а всередині

немов піднялася і застигла здиблена зелена хвиля. Чистота кольорів дивувала гармонією переходу одного тону в інший. Вперше в Івана Сергійовича майнула думка, що зірка не зроблена людськими руками. Од цього здогаду серце обірвалося. Він схопив кристал, підніс до очей.

— Тю, хай йому грець... Що за чудасія? — промимрив, відсахнувшись, і мало не випустив зірку.

Важко було повірити в те, що побачив Іван Сергійович: стіни намету зникли, розтанули, в глибині відкрилося чорне небо, де смолоскипами палахкотіли сім велетенських дивовижних зірок. Одна, напрочуд яскрава, блакитна, летіла просто в очі. Здавалося, що вона обпалить, засліпить. Іван Сергійович труснув головою, і тут, в останню мить, перед ним постало обличчя людини. Воно ніби наблизилося до нього, глянуло очима, сповненими такої енергії й розуму, що, здавалося, вони пронизують наскрізь.

Отямившись, Іван Сергійович побачив біля дверей переляканого Петрова. Ніби продовжуючи розмову, він сказав:

— М-да. Зірочка-то не наша! Міжпланетна зірочка, от що скажу...

Про те, що кристал «показує», вранці знав увесь табір. Один по одному геологи заходили до намету керівника. Тут уже вівся перехресний допит:

— Ні уламків, ні оплавленого металу?..

— Нічого.

— Цілком певний?

— Як не бути певним,— хвилювався Во-

лодимир,— коли ми тупцювали на цьому квадраті все літо!

— І нічого більше?

— Анічогісінько.

— Все одно треба шукати,— підсумував Іван Сергійович.— Але що робити з нею?

Усі дивилися на зірку. Вона лежала на столі, на чистому рушнику.

— Треба повідомити Москву,— запропонував хтось.

— А Свердловськ? — спитав інший.— Через голову?.. Спочатку — філію академії.

— До управління...

— Я не згодний,— заперечив Вовка.— Треба взнати таємницю кристала.

На мить запанувала тиша.

— От що, хлопці,— сказав Іван Сергійович.— Знахідка незвичайна, розумієте? Хапати руками кожному не дозволяю. І взагалі, треба порадитися з управлінням...

— Заберуть зірку — тільки її й бачили,— кинула Люда.

— Треба, щоб ми самі, Іване Сергійовичу!

— Що самі? Вона ж мовчить! — Іван Сергійович розповів, як вони з Євгеном до півночі упадали біля цієї зірки і нічого, крім блідих спалахів, не змогли помітити. Він певен, що і Людмила, і Володимир, і він сам бачили картини випадково, завдяки особливим обставинам. Та яким саме?

— Як примусити її «заговорити»? — спитав він.

Ніхто не відповів. Супилися, морщили лоби, мовчали.

Нарешті Вячеслав Гольдін сказав:

— Вовка дивився на сонці, ви — при світлі кварцової лампи. Тут є щось спільне. З цього треба й починати.

— Дати світло! Уваров, крути двигунець!

— Стривайте! — зупинив усіх Іван Сергійович.— Запросимо Соломіна, керівника управління, нехай зв'яжеться з філією.— Іван Сергійович витяг блокнот, написав кілька рядків.— Отак і передамо!

Петров присунув табуретку до рації. Кожний прагнув зазирнути через його плече. «Знайшли зірку,— відстукував він.— Показує неймовірні речі. Не знаємо, як розшифрувати. Просимо повідомити Уральську філію Академії наук...»

У Свердловську приймав повідомлення Януарій Якович Соломін. Усі знали про його дружбу з Іваном Сергійовичем і не мали сумніву, що відповідь буде доброзичлива. Не було сумніву і в тому, що Іван Сергійович зацікавлений не менше будь-кого розгадати таємницю. А те, що він заборонив торкатися зірки руками, правильно, ображатися тут нічого.

Петров закінчив передавати, перейшов на прийом. З хвилину тривала пауза. Потім у навушниках забилися крапки і тире: «Повторіть,— просив Соломін.— Нічого не розумію». Петров слово в слово повторив телеграму.

Цього разу пауза тривала довше. Усі затамували подих. Але ось морзянка заспівала в навушниках. Олівець Петрова забігав по аркушу: «Старий, не бреші. Закортіло

на пенсію? Займайся своєю роботою. Соломін».

Усі, хто бачив написане, остовпіли.

— Оце друг! — обурився Іван Сергійович. — На пенсію! Двадцять два роки працювали разом! Хлопці! — Звернувся він до всіх. — Які є пропозиції?

Зірка відмовлялася розкрити свою таємницю. Три дні не відходять од неї Андрій Шумилов, Слава Гольдін. І не тільки вони, вся геологічна партія. «Головне — ультрафіолетове проміння», — наполягала Ліда Семенченко. «Тепло!» — твердив Пилип Жаркін. «Дійте електрикою, магнітним полем...» — надходили записки з далеких ділянок.

Більшість порад згодом виявилися слухними, але поки що зірка була сліпа і німа, як камінь.

— Чого їй ще треба? — питав Андрій. — Кут падіння променів?

Спрямовували пучок світла в центр кристала. На другому кінці столу Вячеслав марно намагався спіймати відбитий промінь.

— Кут падіння дорівнює куту відбиття... — твердив він, мружачи то одне, то друге око. — Кут падіння... Ану, перенеси світло на той край. Кут падіння...

— Перестань шаманити! — розсердився Андрій. — Торочиш одне й те ж: кут падіння, кут падіння...

— Мені здається, — зауважив Гольдін, — що ми на неправильному шляху. Ходимо біля неї, як ідолопоклонники. У чім правий

Вовка? Схопив і побачив, Людмила — теж. А ми поклали на стіл і кружляємо, хоровод влаштували... Не чіпати руками — це, звісно, правильно. А чи на всі сто відсотків правильно?

— Ми і так беремо. Переносимо з місця на місце?

Зайшов Іван Сергійович:

— Ну, як, хлопці?

— Нічого...— відповіли безнадійно.

Іван Сергійович тупцював навколо столу, попереджав:

— Дивіться — обережніше. Ніяких потужних впливів. І щоб — ані плямочки!

У розпорядженні Андрія була апаратура для спектрального та хімічного аналізів, але застосовувати звичні методи до кристала не наважувався: надто цінною була знахідка. Електриці, магнетизму зірка не піддавалася, нічого не показувала. Минала четверта доба. Можна було збожеволіти.

— Доки ти нас мучитимеш?— не стримався Андрій, схопив зірку, підніс до лампи.— Стій! — крикнув застерезливо.— Славко!

Обережно поклав зірку на стіл, дивлячись у темний закут намету порожнім, наче невидючим, поглядом.

— Побачив, Славко! Ух! — несамовито тер очі.— Побачив!

Вячеслав узяв кристал і собі підніс до кварцової лампи. І теж на мить засліп.

— Андрюшо!

Одразу з'ясувалися дві обставини: зірка давала зображення в синьому кварцовому світлі і в руках. Невдовзі з'ясувалося і тре-

те: відбиття променів дорівнювало не куту падіння, а дев'яностам градусам!

Почалася божевільна робота.

Кристал «розкривався» широко й щедро. Ніколи було з'ясувати, чому він показує лише в руках.

«Біоструми... — припускав Андрій. — Вплив біополя...» Вячеслав не сперечався. В хаосі різнорідних і дивних картин треба було відшукати первісну нитку чи кілька відправних пунктів: попереду стояло завдання — зображення мають побачити всі.

По шістнадцять годин підряд не виходили з намету.

Про успіх швидко довідалися на всіх ділянках. Геологи поспішали закінчити роботу, повернутися до табору. Підганяв і час: листя опало, вранці хребти були сизі від паморозі. На ділянці Л-2, де пошуками з наказу Івана Сергійовича керували Володимир і Людмила, незважаючи на ретельне прочісування, нічого не виявили. Осип, де Володимир знайшов зірку, розібрали по камінчику, але і це нічого не дало.

Хлопці, котрі доповідали Іванові Сергійовичу про пошуки, поверталися з табору з новими звістками:

— Шумилов розширяє намет!

— Прилаштує чорний екран!

— Славко казав — справжнє стереокіно...

Чутки ширилися, мов пожежа в тайзі, розпалювали уяву кожного: швидше б настав день!

Але Іван Сергійович був непохитний:

— Закінчимо розвідувальні роботи—тоді!

Нарешті цей день настав.

— Пояснення дозвольте давати мені,— хвилювався Андрій.— Зірка, як бачите, в центрі залу.

Зал — дерев'яний каркас, обтягнутий брезентом. Посередині стіл, на ньому кристал і прилад, схожий на фотозбільшувач — кварцова лампа у футлярі. На стіні прилаштували увігнутий лійкою і зовсім чорний екран. Зал перегороджено стрічкою. За стрічку Вячеслав і Андрій не пускають нікого. Уся та половина теж чорна: підлога, стіни, стеля. Чорнота посилює напруження, відчуття таємничості. І хоч друга частина залу напхана, — люди стоять, ближче до стрічки сидять, розмовляють пошепки, всі чекають незвичайного.

Людмила й Володимир примостилися біля столу. Тут же, на неструганому ящику — Іван Сергійович. Старий нишком посміхається, хоче перевірити ще одне своє припущення.

— Промінь спрямовуємо на кристал,— каже Андрій,— на ті точки, які вивчено. Усього роздивитися, звісно, не вдалося.

Гасне світло.

Люда завмирає, затамувавши подих, мов перед стрибком у воду.

— Записи зроблено в об'ємній проекції,— веде далі Андрій.— Ми зразу опиняємось у просторі, з необмеженим кругозором... Але обернутися назад, дивитися на кристал не раджу: поблизу зображення яскраве, різке, діє на очі, як спалах блискавки.

— Я б сказав,— додав Іван Сергійович,—

засліплює мозок, витісняє все за межі свідомості.

— Мабуть, це влаштовувало тих,— вів далі Андрій,— кому призначалися записи, але поблизу вони діють на людську психіку приголомшуюче.

— Так...— пробелькотів Вовка.— У мене й досі...

— Бачити записи можна в ультрафіолетовому світлі чи в сонячному промінні при обов'язковій дії біострумом. Ви ж, певно, це розумієте...

— Оце найнезрозуміліше з усього! — встряв Гольдін.— Ми набили не одну гулю, поки виявили цю властивість. Взагалі дивина надзвичайна...

— Можливо, зірка,— заговорив Іван Сергійович,— синтез живого і неживого: неорганічного кристала з живим впливом рук, думки, бажання. Можливо навіть,— це психотехнічний пристрій, мені важко пояснити це, неорганічний мозок, що працює на біострумах живих істот. До речі, дотепне вирішення зв'язку з розумним життям інших планет: узяти і дослідити кристал можуть лише живі руки. Як би там не було, але зірка — дивовижне досягнення далекої цивілізації, котра розвивалася зовсім іншими шляхами, ніж на Землі.

— Я згоден з Іваном Сергійовичем,— сказав Андрій.— Зірка — це послання далекого світу. Додам тільки, що для нашого зору краще проектувати записи в темряву чи на чорне тло. Вмикай, Славко!

Ввімкнули апарат.

На екрані з'явився диск, куля планети, що повільно оберталася. В жовтуватій імлі пливли материки, моря, білі шапки полюсів.

— Ух ти! — залунало в залі.

Показався морський берег, затока, місто на березі... Потім усе зникло, наче обірвалася стрічка, і з екрана глянуло обличчя.

Усі здригнулися: кожному здалося, що очі звернені до нього, вдивляються просто у вічі. Вони дивилися, наче перевіряли, розглядали щось, і від їхньої чорної глибини не можна було відірвати погляду. «Жінка!» — майнуло у більшості. Дивувала ніжність обличчя, пом'якшеність ліній: правильний ~~о~~ ~~ва~~ ~~д~~ ~~я~~, загострене підборіддя; маленький ступенний рот; прямий гарний ніс, нарешті, високий лоб і великі темні очі, незвичайні тим, що райдужної оболонки не було; зіниці горіли просто на білках. Віії, волосся, брови були чорні, шкіра темно-смаглява. «Безсумнівно, жінка!» — впевнилася Люда. Андрій, наче стверджуючи її думку, сказав:

— Випробовує електронне око жінка. З супутника.

Обличчя зникло, промайнули прилади, стіни лабораторії, вікно, і промінь знову торкнувся планети. Тепер він повільно ковзав по рівнинах, пагорбах. Крупним планом проходили водойми, ділянки, засіяні рядами зеленкувато-блакитних рослин; відкрилася жовта, позбавлена життя рівнина, нею повзла і клубочилася хмара пилуки, потім, наче в тумані, — мертве місто: засипані піском будівлі, майдани і величезна гребля, простяг-

нута, мов рука, наздогін воді, що відхлинула.

— Планета висихає,—пояснив Андрій,—втрачає вологу... Ми спостерігаємо трагедію вмираючої цивілізації.

Промінь знову перенісся до лабораторії; і знову з'явилось обличчя, але вже інше — старе, у зморшках, обличчя чоловіка. Вражав його погляд, розумний, вольовий, але в ньому було стільки нелюдської втоми, болю, що мимоволі стискалося серце. Обличчя з'явилось всього на якусь мить, але в душі кожного полишило гіркоту і тривогу... Мабуть, чоловік перевіряв дію «ока», а може, сам вирішив попрацювати з приладом, бо «око» знову метнулося до планети.

Знов у шаленому ритмі замиготіли дивовижні картини: працювали велетенські потужні машини, зсуваючи скелі, здіймалася курява, гнулися од вітру блакитні дерева; йшла валка людей: усі сумні, невисокі на зріст, вузькоплечі, з тонкими піднятими руками.

І знову — пустеля й мертве місто.

— Чому б їм не збудувати підземні міста? — спитали в залі.— Сховатися від пустелі?

— Можливо, такі міста є,— відповів Андрій,— але подекуди планету вкривають мертві радіоактивні зони...

Серед пісків траплялися червоні лисини, ще жахливіші, ніж пустеля. Над ними тремтіла імла розпеченого повітря, дихала спекою.

— Ось вони—осередки. Вони, як проказа,

роз'їдають ґрунт, поглинають кисень. Планета не лише висихає, вона задихається.

— Яка ж при-чина, при-чина? — спитав Володимир.

— Можливо, природний розігрів планети, що прийшов зсередини, а може, ядерні випробування сягли активного шару, ланцюгова реакція...

— Жахливо бачити, як гине планета! — ледь стримуючи сльози, вигукнула Люда.

— Але вони борються! Дивіться!

Поверхня планети пішла в глибину, відкрилася зоряна далина, і тут, поряд, зависла в просторі велетенська чаша, вкрита склепистою банею. Безліч постатей повзало по металевих фермах: надбудовували стіни, кріпили скляні листи.

— Вони створюють штучну планету! — загомонів зал.

— Так, другий супутник! Вони поспішають... навіть гинуть.

Дехто з тих, що працювали, застигав нерухомо, сковзав вниз, зриваючись по внутрішній поверхні чаші. Натомість приходили інші.

— Титанічна праця! Їхній слабкий організм не витримує. І все одно вони працюють, щоб врятуватися!..

Відкрилося внутрішнє приміщення — величезна галерея, зала з вікнами у космос. По боках височіли синьо-зелені рослини з блискучим, нерухомим, наче металевим, листям. У центрі зали виднілося кілька еліпсоїдів, у головній частині їх виблискували сині з чотирма нерівними променями зірки.

— Вони готують розвідників на інші планети...

Запис обірвався, і після кількох секунд безладного мерехтіння відкрилося чорне безмісячне небо та сім яскравих зірок; одна, блакитна, стрімко летіла назустріч...

Люда здригнулася од спалаху світла. Все здавалося чужим — зал, обличчя, ніби вона прокинулася після незвичайного сну і ще перебувала під владою його дивних видінь. Володимир теж дивився чужим затуманеним поглядом, навіть Іван Сергійович, здавалося, був неуважний.

— Це лише тисячна частка того, що розповідає кристал. Скільки ще можна побачити! — казав Андрій.

— Невже вони загинуть? — спитала Люда.

— Вони посилають космічних розвідників. Але куди? До зірок? Чи зуміють вони дістатися зірок при своїй тендітності? Бачили їхні руки — соломинки?..

— Слабкість ця ілюзорна, — заперечив Іван Сергійович. — Ці руки зробили штучні планети, зірку...

— Але радіація? Вона усіх їх загубить.

— Дорога їхня сюди, на Землю! — впевнено сказала Люда.

— На Землю? — вигукнув Андрій. — Не так це просто!

— Чому?

— Дивіться...

На екрані від краю до краю коливалося

море лісів. У глядачів перехопило подих од блакиття і прозорості повітря, неосяжності зеленого простору. Він пропливає унизу, як безмежна нива, засіяна могутнім велетом. Зал наче сповнився повітрям Землі, із запахом квітів, глици, липи...

— Гарно? — спитав Андрій. — Не кваптесь захоплюватися. — Промінь ковзнув униз, «око» вдивлялося в хащі.

Кошлата шкура лісу розповзалася на клоччя: купки і поодинокі дерева; блиснула вода, всі побачили, що коріння йдуть в іржаву каламуть болота, а стовбури здіймаються над водою; одні стояли прямо, інші, нахилившись, хапалися гілками за сусідів, щоб не впасти в пожадливу драговину. Ті, що впали, тонули в коричневому багні, простягаючи над поверхнею обгризені лапи в похмурому безнадійному заклику. Ні порухів, ні звуків не було між гіллям, що зчепилося в боротьбі за сонце, за синій простір неба. Там же, де гілки розступалися і проміння торкалося болота, плавали величезні, мов барильця, квіти: білі, жовті, оранжеві; здавалося, вони зроблені з бляхи, такими щільними й міцними були їхні пелюстки. Вони не тішили, а скоріше жахали людське око.

На одній з галяв ослизлою брилою пересувалася у воді дивовижна тварина; качиним носом вона занурювалася в калюжу, вилловлюючи щось на дні і, задерши голову, ковтала їжу; зелені, напівзатягнуті плівкою очі тупо дивилися в зал, викликаючи в усіх присутніх відразу.

Болото раптом спучилося, відкрилася

широка, заросла рідколіссям галявина. Зал жажнувся: на галяві точилося побоїсько. Шість чи сім довгошиїх чудовиськ відбивали напад півсотні ящерів. В'юнкі зубасті тварини кидалися стрибками, намагаючись вцепитися у горлянку, повиснути на спині вайлуватих потвор. Белети вдаряли могутніми хвостами і ними, мов колодами, причавлювали хижаків; гнучким рухом шиї вони давили ворогів, і ті падали на землю.

Люди полегшено зітхнули, коли знову набігла хвиля лісів, і, простягшись на всі боки, попливла зелена рівнина. Які ще жахи ховає під собою первісна сельва!

— Обличчя Землі! — задумливо мовив хтось у залі.

— Таким воно було в мезозойську еру, — сказав Іван Сергійович, — сімдесят мільйонів років тому! Жодна сторінка передісторії не знає такого розмаїття форм і таких нещадних сутичок!

А на екрані, як під крилом літака, летіли, пливли зелені хащі, без кінця й краю, наче вся Земля була вкрита малахітовим щитом.

— Зверніть увагу на райдужну смужку внизу екрана, — заговорив Андрій. — Спершу ми вважали її просто за перешкоду. Але зміни смужки в різних кадрах наштовхнули на цікавий здогад. Це кольорова діаграма атмосфери, спектр повітря. Погляньте, яка широка в ньому смуга вуглецю. Вуглекислого газу в атмосфері було в сотні разів більше, ніж зараз...

— Ото мені й потрібно! Якщо не помиляєтесь! — сказав Іван Сергійович.

— Ні, не помиляюся: лінії точно відповідають спектру.

— Тоді!..— вигукнув Іван Сергійович, та в цю мить, блиснувши смугою прибою, на екрані простягся океан, могутній, блискучий, чудовий, сповнений гарячого тремтіння. Хвилі здіймалися і опадали, як вільний подих. Синій простір зачаровував мрією про білокрилу чайку, вітрило, що забіліє на видноколі. Але хвилі здіймалися і опадали, розмірено, ритмічно, як шатуни працюючого механізму. Скільки ще тисячоліть рухатися їм отак, перед тим як підняти першого човна, понести закріплені на жердині вітрила?

— Океаном можна милуватися годинами, якщо хочете — цілими днями,— сказав Андрій.— Кристал, практично невичерпний, записав усе, що бачив протягом мільйонів років.

— Мільйонів?

— Важко відшукати в ньому свіжу сторінку. Ліс, океан, гори.: Та нам, одначе, пощастило. От кадри, зняті сотні віків згодом.

На екрані простяглася горбкувата рівнина — степ з острівцями лісів. У високій траві блукало безконечне стадо горбоносих антилоп.

— Межа кайнозойської ери — обличчя Землі склалося таким, яким бачимо його тепер. І ця горбкувата рівнина — можливо, наші передгір'я...

— А де ж ящери, велетні? — трохи розгублено спитала Люда.

— Вимерли.

— Хіба на землі зникли болота, жаркий клімат?

— Ні, причина інша,— сказав Іван Сергійович,— і я зрозумів її до кінця. Погляньте на спектр повітря, як розширилася в ньому смуга кисню і зменшилася смуга вуглецю. В цьому й полягає причина. Кристал засвідчує це неспростовно.

— Поясніть!

— Охоче! Ящери жили в атмосфері, перенасиченій вуглекислим газом. Для них це було нормально. А для рослин — справжня благодать. Згадайте мезозойські ліси. Вони висмоктували з повітря вуглекислоту і занурювалися в болота, запасуючи нам мільйони тонн вугілля. Але ж вони, виділяючи кисень, зовсім змінили склад повітря. Холоднокровні ящери не встигли пристосуватися до цих змін. Вони вимерли від перенасичення киснем... Вони згоріли!

У залі запанувала мовчанка.

— Але де прихідці? — мовила схвильовано Люда.— Чому вони не прилетіли?

— Хто знає,— відповів Андрій.— Може, їх не влаштував склад атмосфери. Може, їхня зірка далеко від нашого сонця. Що б там не сталося, а Земля лишилася землянам.

Антилопи все йшли, витолочуючи траву, і, здавалося, за ними постане й подивиться у зал людина у звіриній шкурі, з камінним знаряддям у руці...

Екран поволі згас, у залі спалахнуло світло.

— Все! — сказав Андрій.— До речі,—

усміхнувся хлопцям,— Свердловськ запитує про знахідку. Соломін таки повідомив філію.

— А як же зірка? — спитав Володимир.

— Зірка? Вона лише запам'ятовуючий пристрій. Передавальний механізм містився всередині еліпсоїда і, певно, передавав навіть тоді, коли на планеті не лишилося нікого живого. Минули мільйони років.

— Звідки бралася енергія для запису в кристалі? — знову спитав Володимир.

— Найвірогідніше — від сонця. Помітили: кристал фіксує тільки вдень, у сонячному промінні.

— А еліпсоїд?

— Перебував на орбітальному положенні. Міг обертатися вічно.

Ніч була морозяна — перша зимова ніч цього року. Сніг хрускотів під ногами, виблискував у місячному сяйві. Кожна блискітка нагадувала зірку, щойно побачений чужий світ.

Вова і Люда йшли поруч. Володимир чекав, що скаже дівчина.

— Сім зірок... — заговорила вона. — Може, це Велика Ведмедиця? Сто мільйонів років тому вона виглядала зовсім інакше.

— Можливо, — згодився Володимир.

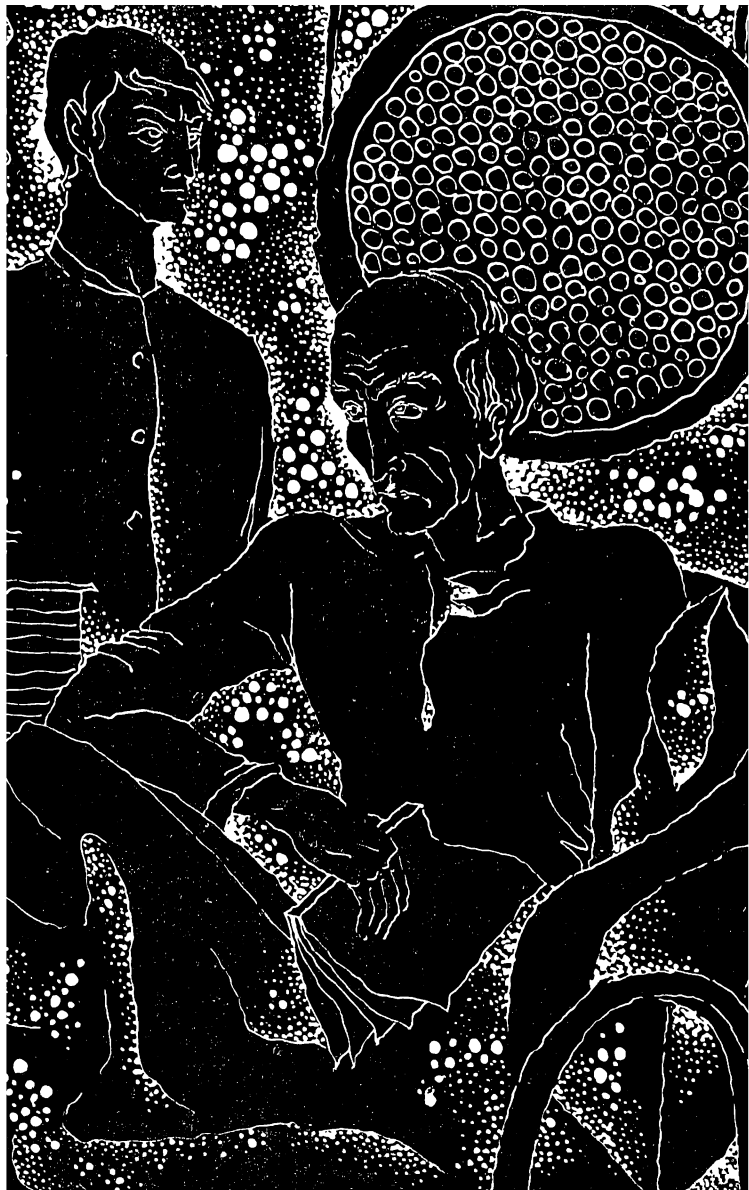
— Але котра з зірок була сонцем тієї планети — блакитної?

Вовка ніби не чув запитання.

— Кристал!.. — почав він. — Це не тільки розвідник — це попередження, розумієш?..

Вони — люди. Вони попереджають про небезпеку атомних вибухів. Пригадуєш жахливі плями на їхній планеті? А втім, Людо, може, вони потребували допомоги?..

Люда не відповідала. Перед нею стояли тривожні глибокі очі дівчини, невідомої сестри,— Аеліти далекого світу.

ГЕНЕРАТОР НУЛЬ-ЧАСУ

Любий Валентине!

Не хотів турбувати тебе до закінчення інституту, але обставини вимагають, щоб ти приїхав. Якщо можеш, поспіши. Дуже чекаю.

Євграф Федорович Брайнін.

Очі декана перебігають з одного рядка на другий; Валентин уже знає листа напам'ять, жде: відпустить декан чи ні?

— А хто цей Брайнін? — запитує декан.

Торік, коли Валентин поступив на фізико-математичне відділення, надійшла телеграма: «Вітаю. Вибір факультета схвалюю. Є. Ф. Брайнін». Мати — батька у Валентина нема — на запитання, хто такий Брайнін, відповіла:

— Прожектер! Батькові твоєму голову морочив...

Телеграма була з Алма-Ати, і Валентин послав запит. Відповідь надійшла швидко: «Брайнін по міському адресному бюро не значиться». Та Валентин був певний, що Брайнін знову подасть звістку про себе.

— Так хто ж він? — перепитує декан і, зазирнувши в листа, додає: — Євграф Федорович. Є. Ф...— Він важко підводиться з крісла, підходить до шафи; пухкими пальцями перебирає корінці «Вчених записок».

— Є. Ф...— повторює декан. Розгортає сторінку «Дослідження взаємозв'язку простору-часу і тяжіння...» — Вашого Брайніна? — запитує Валентина.— Зу-хвало. Прямо-таки фантастично! І на жаль...— кладе книжку на місце.— На жаль...— Задишка примушує його сісти до столу.— А втім, їдьте. Двох тижнів вистачить?

Експериментальна геліостанція розташована в центрі Кизилкумів, і, аби не цікавість до Брайніна, подорож була б нестерпною. Пропахлий бензином газик, червоні стрімкі бархани — вгору-вниз — доводили до очманіння; і коли раптом відкрилася чаша велетенського дзеркала, наче відкрилася картина іншого світу: чи не на Марсі?..

Просто з машини Валентина провели до білого, сяючого на сонці будиночка із запнутими зсередини вікнами. У кімнатах напів-темрява, прохолода.

— Підійди ближче,— покликали його, у пільмі Валентин не роздивився, хто кличе.— Дай глянути на тебе.— Хтось торкнувся його руки.— Викапана мати...

Очі мало-помалу звикли до темряви, з пільми ніби висунувся візок з розпростертим у ньому нерухомим тілом, обличчя, немов у сажі, чорне.

— Євграф Федорович? — непевно спитав Валентин.

— Я. Поцілуємось...—Валентин нахилився, відчув на щоці доторк шорстких губ.— Зустрілися,— сказав Євграф Федорович.— Скільки років!.. Запитання,— зробив застережний рух,— потім. Відпочивай.

Підійшла якась жінка, взяла Валентина за руку, вивела у сліпучу спеку пустелі. Вдвох вони перетнули подвір'я.

— Що з ним? — спитав Валентин про Брайніна.

— Я його сестра, Ольга,— розповідала жінка.— Добре, що ви приїхали. Весь час питає про вас.

Вони підійшли до схожого на барак будинку, піднялися на ганок.

— Тут відпочиватимете.— Ольга Федорівна бряжчала ключами, відмикаючи двері.

— Це братова кімната.

— Що з ним? — ще раз спитав Валентин.

— Я вас тоді покличу...— Жінка залишила ключ у дверях, квапливо збігла з ганку...

— Ти рада, Олю, що він приїхав? — спитав Брайнін сестру, коли та повернулася до кімнати.

— Я завжди радію з тобою — ти ж знаєш...

— Роздивилася його? Як він схожий на матір!

— Ти не бачив її сімнадцять років.

- Що ти цим хочеш сказати?
— Усі ми змінюємося...
— Ні, не всі.
— Ти знову за своє. Випий,— Ольга Федорівна подала хворому ліки.
— Ми кохали Галину обидва: Петро і я. Що вдієш, пощастило йому...
Ольга Федорівна промовчала.
— Може, розказати йому все?
— Не варт. Усе минуло. І не хвилюйся — тобі не можна...
— У мене теж міг би бути такий син!..

Увечері, коли на станції спалахнули електричні вогні, Валентин, супроводжуваний Ольгою Федорівною, знову прийшов до кімнати з запнутими вікнами.

Посередині на звичайних велосипедних колесах стояв візок. Він був завеликий для висохлого, знесиленого тіла Брайніна; права половина лоба, щока, половина підборіддя Євграфа Федоровича були вкриті синявою, ніби під шкірою розпливалось чорнило; синява зачепила шию, груди, виривалася разом із рукою на біле простирадло.

— У нас обмаль часу, Валентине,— сказав Брайнін.— А треба вирішити чимало. Відчини,— показав на оббиті чорною шкірою двері.

Повільно пересуваючи важіль, він спрямував візка до дверей.

— «Дослідження взаємозв'язку простору-часу...» — ваші? — скориставшись нагодою, спитав Валентин.

— Мої, — відповів Брайнін. — Не вірять?..— кивнув він кудись на стіну чи, може, далі, через пустелю.— Там усе по-інакшому — в науці, в житті... Це у нас, старих, своє: Ольга віддала мені роки, а в мене ось — кімната...

Валентин роздивлявся навсібіч. «Кімната» звучало надто скромно, це була справжня лабораторія, інженерний цех: у центрі, ніби у повітрі, висів круглий щит, поспіль вкритий білими шротинами — ренійові стержні, що виходили торцями назовні і з'єднувалися невидимим дротом. За щитом, наче робот з піднятими руками, виблискував нікелем апарат зі скинутими до стелі товстими закрутками кабелю. «До олівця»...— згадав Валентин велетенську загострену антену над дахом, наче палець, спрямовану в небо. Кілька циферблатів сторожко дивилися на стіл, на пульта з важельками.

— Квантову механіку вивчав? — спитав Брайнін Валентина, коли той доста надивився.— Та ба, ти ж на другому курсі,— з жалем похитав головою,— другий... Але що таке світло — знаєш?

— Трохи знаю...

— Тоді дозволь говорити коротше. Якщо чогось не втямиш, запитуй... Світло зірки,— нас цікавитиме світло зірок,— це щільний скручений джгут, що протягся від світила до нашого ока. А коли розплести цей скручень на волокна? Взяти,— Брайнін зробив рух, ніби схопив щось у повітрі,— і роздивитися? Побачиш лице зірки. Та що — зірки! Цікавіше — світло планети! Це і робить

тельмископ...— Брайнін показав на щит, який виблискував крапками ренійових стержнів.— За останні роки до цієї кімнати зазірнуло дві тисячі планет.

— Дві тисячі?..

— Глянути на чужі світи,— Брайнін уперше за весь вечір усміхнувся,— мрія всіх — од хлопчаків до академіків. І ніхто, крім твого батька, Петра Омеляненка, Петі! — не здогадувався, як це просто.

На мить Брайнін замовк. Валентин теж мовчав. Батька свого він не пам'ятав. Але повага, з якою Брайнін вимовив «Петі!», зачепила за серце: розпитати його про роботу, про нього самого, про батька?.. Валентина вабило до старого. Не лише незвичайність того, про що він оповідав, і не жалість до виснаженого, скаліченого хворобою тіла. Може, якась внутрішня симпатія слів, коли він почав про батька?.. Чи несподівана теплота погляду, як нежданий, але теплий був дотик губів до його щоки тієї першої зустрічі? А може, його притягує до Брайніна туга за чоловічою ласкою, котрої Валентин ніколи не відчував?..

— У цій руці,— Брайнін підняв худу руку, друга нерухомо лежала на простирадлі,— увесь Всесвіт! І те, що є,— він знову кивнув на щит,— мрія твого батька. Яку людину зжерла війна!..

Він повернувся над силу, ніби хотів повернути правою рукою. Обличчя скривилося від болю. Валентин схопився з стільця, щоб допомогти.

— Нічого, сиди,— сказав Брайнін,— ще

можна терпіти. Якщо мені стане погано,— ось тобі ключ: у сейфі візьмеш сіру теку. Там знайдеш усе. Розібратися допоможе Ольга.

Брайнін заплющив очі, кілька хвилин лежав неперушно. Потім потягся до столу:

— Зараз я вивчаю Бету Ведмедиці...

Клацання, лампа гасне, на місці щита виринає шатро нічного неба. Ще мить,— усі зірки щезають, крім зірок Малої Ведмедиці.

— Бета,— каже Брайнін,— найбільша в прямокутнику.

Поворот важеля, і зірка, що завмерла на мить, світлішає, розпливається на весь щит,— кружляє знавіснілими вихорами матерії. Валентин відкидається назад — засліплює.

— Ось так,— пояснює Брайнін.— Усі зірки — вогнища первородного полум'я.

Щит гасне. Приголомшений Валентин відводить руку від очей.

— У нашій Галактиці сто мільярдів зірок. Дві тисячі планет, з яких ти дивувався,— на вустах Брайніна знову промайнула усмішка,— можливо, сота частка багатьох тисяч! Заселені з тих планет, що я побачив, сімдесят; розумне життя існує на шістьох. І ті на краю галактики: у центрі все спалено випромінюванням зірок... У Бети Ведмедиці теж, здається, є планета.

Знову клацання, шалений політ, падіння,— так сприймає Валентин початок експерименту,— але пересунуто важельок, і зірка

відпливе праворуч. В очі рине безодня, і хоч немає ані блиску, ані світла, у вухах немовби свистить вітер. І раптом — ледь освітлений диск, далекі сплески хвиль.

— Ось вона!

Секунда — і перед очима далечінь навдивовижу світлого дня. Положистий, всипаний галькою берег, хвилі, що горнуться до мокро-го піску, і на березі двоє: дівчина і старий. Вдалині смарагдові дерева, море теж, як смарагд; білі споруди, гори, а перед очима — двоє, йдуть, розмовляють. Говорить дівчина, старий задумливо дивиться під ноги. На ньому короткий плащ; на плечі спадає сиве волосся. Дівчина затагнута в блискучу фіолетову тканину, плечі й руки оголені, витончені, напрочуд гарні. Вона схиляється, щось пише на піску: рядок, другий. Набігає хвиля і змиває написане. Нетерпляче відступивши, знову пише і вперто показує на рядки. Старий якусь мить дивиться на написане, потім, нахилившись, перемальовує по-своєму, і вони йдуть далі. Крок, другий — на щиті дівоче, з тонкими рисами обличчя, в очах відбивається смарагдове море. Помах вій, і... проходять, пронизують наскрізь, озирнутися, — може, за кріслом?.. Попереду берег, зелені кущі з білими кубами будинків і на піску — сліди людей, котрі щойно пройшли.

— Поема, чи не так? — запитує Брайнін. — Перлина! Природа, щедра на розмаїтість, рідко дає таку досконалість. До речі, яка відповідає розуму...

— Люди!.. — тільки і міг прошепотіти Валентин, він був приголомшений побаченим.

— Люди!— киває головою Брайнін.— Розуму відповідає форма — людина. Усі інші форми мислячих істот вироджуються, гинуть чи знищують одне одного. Залишається людина. Що вищий розум, то вища досконалість. І так на сторіччя, на мільйони літ! Створивши людину, природа відточує, шліфує її і вже не відходить од зразка.

— Чому?

— За законом єдності. У тій самій природі багато спільного: бризки води — завжди краплини, у веселці — сім кольорів...

Зображення повільно згасло.

— Тобі пощастило! — Брайнін радіє, що відкрив планету.— Новий світ!

— А що коли?..— від зухвалої думки у Валентина перехоплює подих.

— Налагодити спілкування? — зрозумів його вчений.— Можна. Через генератор нуль-часу. Тільки не завжди безпечно. Бачиш? — він показав на свій правий паралізований бік.— Спочатку навчимося керувати...

Упав, розколовся на брили Місяць, прозирнули тріщини з синюватим газом на дні. У червоних пісках виблискували фіолетові оази Марса. Кружляли над гарячою Венерою вихори... Потім впливла червона пляма Юпітера — водневий вулкан, своєрідне сонце з температурою в мільйон градусів, стрімке обертання планети розподіляє тепло по всій поверхні і навіть туди, під товщу атмосфери, — сплюснуті, розчавлені потворки, нездатні піднятися над ґрунтом... А далі — зелені, сині, блакитні світи; болота, що аж кишать

гадами, рослини, які душать одна одну; планети-мертваки — каміння і пил; льодовики, застигли на двохсотградусному морозі.

— Не потрібні польоти!..

— Потрібні,— заперечує Брайнін.— Задля контакту з невідомим нам життям, задля видобування мінералів.

— Але ж — тисячі світлових років!

— Так. Але до далеких світів ми прийдемо з генератором нуль-часу...

Керувати приладом нескладно. Під руками скляне коло — карта зірок, дві блакитні лінії, що перетинаються під прямим кутом; спіймаєш у точці перетину ту чи іншу зірку — і вона з'явиться на щиті. Поворот важеля — електронні прилади збільшують зірку, вихоплюють з неї промінь, вкладають на щит ділянку поверхні, і вже в твоїй владі наблизити його чи розглядати здала.

— Ідея твого батька...— пояснює Брайнін.— Якби не війна, скільки б було зроблено!

Він мовчить замислившись. Годинник відлічує час. Десь над пустелею летить ніч, повна зірок, і не віриться, що кожному зірку можна взяти і роздивитися, мов книгу.

— Це ще не головне,— Брайнін повертається до Валентина.— Дівчина, берег зеленого моря: усе це в минулому, за сотні, тисячі світлових років од нас. Чекай, поки добіжить промінь... Хочеться говорити з світами, знати, що там! Промінь можна порівняти з річкою. А завдання — плавати по всій річці, пробігти її довжину за мить! Потрібні вітрила...

— І ви знайшли їх!

— Знайшов. Це гравітони, тяжіння!

Свграф Федорович мав рацію: часу лишалося мало. Два дні він не кликав до себе Валентина, не розмовляв з ним. По кімнаті нечутно рухалась Ольга, відмахувалася і од Валентина, і од його запитань. Співробітників на станції було небагато, кожний займався своєю справою, і взагалі Валентина вважали за хлопчиська, приїжджим гостем. Лише старий водій Матвійович хотів погомоніти:

— Родич він тобі чи хто? — спитав.

— Батьків друг... — про Брайніна.

— Др-уг? — здивувався водій. — Он воно що! Скільки знаю його, не чув, щоб слово комусь сказав! Хіба що по роботі. Тут — ні себе, ні кого іншого не жаліє. Побоюються його! — Водій переходив на довірливий шепіт. — Мені що? Натис стартер та й поїхав. А от хто з ним ближче — побоюються: не знають, коли він і спить. До начальства: ні добридень, ні бувайте. З чим приїдуть, з тим і їдуть. Писати на нього пробували — був тут один, як чесно сказати, ледащо. Проте викликали в центр і не повернули... А так — старий правильний, хоч кого спитай!

Увечері другого дня Брайнін покликав до себе Валентина. Побачивши старого, Валентин був вражений: синява розлилася по всьому обличчю, дихав він важко.

— Підвези... — показав на двері.

Валентин поставив візка біля столу.

— Оцей білий важіль, — сказав Брайнін, — вмикає генератор нуль-часу. Ось...

Брайнін потяг важіль до упору. Спершу Валентин відчув те ж саме: прірва перекидалася над ним, тисла, потім на щиті спалахну-

ли блискавки, світловий вибух, по якому настала мить суцільної темряви.

— Гравітони,— пояснив Брайнін.— Світлові хвилі надто повільні. За квантовою межею — політ гравітонів. Мільйони світлових років стиснуто до одної секунди. Тяжіння всюдисуще і всепроникаюче. Воно поширюється з великою швидкістю.

На щиті виникло химерне фантастичне видіння: невиразний світ під жовтогарячим склепінням небес, чорнильні тіні в непорушній воді, іноді вони підіймалися до поверхні, горбом здувалась хвиля, на мить з'являлося щось слизьке, бридке, схоже на колоду чи мацаки, і занурювалось знову; а вдалині зводився новий скрутень, щоб, прорвавши поверхню, зникнути в безодні. І так безперервно, то в тому, то в іншому місці, наче хтось натягував і відпускав струни, видобуваючи звуки нечутної симфонії. Маслянистий простір здавався безмежним, і у мертвій оранжевій далині зливався з оранжевим небом.

— Можуть статися несподіванки, навіть контакт,— перехід нуль-часу в нуль-простір,— попередив Брайнін.— Я ще не все вичив у генераторі. Будь обережний!

А чорні струни тремтять, витягуються, сповнені сили й напруги...

Поворот важеля гасить картину...

— Мені зовсім погано...— Брайнін ледве повертає до Валентина голову.— А вночі вирішуватиметься головне. О другій сімнадцять буде доступна Голубинка. У Дракони... Координати поставлю сам,— рука похапцем бігає над склом.— Увімкнеш генератор. Заради

бога... будь обережний. Мене відвезуть до палати. Чекай... Візьми теку, про котру я казав. Зарані не вмикай!

Обличчя Брайніна зрошується потом, дихання переривається.

— Євграф Федоровичу!..

Непритомніючи, Брайнін показує на двері...

У теці — креслення і розрахунки. Мабуть, Брайнін ретельно готував записи, деякі сторінки — суцільні формули.

Поспіхом, пропускаючи незрозуміле, Валентин читає уривки, окремі речення: «Здогад Петра... Петро загинув під Старим Осколом. Служили разом у гарматній обслузі...

Важка розмова з Галиною Гнатівною. Допомогу Валентині не прийняла...

Станція малолюдна: шість співробітників та ми з Ольгою.

Готові креслення. Важко відшукати реній.

Не клеїться із збільшенням. Перевірив розрахунки. Два роки складав лінзу. Півтори тисячі стерженьків. Планета заселена людьми! І — тисяча світлових років. Ото вже справді: носом чую, руками не впіймаю!..

Майнула думка: чи не можна подолати світловий потік, ніби використати як провідник, миттю пробігти від початку до кінця? Але... триста тисяч кілометрів за секунду — квантова межа. Не можна в світловому промені рухатися швидше світла!

Отже, швидшого за світло руху бути не може? Безвихідь? Діалектика не визнає без-

вихіддя. Матерія, простір, час — безмежні. Безмежна і швидкість!

Що за квантовою межею? Відповідь одна: нова форма руху. Треба її знайти. Остаточ-но переконався у правильності своєї думки, коли відкрив Голубинку — двійника нашої Землі. Голуба планета, з рослинністю, океанами, сніговиками на полюсах, навіть в обрисі материків щось схоже! На планеті робовласницький лад: певно, свій Цезар і свій Брут... За розвитком люди відстають від нас на дві тисячі років. Але ж од планети світло йде стільки ж! І якщо прогрес у них на спільній з нами лінії, то вони переживають ту ж саму добу — становлення соціалізму...

Що за квантовою межею?

Світло має масу — це відома істина. Якщо взяти хвилину випромінювання Сіріуса і сконцентрувати в масу, то можна виліпити ще одну голову Нефертіті... Та чи є квантова межа — грань переходу від одного стану швидкості в інший? Світла — в тяжіння?

Гравітаційне поле за структурою уривчасте. Його частки — кванти тяжіння чи гравітони. Вони в безперервному русі. Чи не це вона, надсвітлова форма руху?

Тоді підходимо до поняття нуль-часу!»

Валентин відчував — найцікавіше попереду. Брайнін писав:

«Чотири роки спостерігав Голубинку. Що таке чотири роки? Течуть річки, хлюпочуть моря. В житті планети — мить, в історії суспільства, можливо, хвилинка? Міста за крипосними стінами, рипіння млинових жорен...

А коли ввімкнув генератор нуль-часу,— дві тисячі років ніби впали з плечей.

Те, що відкрилося, не викликало сумнівів: на планеті точиться війна багатих і бідних. Одні, зодягнуті в сіро-зелене, мають армії, флоти; в других — тільки відчайдушність, рішучість.

Не знаю як, але на планеті бачать мене. Може, тінь з космосу, може, моє обличчя або щит? На мене показують пальцями.

Розбираюся у ворожих таборах. Знайшов їхні штаби. Сіро-зелені сильні синіми блискавками: електрична чи атомна зброя — незрозуміло. Де пройшли їхні загони, там спалені селища... Щось на зразок катапульт. Шари, що їх вона викидає, розтікають червоним туманом, отруюючи все довкола.

У мене нестерпне бажання: знищити жажливу катапульту. Я накреслив на білому аркуші план місцевості, де розташовано цю гадину, і показав креслення штабові народних військ.

Коли за два дні (ці й наступні рядки написано іншим почерком, мабуть, писала Ольга Федорівна), подивився на гори: катапульт не було; на її місці велетенська вирва з порізаними краями. Ще не встиг зрозуміти, наблизив зображення — не слід було цього робити! — з щита вирвалася іскра, обпала скроню і праву частину обличчя... Було вісімнадцяте серпня, планета сховалася за диск зірки, з'явиться через тридцять два дні...»

А зараз ніч на двадцяте вересня, час — без двадцяти дванадцята. Залишається дві з половиною години.

У теці ще папери і газетна вирізка — оповідання письменника Лідіна. Розрахунки, формули і раптом белетристика: «Повернувся з фронту Малахов і одружився на вдові свого вбитого однополчанина Єгора Нескачева. Сталося це просто і природно, як росте трава чи тече вода». І далі: як воювали люди і як гинули, а ті, що лишилися в живих, любили і жили, як і належить усім живим.

Валентин уявив Брайніна, що схилився над сторінкою. Про що думав старий, що хвилювало його? Правдивість, з якою автор написав оповідання, чи, може, щось своє, пережите?.. І раптом, як блискавка, майнув здогад: так могло статися і в житті Брайніна. І не сталося!..

Валентин квапливо гортав щоденника, знайшов рядок, де Брайнін згадував розмову з його матір'ю. Якою гарною була вона років п'ятнадцять тому!

Валентин не мав права судити матір чи Брайніна. Їх розсудило життя, в якому все могло скластися інакше і не склалося. А щастя не було ні в кого з трьох...

Станція спить.

Ні, не спить. Умирає в палаті Брайнін, людина, яка прочинила двері у Всесвіт, прийшла на допомогу людям далекої планети. Вмирає і жде. Кожна мить для нього — нестерпні муки: удар був смертельний.

Дві години.

Десять хвилин на третю. Валентин поклав руку на білий важіль. Важіль посунувся, — ну, до кінця!

Звичне падіння безодні, вибух світлових

променів, і — скільки облич, скільки піднятих рук! Здається, чути, як люди вигукують: перемога!

А ось гірський масив. І тут люди. Але чому вони подають якісь застережливі знаки?..

— Валентине Петровичу! — Це за дверима кричить Ольга Федорівна.— Швидше!

Валентин підхоплюється з стільця.

— Вас!..— Ольга не може стримати сліз.

Валентин вибігає з будиночка. Навколо ніч, і тільки одне вікно світиться вдалині. Це в палаті Брайніна. Валентин біжить через подвір'я, перечеплюється на східцях:

— Євграфу Федоровичу!

Назустріч з білої подушки погляд: що?..

— Перемога! — кричить Валентин.— Вони перемогли!

Хапає худу руку, припадає до неї губами. У Валентина більше ніж радість: рука останнім зусиллям тягнеться до його голови, пестить. І за цю мить Валентин ладен віддати усі прожиті вісімнадцять років.

Кімнату на мить осяває синя блискавка. З рук Ольги падає склянка з водою.

Валентин не вимкнув апарат.

Удвох вони заходять до лабораторії. Бачать щит, котрий повис на дротах, схилені на пульт мертві білі циферблати.

Але тека з кресленнями і формулами у Валентинових руках. І попереду ціле життя. Люди прийдуть до тебе, Голубинко!

ТАНЦЮЮЧІ ЛІНІЇ ВАНДЕРВЕЛЬДЕ

Хроніка про прихідців

Коли я увійшов до кабінету редактора, — видовженої сплющеної дев'ятнадцятьма поверхами кімнати, — то вже знав, що нічого доброго чекати не доведеться. Редактор сам викликав мене по телефону; так він робив із молодими співробітниками, коли досвідченіші були зайняті.

Привітавшись, я тупцював біля дверей і не наважувався спитати, чого мене викликано. Редактор не підводив очей від паперів, вигляд у нього був похмурий. «Зараз вліпить догану», — подумки вирішив я; чомусь здалося, що гірше догани нічого бути не може. День починався кепсько.

— Ви? — неголосно спитав редактор, про щось розмірковуючи; ім'я моє він, звичайно, знав.

— Так... — відповів я, цілковито переконавшись, що догани не минути. От тільки — за що?

— Напишіть про лінії Вандервельде, — сказав редактор, відірвавшись нарешті від паперів.

— Про лінії? — перепитав я, бо відчув себе кроликом, котрого зби-

раються засмажити. Історія з лініями щойно відшуміла на Землі і справила враження землетрусу. Астрономи й досі розводять руками: «Хіба можна було таке припустити?» Космонавти присоромлені: вони більше за всіх вірили в братів по розуму. А філософи — на те вони й філософи, щоб узагальнювати все, що робиться в світі,— кажуть глибокодумно і коротко: «Буває...» І от — треба писати про лінії.

— Але...— я вдався до незаперечного доказу.— Про них написано усе!

Про лінії справді було написано все — від вуличних пісенок до наукових трактатів.

— Знаю! — редактор і бровою не ворухнув на мій рішучий випад.— Однак я не бачив статті,— провадив далі,— яку можна було б беззастережно надрукувати в дитячому журналі. Без знаків оклику і математичних викладок. От і зробіть таку статтю-хроніку.

Це полегшувало завдання. Я відчув, що спливаю на поверхню: уявна догана, ніби грузило, відчепилася від моїх ніг.

— І, будь ласка, без фантастики,— попередив редактор.— Борони вас боже від цього захоплення! Життя, знаєте...— Редактор любив поговорити про життя: йому виповнилося п'ятдесят два, а кожний вік має схильність до своїх тем.— Словом, життя обходить ся без фантастики,— підсумував він.— У цьому нас переконали ті самі лінії.

З кабінету я пішов, давши згоду на статтю, але не маючи ніякого бажання писати про нещасні лінії.

Через п'ять днів я знову був у редактора і хвилювався не менше, ніж раніше.

— Та-ак...— казав шеф, гортаючи мою статтю.— Тут,— помітив він червоним олівцем,— треба скреслити діалог. І тут необхідне скорочення.

Редактор для нас, молодих журналістів, був справжнім богом. Не нами і не нашими бажаннями робляться статті. Вони виходять такими, якими їх робить редактор та його невтомний олівець. Якщо він казав, що треба зняти діалог,— отже, треба. Я спостерігав, як він супить брови в тому чи іншому місці статті, мружить очі чи починає терти підборіддя. Всі ці ознаки були нам добре відомі, але не варто про них говорити, бо вони не стосуються ліній Вандервельде...

Отак,— редактор по рядках, а я по його обличчю,— ми разом прочитали статтю до кінця. Редактор ще раз глянув на заголовок, віялом розкинув аркуші.

— Тверезо,— схвалив він.— Майже протокольно. Піде у десятий номер «Лунника».

«Лунник» — юнацький журнал, на зразок колишнього «Ют». Та ось і сама стаття.

Все почалося з того, що працівники двох обсерваторій, Бюраканської та Пулковської, помітили в небі яскравий спалах. Це не могло бути надновою зіркою чи метеоритом.

Спалах з'явився в Кассіопеї, тривав двадцять чотири секунди і був схожий на смолоскип. Електрографи й терморелефлєктори

фіксували небесний вогонь, а люди хвилювалися:

— Атомний вибух?

— Уламок антиматерії?

Депеші полетіли до інших обсерваторій: увага всіх спостерігачів!

І хоч небо знову потемнішало, тисячі очей звернулися до Кассіопеї: працювали прилади, працювала думка.

Перші заговорили спектрографи: спалах показав згорання тугоплавких металів — нікелю й титану. Термографи підтвердили теплий вибух. Був це вибух антитривіни чи звичайної матерії? Думки в обсерваторіях розділилися: і те, й інше дало б однакові наслідки. Суперечка набула характеру бездоказового і, певно, кінчилася б нічим, якби не з'явилися лінії.

Побачив їх Ауру Вандервельде, з Маунт-Вільсона. Діставши повідомлення з Пулкова і спостерігаючи за Кассіопеєю, він помітив дев'ять синіх рисок, що з'явилися одна за одною на небі. Політ їхній було спрямовано до планет: спалах відбувся майже поряд, між Марсом та Юпітером,— Кассіопея тут ні до чого. Вандервельде припустив, що одну з цих рисок треба ждати на Землі, підраховав час,— якщо лічити зі швидкістю світла,— через тридцять хвилин. Що тоді станеться, вчений не наважився передбачити. Вандервельде не здійняв галасу, у нього вистачило мужності не стверджувати, що це атомна зброя. Він лише припустив, що хвилин за тридцять на Землі слід чекати незвичайних подій. І, мабуть, перший подумав про

міжпланетний корабель, котрий вторгся в сонячну систему. Спалах міг означати гальмування, а сині риси — зонди зв'язку, які відправлено до планет. Вандервельде переговорив з містером Пулом, директором обсерваторії Маунт-Вільсон. Містер Пул був тієї ночі вдома, хворів. Несподіваний дзвінок підняв його з ліжка. Розмову їхню, надруковану всіма газетами, подано тут без скорочень:

Містер Пул. Адже ви знаєте, що я хворий!

Вандервельде. Це з Маунт-Вільсона, сер.

Містер Пул. Хто?

Вандервельде. Ауро Вандервельде.

Містер Пул. Кажіть... — У трубці кашикання: містер Пул другу добу грипував.

Вандервельде. Росіяни повідомили про дивний спалах біля Кассіопеї. Насправді він ближче, десь за Марсом. Зараз я спостерігав викид із цього району синіх ліній до планет.

Містер Пул. Яких планет?

Вандервельде. Сонячної системи.

Містер Пул. Ну й що? — У трубці знову кашель.

Вандервельде. Один із викидів спрямовано до Землі. Мені здається...

Містер Пул. Я стою на голій підлозі, любий Ауро. Чи не здається вам, що ви доконаєте мене цією розмовою?

Вандервельде. Пробачте, містер Пул, але це схоже на міжпланетний корабель.

Містер Пул. Що?!.

Вандервельде. Це може бути міжпланетний корабель.

Містер Пул. Ви що, бачите його з Маунт-Вільсона?

Вандервельде. Ні, але росіяни бачили спалах.

Містер Пул. На підставі чого ви можете стверджувати, що це міжпланетний корабель?

Вандервельде не знає, що відповісти.

Містер Пул. До побачення, Ауро. Попішаю розпрощатися з вами, поки ви не нагнали мені температури до сорока. І забудьте вашу маячню.

Через двадцять шість хвилин після цієї розмови атмосферу Землі розпанахав метеоритний дощ. Його було однаково видно на нічній і денній півкулях, але жоден метеорит не впав на Землю. Сині краплини роздробилися в повітрі, витяглися в довжину і розпалися на лінії, що опустилися, ніде не торкаючись поверхні, і застигли, наче водорості. Вони повисли обіймами; у кожній по тридцять дві лінії, їх бачили з будь-якої точки земної кулі.

Перші двадцять годин лінії були нерухомі.

Радіотелескопи намацали корабель за його слабким випромінюванням, що лишилося, як вирішили вчені, після спалаху. Отже, корабель гальмує. Було визначено швидкість його руху, — вона дорівнювала третій космічній: близько сімнадцяти кілометрів у секунду. Вчені чекали повторення спалаху, якщо корабель має намір опуститися на одну з

планет. Але корабель не збавляв швидкості, не змінював напрямку, він наближався до Землі. Лінії, скоріш за все — локатори, їхнє завдання: визначити місце посадки. Оскільки вони висіли майже над кожним містом і селом, усім здавалося, що корабель опуститься саме тут: на Ставропольському плато, поблизу Канаберри, навіть біля Мирного в Антарктиді. Проте електронні машини, котрі стежили за рухом корабля, передбачили, що він пройде мимо Землі — дуже близько, але мимо, — якщо прихідці не змінять курсу. Курс, усупереч сподіванням, не змінювався; земляни почали дивуватися.

І тут заговорили лінії.

Доти спокійні, вони звисали торочкою, крізь них без шкоди прослизали літаки. Та раптом лінії затанцювали в повітрі, наче клавіші під ударами пальців. Схожість із грою на піаніно була на диво точна: хтось вдаряв згори на синій стовпчик, він падав униз і підстрибував до попереднього рівня. Тієї ж миті стовпчик, а то й два чи три водночас опускалися донизу і знову підстрибували вгору; і так — над усіма материками й країнами. Одночасно порушився теле- і радіозв'язок. На екранах виникали танцюючі блакитні смуги, що копіювали гру атмосферних ліній; у приймачах починала битися морзянка — в один, у два, в три голоси, — залежно скільки клавішів опускалося водночас.

Працівники радіо і телебачення розгубилися. Засоби зв'язку переключилися на прийом від блакитних ліній. Ще більше розгубилися астрономи й фізики. Що означає танок

ліній? На щастя, це тривало недовго — шістнадцять хвилин. Але через вісімдесят хвилин усе почалося спочатку, знов на шістнадцятій хвилині. І знову перерва на вісімдесят.

Лінії були загадкою, хоч більшість землян дотримувалася думки, що це локатори, які обирали місце для приземлення корабля. Але танок ліній поставив перед людьми нове запитання: про що говорять сигнали? Через деякий час музику сигналів було одержано з Венери, Марса, Юпітера. І там висять лінії Вандервельде, людство назвало їх ім'ям відкривача. Лінії заповнили сонячну систему і сигналізували про одне й те ж. Але про що?

Корабель ішов тим самим курсом, долаючи за добу півтора мільйона кілометрів. За місяць він мав наблизитися до Землі і пролетіти мимо, бо траєкторія польоту не змінювалася. Радіосигнали, надіслані кораблю обсерваторіями Криму, Харкова, Паломара, — з усіх країн Землі, — лишилися без відповіді. Тільки лінії через кожні вісімдесят хвилин починали незмінний танок.

Уповільнена кінозйомка показала те саме. Спершу опускалася третя лінія з лівого краю, потім дев'ята і двадцять четверта, потім одразу три: сьома, восьма й дев'ятнадцята; знову третя, двадцять дев'ята...

Вчені сперечалися:

— Речення...

— Невідома абетка...

Закономірність була дивовижна. Всі згоджувалися з тим, що танок ліній передає повідомлення від прихідців.

Речення будувалися так, ніби на машинці друкувалися слова...

Терміново було скликано симпозіум астрономів та фізиків.

— Панове,— казав головуючий.— Ми бачимо перед собою унікальне явище. І, без сумніву, визначне. Розумні істоти, котрі не тільки рівні нам за розвитком, але, певно, перевершують нас, встановили контакт з нашим світом. Їхній корабель наближається до Землі. Ось остання телеграма із Пулково: «Відстань між кораблем і Землею — тридцять мільйонів кілометрів. Максимальне зближення з Землею відбудеться через двадцять днів. Корабель, якщо не зміниться його траєкторія, пройде у двохстах тисячах кілометрів од Землі, прямуючи до Сонця».

Голова поклав телеграму на стіл і звернувся до делегатів симпозіуму:

— Наші сигнали не досягають корабля чи ігноруються його мешканцями. Що ж тоді означає танок повітряних ліній?

Відповісти було непросто. Звернулися по допомогу до електроніки. Танок ліній перевели на кібернетичну програму. Думка електронних машин була приголомшуюча: лінії передають сигнал небезпеки. Не вибір місця для приземлення корабля, не привітання землянам, як припускали раніше,— танок ліній означав SOS. Повного перекладу речень електроніка не давала. Чужа мова не мала нічого спільного з мовами землян, але тривога, що бриніла в танку ліній, вгадувалася точно. Як не варіювали питання про суть танцюючих ліній, машини давали

однакову відповідь: лінії передають сигнал небезпеки.

Ця думка знайшла прибічників. Чому корабель не відповідає на запитання землян? Чому не змінює курсу? Може, на кораблі сталася аварія? Лінії послано на всі планети, чи не означає це, що розумні істоти на кораблі не одержують сигналів з Землі, не можуть бачити, заселена вона чи ні, і тому послали сигнали на всі планети, навіть на Плутон? Проте серед членів симпозіуму були й скептики, котрі вважали, що лінії передають на корабель інформацію про планети — і не більше.

Думки розійшлися.

Ніхто все ж не сумнівався, що це контакт двох цивілізацій — врешті настав довгожданий час! — і оскільки в основі будь-якої цивілізації — розум, то можна підібрати ключ до послання прихідців, розшифрувати танок ліній. Створене розумом, твердили оптимісти, не може зостатися незбагненим для іншого розуму. Спільне мірило всіх цивілізацій — розум, казали вони; отже танок ліній можна розшифрувати.

Це було блискуче доведено: людська думка здатна на дивовижні злети. У дев'ятнадцятому сторіччі таким злетом було відкриття Левер'є, як тоді казали, «на кінчику пера» планети Нептун, у двадцятому сторіччі — розшифрування кібернетиком Сибірського наукового центру Павловим танку загадкових ліній.

Ось що було надруковано у «Віснику Академії наук СРСР»:

«Лінії справді передають сигнал небезпеки, звернений до розумних істот планет сонячної системи. Цей заклик складається з двох речень, що повторюються чотири рази в кожному шістнадцятихвилинному сеансі. Зміст речень такий:

— Врятуйте нас, ми падаємо, падаємо, падаємо...— Слово «падаємо» повторюється в кінці першого речення сімнадцять разів.

Якщо не допоможете, загинемо, загинемо, загинемо...— Це слово повторюється теж сімнадцять разів.

Можна поставити запитання: що значить — падаємо? Куди? Відповідь очевидна: корабель втратив керування і падає на Сонце,— математична траєкторія корабля веде до Сонця. Друге речення не потребує пояснень, воно закликає допомогти. Чому наприкінці кожної фрази слово повторюється сімнадцять разів — незрозуміло, математичний аналіз тут не дає результатів.

А. Павлов».

Справді, чому слова повторюються сімнадцять разів? Мовна структура речень для землян незвична. Може, це особливість мови прихідців? Може, символ? А може, екіпаж корабля з сімнадцяти чоловік, і телеграму складено так, щоб за кожного замовити слівце? Було щось трагічне й наївне, майже дитяче в цих фразах — землян над усе дивувало безконечне повторення слів. І трошки

розсмішило. Можливо, далось взнаки напруження останніх тижнів — танок ліній, чекання зустрічі з прихідцями, але безконечне повторення слів породжувало численні пародії. Дотепники, прощаючись до завтра, казали друзям: «До побачення, до побачення до побачення»... — сімнадцять разів. Інші, штовхнувши сусіда в тролейбусі, мимрили: «Пробачте, пробачте, пробачте...» — теж сімнадцять разів. Число входило в моду, лунало з естради. Бітлзи придумали пісеньку, в якій рефрен повторювався сімнадцять разів. Розшифровка Павлова, незважаючи на всю серйозність, викликала в землян усмішку. Напруження зникло, наче земляни побачили перед собою не велетнів чужої цивілізації, а дітей, котрі белькотіли розгублено перші-ліпші слова, що спали їм на думку.

І в той же час земляни приступили до практичних заходів, щоб врятувати інопланетний корабель. Симпозіум вчених перетворився на Комітет порятунку.

Ще раз було уточнено рух корабля. Найбільше зближення його з Землею становило сто вісімдесят тисяч кілометрів. Можливо, корабель вийде на земну орбіту? Ні, третя космічна швидкість не дасть змоги це зробити. Коли б можна було загальмувати корабель! Але як його загальмувати? Питання поставили перед інженерами і космонавтами.

Сполучені Штати виступили з проектом: вийти назустріч інопланетному кораблю, при-

швартуватися до нього і, використовуючи двигуни ракет, перевести корабель на навколосеземну орбіту. Було виділено два кораблі «Колумб».

Радянські космонавти запропонували зустрічний проект: врятувати мешканців корабля, забравши їх на борт посланої для цього ракети.

Американський проект був простий, але викликав багато заперечень: чи пощастить зробити стикування на третій космічній швидкості? Невідома форма, маса корабля; чи вистачить у земних кораблів пального на гальмування? В цьому полягала вразливість проекту. Але недосконалим був який завгодно проект, і коли радянські космонавти запропонували врятувати мешканців корабля, у них насамперед спитали: а корабель? Виходить, корабель з устаткуванням, з інопланетною технікою має загинути?

Сперечатися бракувало часу. Комітет прийняв обидві пропозиції — американську і радянську: якщо не вдасться загальмувати корабель, то докласти всіх зусиль, щоб урятувати екіпаж.

Перші вилетіли назустріч прихідцям «Колумби». Капітани Джон Ріксток і Едді Хайт сподівалися зустрітися з кораблем на відстані трьох мільйонів кілометрів од Землі. Дороговказом для «Колумбів» був лазерний промінь радянської космічної станції КС-І, що намацав корабель у темних глибинах. Рубінова стежка бігла по шляху корабля, мов червоний килим. Ріксток і Хайт шукали корабель радарями, ні на хвилину не втрачаючи

зв'язку з мисом Кеннеді. Звідси телебачення через ланцюжок супутників транслювало пошук на земні станції. Коли на екранах «Колумбів» зблиснула перша точка, Земля, затамувавши подих, почала чекати зустрічі. «Колумби» розвернулися в глибині космосу і лягли на паралельний з кораблем курс, ждучи, коли він наздожене їх, і поступово збільшуючи швидкість, щоб іти поряд з ним, а потім здійснити стиковку. Точка на екранах зростала, перетворювалась на горошину, з'явилося зображення — металевий еліпсоїд. «Колумби» наблизилися до нього з обох боків. Безперечно, це був корабель, що зазнав аварії. Поверхня його оплавилася, надбудови, антени знищено вибухом, ілюмінаторів не видно, якщо вони й були; то їх заварило розплавом.

У носовій частині еліпсоїда виднілося кілька заглиблень неправильної форми, в одному з них виблискувало скло; згодом з'ясувалося, що і воно оплавлене, непрозоре. Зжована хвостова частина корабля стирчала обрубком. Певно, тут була система ферм і переходів, котрі вели до фотонного двигуна, але вибух знищив їх. На позивні корабель не відповідав, ніби на ньому не лишилося нікого живого. Та лінії на Землі продовжували танок, і не вірилося, що корабель мертвий. Очевидно, прихідці не мали змоги прийняти сигнали «Колумбів» і відповісти на них. Ріксток і Хайт почали маневр зближення. Але Ріксток поспішив, корабель його зіткнувся з кораблем прихідців, правий двигун вийшов з ладу, і, втративши швидкість, «Ко-

лумб» одразу відстав, щезнувши у чорному просторі, мов тінь.

Хайт діяв обережніше. Наблизившись з корми, він мацав по обшивці променем прожектора, шукаючи виступ, на який можна було б накинути трос. Таких виступів — деталей, оплавлених вибухом, виявилось кілька. Наблизившись, Хайт висадив на поверхню корабля космонавтів. Коли вони закріпили трос і повернулися назад, Хайт почав гальмувати. Проте інерція корабля була така велика, що сила двигунів «Колумба» не подіяла. Огорнутий полум'ям гальмівних дюз, «Колумб» мчав за кораблем, мов прив'язаний, поки трос не перегорів, як нитка. Усе це виглядало на екранах Землі жахливо... Друга спроба Хайта мало не скінчилася трагічно. Трос обірвався, кінець його вибив на «Колумбі» ілюмінатор, космонавтам довелося рятувати своє життя...

Було ясно, що загальмувати корабель не пощастить. Треба рятувати його мешканців. Космонавти Хайта, які закріплювали трос, повідомили, що вони чули всередині корабля стукотіння і скрегіт. «Ми падаємо, падаємо... Рятуйте!» — тривожно танцювали лінії.

Три радянські ракети «Росія-2» стартували після першої невдалої спроби Хайта загальмувати падаючий на Сонце корабель. Це були три ступені, що підтримували одна одну. Першою командував Валентин Громов. Він та чотири його помічники за допомогою плазмового пальника мали вирізати отвір на кораблі прихідців. Друга й третя ракети несли устаткування для розрізування і запас

пального. Громов мав пришвартуватися до борту інопланетного корабля, інші ракети — стати поруч, щоб можна було збудувати перехід між головною ракетою і кораблем.

Маневр зближення пройшов вдало. Почалося спорудження містка. Велетенські пневматичні присоски закріпили на борту корабля кілька ферм, і на них встановили гратчасті поручні. Ферми обгорнули сіталовою плівкою — утворився прозорий тунель, коридор від вхідного люка ракети до борту корабля прихідців.

На кораблі були живі, відповідали на стукіт, на звукові сигнали; мабуть, розуміли, що готується розтин корабля; шарудіння, скрегіт чулися біля того борту, куди підвели рятувальний коридор. Громов кілька разів обстукав коло, котре мав вирізати в броньованій стінці корабля, пустив у хід плазмовего пальника.

Коридор заповнили повітрям. Адже склад атмосфери всередині корабля був невідомий. Сподівалися взнати це, як тільки пальник зробить отвір. Надіялися, хоч і не без побоювання, що там не метан і не якийсь інший вибуховий газ. А проте це був ризик. Усій рятувальній експедиції доводилося ризикувати. Вважали, що повітряний тиск у коридорі врівноважить тиск усередині корабля. Було б гірше нічим не застрахуватися: атмосфера корабля миттю вийде через отвір у космос, живі істоти на кораблі загинуть. Звісно, вони могли вдягти скафандри, але земляни не були певні, чи немає пошкоджень всередині корабля після аварії. Скафандри

могли зберігатися в інших, знищених фотонним вибухом, приміщеннях.

Полум'я пальника дедалі більше заглиблювалося в метал. Помічник Громова Дмитро Петелін обережно постукував по борту. Всередині корабля все затихло; там розуміли хід рятувальної операції, насторожилися. Раптом почувся свист, Громов відсунув пальника. Блакитною шпариною на шерехатому металі горів отвір; повітря з коридора зі свистом втягувалося всередину корабля. Громов припав до отвору. Нестерпно голубе світло заливало внутрішній салон корабля. Численні шкали приладів панелями тяглися уздовж стін, там і тут на панелях тремтіли різнокольорні вогники індикаторів. У головній частині салону височів чотирикутний екран; супроти нього на великій тринозі — камера телезйомки: так чомусь здалося Громову. Екран був порожній, був порожній весь салон. Внизу, біля стіни, ледь потрапляючи в поле зору, щось шаруділо і ворушилося, погрюкуючи членистими, з металевим блиском кінцівками. Що це — Громов не зміг розгледіти. Петелін та інші космонавти, що підійшли, торсали його за плече. Коли ж кожен по черзі припав до отвору, вони побачили те ж саме: кругла зала, вся у приладах, екран, тринога й телекамера. Що грюкало і ворушилося внизу, ніхто не міг роздивитись. Здавалося, що живих істот на кораблі немає.

— Не може бути,—сумнівався Громов.— Хто ж тоді грюкає внизу, біля борту?

— Треба вирізати люк,—квапили його

товариші.— Ми взяли високо і не бачимо їх — вони низькорослі.

— Спробуй ще,— сказав Громов Петеліну.

Петелін постукав гаєчним ключем по борту корабля. Металевий палець майнув у отворі, але не зміг зачепитися — зник.

Усі бачили блискучий кіготь. Чекали, чи не з'явиться ще щось. Нічого не з'являлося.

— Ріж! — велів Петелін Громову.

Громов увімкнув пальника. Працював він зосереджено, мовчки, розширяв шпарину по горизонталі. Потім провів першу вертикальну лінію. Товариші нетерпляче зазирали через його плече: хто на кораблі? Зараз відбудеться зустріч.

Виблискує блакиттю вертикальний розріз. Громов опускається на коліна, підрізає знизу металеву плиту. Щілина довшає, ось уже лишилося кілька сантиметрів і чотирикутну плиту буде вирізано.

— Назад! — Петелін хапає Громова і відтягує разом із пальником.

Громов ледь встигає вимкнути полум'я, заплутується в шлангах.

— Назад! — Петелін тягне його по коридору. Усі космонавти задкують до ракети. Громов кидає пальника і, випроставшись, озирається, бачить, як плита, котру він вирізав, відвалюється, і в отвір лізуть металеві тварини. На павучих ногах, пружинячи й присідаючи, в коридор повзе натовп роботів, клацаючи на ходу суглобами.

— Назад! — знову кричить Петелін.

Коридор ходить ходуном від тупоту чу-

довиськ, сіталова плівка рветься, поручні розходяться і чудовиська падають у морок.

Громов підіймає руку, протирає очі — чи не наснилося йому все це?.. Рука в шорсткій рукавиці ковзає по оглядовому склу скафандра, рипить, наче натерта наждаком. Ні, це не сон, не видіння: з люка й далі лізуть нові роботи, чіпляються за ферми, падають, зникають.

— Стійте! — гукає їм Громов. — Зупиніться!

Його крик чують лише товариші, що стоять поруч із ним, та земляни, що припали до телевізорів. Але вони нічого не можуть зробити.

Телекамери трьох ракет продовжують знімати останній акт трагедії про прихідців. Дрібні роботи сиплються, мов яблука з мішка. Великі, зіткнувшись, застряють в отворі, як люди в години пік у дверях тролейбусів. Зруйнований міст пливе поряд з ракетою, тримаючись на одній сталінітовій фермі, його ніби відносить водою. На самому краю мосту, схопившись за зігнуті поручні, ще тримається маленький, схожий на черепашку робот. Петелін пробирається до нього, хоче врятувати. Космонавти прив'язані до ракети фалами, тримаються один за одного. Коли робот опиняється в руках у Петеліна, друзі підтягують космонавта до ракети. Черепашка чіпляється за зборки скафандра, Дмитро, мов живу, гладить її рукавицею: «Не бійся, не бійся...» Через ілюмінатори штурман і бортінженер продовжують телезйомку. Петелін покрутив трофеєм перед лін-

зами телекамер — маленьким округлим предметом у панцирі, з шістьма лапками й чотирма крапками блискучих очей.

Громов дає команду увійти у перехідну камеру. Ракети повільно відстають од корабля. Міст відходить од ракети і повільно пливе за кораблем, що пливе назустріч своїй загибелі. Безсилі земляни дивляться йому вслід — тисячотонну машину руками не втримати.

— Капітане, капітане,— із жалем повторює Петелін. На його очах сльози: гине техника невідомої цивілізації.

— Нічого не вдієш! — каже Громов і натискає на важіль. Вхідні люки зачиняються.

У салоні Петелін посадив черепашку на стіл. Вона одразу поповзла, пружинячи чотирма лапками, підбрала порошок і рушила далі.

— Звичайний пилосос! — сказав Громов.

— Пилосос...— повторив за ним Петелін.

— Корабель напханий роботами, мов діжка рибою.

— Вони й придумали телеграму: падаємо, падаємо...

— Як ми, земляни, не зрозуміли цього раніше! — вигукнув Громов.

— Так,— згодився Петелін і, спохмурнівши, додав: — Усе-таки шкода корабля.

Вони дивилися, як черепашка всмоктує в себе невидимі порошинки на столі і боязко відсовується від краю, щоб не впасти вниз.

Громов вимкнув телепередачу на Землю.

— Але ж лінії? — повагавшись, нерішуче спитав борт-інженер.

— Засіб сигналізації! — відповів Громоз.— А корабель — розвідувальний зонд, на зразок тих, що ми десятками запускаємо на Юпітер і Плутон. Питання тільки — звідки? Аби знати — звідки?

Ракети повернули назад. Двигуни працювали на повну потужність, вириваючи людей із страшних обіймів Сонця. Космонавти насуплено мовчали,— їх чекала розчарована Земля.

Минали години й дні. Лінії шалено танцювали на всіх планетах: рятуйте, рятуйте!.. Вони зникли, як тільки корабель увійшов у хромосферу Сонця.

Багато хто на Землі шкодує за роботами, що загинули.

З М І С Т

Одне помаранчеве зернятко	5
Безумство	17
Містер Мегг у пеклі	31
Тисячу разів народжений	49
Останній неандерталець	75
Зірка	99
Генератор нуль-часу	125
Танцюючі лінії Вандервельде	143

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

ГРИШНОВ

Михаил Николаевич

ПОСЛЕДНИЙ НЕАНДЕРТАЛЕЦ

Фантастические рассказы

(На украинском языке)

Редактор

М. П. СЛОВ'ЯНОВА

Художній редактор

О. В. КОЖЕКОВ

Технічний редактор

М. К. АКОПОВА

Коректори

Г. В. КНИШ, В. В. БОГАЄВСЬКИЙ

Здано на виробництво 1. VI. 1972 р. Підписано до друку 16. VIII. 1972 р. Формат 70×90¹/₃₂. Папір друк. № 2. Фіз. друк. арк. 5,125. Обл. вид. арк. 5,87. БФ 28662. Умовн. друк. арк. 5,99. Тираж 65 000. Зам. № 618. Ціна 29 коп.

Видавництво «Веселка», Київ, Басейна, 1/2. Друкофсетна фабрика «Атлас» Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі. Львів, Зелена, 20.

29 коп.

[Faint, illegible text visible on the right edge of the page, possibly bleed-through from the reverse side.]